

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ILLYÉS GYULA verse 961
VAS ISTVÁN verse 964
WEÖRES SÁNDOR versei 965
CSORBA GYÖZÖ versei 967

*

TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, II.*) 969
KERESZTURY DEZSŐ verse 978
BERTÓK LÁSZLÓ verse 980
SZANTÓ PIROSKA: Akkor, Szentendrén (történet) 981
KÁROLYI AMY versei 994
BÉLADI MIKLÓS: A Prae avagy regény a regényről 996
DEMÉNY JÁNOS: „Aranykor és farkasfogak” (*In memoriam Béla Bartók*) 1003
RÁBA GYÖRGY versei 1010
VARGA LAJOS MÁRTON: Évek – hazajáró lelkek
(*Sütő András könyvéről*) 1012
NEMES ISTVÁN: Szolgálat és elkötelezettség
(*Czine Mihály: Nép és irodalom*) 1020
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 1024
POMOGÁTS BÉLA: A teljesség vonzásában (*Vészi Endre: Értünk is fussatok paripák*) 1026
VÉSZI ENDRE versei 1031

*

Versről versre

VÉSZI ENDRE: Farsangi király (A versről a költővel
Lator László beszélget) 1033

1981

NOVEMBER

KOCZKAS SÁNDOR: Allapotok ellenfényben (*Csorba Győző:
A világ küszöbei*) 1039
ÁGH ISTVÁN: Higgadt arcú nyugtalan (*Bertók László:
Tárgyak ideje*) 1046
ALFÖLDY JENŐ: A kínos igazságok költészete
(*Parancs János: Profán szertartás*) 1050
TÜSKÉS TIBOR: Károlyi Amy: Vers és napló 1053
PARTI NAGY LAJOS: Zelei Miklós: Alapítólevél 1054

KÉPEK

EL KAZOVSZKIJ rajzai 963, 977, 993, 995, 1023, 1030, 1045, 1056

JELENKOR

XXIV. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-4114 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

NAGY LÁSZLÓ reliefjét, melyet *Somogyi József* készített, október 3-án leplezték le a 450 éves fennállását ünneplő pápai kollégiumban.

*

Az október 4—5-én rendezett ORMÁNSÁGI NAPOK programjában Selyén kiállítással és anekdotával emlékeztek Kiss Géza református lelkészre, az Ormánság tudós kutatójára és Kodolányi János íróra.

*

„VENDEG A FAJTÁMBÓL” címmel XX. századi lengyel költők műveiből összeállított műsort adott elő *Kosztai Gabriella* színművész szeptember 30-án a Budapesti Művelődési Központban. A verset fordította és az estet bevezette Csordás Gábor.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. Október 1-től *Martyn Ferenc* pécsi galériájában az 1935 és 1946 között alkotott szobrok és grafikák láthatók. — A Nevelési Központban október 2-től *Takács Dezső* grafikái. — Október 8—22 között a Képcsarnok bemutatótermében *Élesdy István* festményei. — Október 16-tól november 8-ig a Színház téri kiállítóteremben *Eugeniusz Get Stankiewicz* wrocławai grafikus munkái.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ október 3-án mutatta be *Schiller*: *Haramiák* c. drámáját *Szegváry Menyhért* rendezésében. — Október 9-én stúdióelőadás kerület színre *Pilinszky János*: *Gyerekek és katonák* c. műve. Az előadást *Vincze János* rendezte.

*

Október 4-én JELENKOR-matinét tartottak Nyíregyházán *Csordás Gábor* és *Parti Nagy Lajos* részvételével. A házigazda dr. *Katona Béla* volt.

*

A PÉCSI ÍRÓCSOPORT és szerkesztőbizottságunk október 15-én Somberekre látogatott és megismerkedett a Béke Öre Termelőszövetkezet életével.

*

SZÉKESFEHÉRVÁRI KIÁLLÍTÁSOK. Az *István Király Múzeum* szeptember 27-től december 31-ig mutatja be 1978

óta gyűjtött új képzőművészeti szerzeményeit, harminckét művész alkotását. — *A Csók István Képtár* „A XX. század magyar művészete” c. sorozata az ötvenes évek terméséből mutat be változatot október 25-től december 31-ig.

*

SZÉLPÁL ÁRPÁD hazai irodalmi munkásságát dolgozta fel *Fehér Imre* A feledés homályából c. munkája. A könyv Törökszentmiklóson jelent meg a városi könyvtár kiadásában.

*

KAPOSVÁRI KIÁLLÍTÁSOK. A Somogyi Képtárban szeptember 27-től látható a *IV. Dunántúli Tárlat*. Ugyanezen a napon nyílt meg a Városi Galériában *Bernáth Aurél* műveinek állandó kiállítása.

*

PALÓCFÖLD KÖNYVEK. Az Ébresztő idő c. antológiával, amely tizenhét Nógrádban élő, illetve a megyéből elszármazott író műveiből közöl válogatást, könyvsorozat indult két éve a Salgótarjánban megjelenő folyóirat gondozásában. A most kiadott második kötet Szalmakomiszár címmel *Laczkó Pál* válogatott prózai írásait tartalmazza.

*

E számunk illusztrációit EL KAZOVSKIJ készítette, aki Leningrádban született, általános iskolába egy közepes kisvárosban járt, a gimnáziumot Budapesten végezte. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán Kádár György és Kokas Ignác növendékeként 1976-ban kapott diplomát, azóta kiállító művész. 1979-ben tagja lett a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének. Festészettel, grafikával és kisplasztikával foglalkozik, 1977 óta előadásokat (performance-okat) rendez „Dzsán panoptikum avagy Játék az eltérőiasításról” címmel, melynek motívumai szervesen kapcsolódnak képzőművészeti munkáinak motívumaihoz és szereplőihöz. — 1980-ban Derkovits-ösztöndíjat kapott, tevékenységét a Fiala Képzőművészek Stúdiójának rajzkiállításán Tatán 1980-ban, a Stúdió éves kiállításán, ugyanebben az évben Budapesten, 1981-ben Szegeden díjjal jutalmazták.

ILLYÉS GYULA

Phönix

1.

Út a múltba (Pannóniában)

*A hold tejflehérében a hű templomok
szfinksz- és gúla-romok,
lent a Sió-lapályon. Tornyaik
homlokán a vak (a mióta
mutatótlan) óra
káldeus égrendhez igazodik.*

Mért rohanni, ha semmi nem halad? –:

*kattogtatja a gyerekkori vonat,
számolva talpamnak a kerekek
döccjeivel időilen perceket.*

Szabad vagyok! – Hova szabad?

*Előttünk fönt a vén szárnyvonalon
a meredek alacsony
halmok kanyarjain
hóhérkötélként tekereg,
szűkít hurkot a sín.
Azzal riaszt, hogy vissza: újra
oda vezet,
hol mindenki csak rab lehet –*

Tegnapunkba? Kőkorszakunkba?

★

2.

Így is tovább

*A sürgőnypóznák völgymenetnek
léckerítéssé sűrűsödnek.
Mámorít minden gyorsaság.
Hegynek föl harmonikamód
Válnak szét a sürgönykarók.*

*Szinte karja izmain át
irányítják az utazót
mikor is hallott muzsikák: –
ó litániák, halott-virrasztó imák?*

*

3.

És még tovább

*Somogy pusztáin fehér és nem fekete
volt a nők gyászviselete
dédanyáink korában.
Gyárthatnánk, – itt a nyersanyag –
valami helyi mitológiát
napjaink modorában:
hogy mit üzen bár esztendőik ezrein át
a mély-múltból a mélytudat –
Dehát
Igen: dehát . . .*

*Az infernói út, –
épp a látomás nem lehet hazug!*

*

4.

Egyre szívósan

*Meszeli szorgosan a holdvilág
halálszínűre épp a magasabb,
a büszkébb falakat.
Ahol növekszik a homály,
ott fehérlik föl a halál.
Az elmúlásból.*

Titkos jeleket küld a távol.
Egy bűn-szapuló más világ
purgatóriumából
értetné meg magát
valami tisztaság?

No lám: a jövő is a múlt
könnyítő tengerébe hullt?

Phönix lesz minden ifjúság?

Vesztve szívemből mennyi, mennyi súlyt,
megkönnyülök. Megenyhülök,
mondhatnám: földien örök
elemben, – akár lángözönben?

Az már előttem, mi mögöttem.

Vonszol a vonat, sántítva dőcög
porban vánszorgok, pondró, nyomorult –

De lesújtva is, szárnyatörten
madár csapong fölöttem.
Küszködve ki- s kiszabadult.

*

{(Károlyi) 80

Majd

*Ne gondold, hogy nem lesz több szép napunk:
 A nyár, a mi nyarunk, mely maga is
 Könnyek közt búcsúzik, még visszanéz ránk.
 Meglátod, meg fog köszönni rajtunk
 És bőven kárpótol majd mindazért,
 Amit fukar marokkal elmulasztott
 Megadni elhanyagolt évadában.
 Meglátod, olyan megújult erővel
 Foglak ölelni, hogy méltó legyen
 Örökké termő, lángoló öledhez.
 A megkésett nap megújult heve
 Kajszinbarack hamvas színére barnít,
 Selyembárszony bőröd ragyogni fog,
 Zöld lángú szemed tündökölni újra,
 Fekete lesz a hajad, fekete,
 Szemed alól eltűnnek mind a ráncok,
 És teljes szépségedben fogsz megállni
 Az előtt, ami szembe jön velünk.
 Én meg rád nézek s nem szólok, csak annyit:
 Hát meg kell lenni? Meg kell. Meg kell lenni.*

Önéletrajz

*Amerre lábam elhaladt,
nyílt néhány szál virág,
fejem fölött mennyboltozat
és felhő-társaság.*

*Megleltem ódon fal tövét,
foltos vakolaton
vándorlásom történetét
rajzolva láthatom:*

*Erdők, hegyek, tengerhabok,
köztük nagy város él,
vidám tanyák, romhalmazok,
kunyhókba váj a szél.*

*S van halvány rajz, még rejtelem,
új hólé-csikozás,
látom, de meg nem fejthetem,
mily jóslat és varázs.*

Háزالó

*Szombaton Szombathelyre,
decemberben Debrecenbe,
egértogaton Egerbe,
Pécsre persze,
Győrbe gyöttelembé,
Veszprémbe veszedelembé.
Szegedre szerelembé.*

Éji Menyhért

*Amikor az úti tócsa
tükröz elmenő napot
és a háziúr veséje
titkosabb és bonyolultabb
mint az élet nappalán:
ekkor indul Éji Menyhért
sikátorból lopakodva,
sarki kocsmá rejtekén
iszik féldeci töményt,
aztán egy torony mögött
a karcsú harangütéssel
éjfélkor találkozik
halkan, láthatatlanul.
Megy tovább, mindig tovább,
kőből épült várostalra,
ott se látja soha senki,
mert a fal régen ledőlt.
Körbe-járja gondosan
a vasúti pályaudvart,
pár szót vált a sietős
hordárokkal, utasokkal,
álmos piaci kofákkal,
ott jár és már ott se volt.
S a város szélső palánkján
kötéltáncos-lépdeléssel
virradatkor elmosódik.*

Szomszédság

*Ha jól megnézném képzeletem szemével a szomszéd
kertben a mindenféle (ecet- akác- mandula-) fákat
mivelhogy klinika-kert (vagy -park) az ágaikon
félelmek jajgatások (elvétve öröмок) fekete és színes
nyomait látnám – lebegő pántlikákat*

*Az én kertem derűs kert: sem a szél sem a lepkék
sem a madarak sem semmiféle ide-oda közlekedő
nem szállít bánatot legföljebb a kicsiny
gyógyszeres (vagy szeszes) üvegek (a betegek dobják át) azok
hoznak időnként pár tört gondolatot elő*

*Kertem alatt a klinika épületével egyvonalban
játszótér a zsvaj a betegszobákba dől a nyitott ablakokon
de nem hallottam még ellene tiltakozást: bizonyára
emlékek százait hordja be s rakja le mint a látogatók
a virágot a befőttes a narancsot (a szeszt is bár
van rá tilalom)*

*S akik a klinikáról nem haza mennek hanem a hullakamra
fagyasztójába azok is diszkréten tűnnek el
innen még azt se látom amikor a fekete zárt
kocsi (autóba) bedugják őket s a temetőbe
viszik mert már egyedül ott van számukra hely*

*Egyszóval: békén élhetek itt s városban nem is ritkaság
hogy a dolgok ennyire furcsán társulnak keverednek
Ha olvasásba vagy írásba merülök a vadgalambok
szelid burukkolása s a mentők rémületes
sziréna-vijjogásai ugyanazt mondják a tülemnek*

Visszanyert éden

*Csukott szobákat nyitogatnak
csukott szobákat ahová csak
néhány fénykép s egy-két magnószalag
engedett be-belesni olykor*

*Bennük kicsiny halottak (vagy csak alvók?)
mellettük alvó (vagy inkább halott?)
napjaim – vezérek körül a hű
szereg amely nem bírt a túlerővel*

*Csukott szobák kicsi halottak (alvók?)
ó hányszor indultam feléjük:
készültem gonddal kerestem a kulcsot
öltöztem visszatartottam a régit*

*Kerestem a kulcsot nem volt a kulcs
A kiűzött kerülgette az édent
olykor falának rontott fölszakadt
homlokkal hanyatlott a földre*

*S lassacskán gyűlt a fölmentő csapat:
véreim vérei fegyvertelen
botorkáló csöppségek nyelvükön
angyal-igék erős varázsszavak*

*S a zárok pattannak érintve sem
már-már tetszés szerint mozoghatok
véreim vérei a magukéval
az elveszett édent is visszaadják*

Kézlegyintés

*Talán már nem is hónapokra
talán csak hetekre napokra
tán küszködik már semmi mással
pusztán a pusztá pusztulással*

*ó ha az élet – mily keserves! –
csupán anyagcserére tervez
hosszú fájasra csöpp szünetre
sok „megállj”-ra kevés „mehet”-re*

*ó ha már négykézláb az ember
ha meggyalázva félelemmel
ha rosszabb sorban mint az állat
mert önnön csúfságára láthat:*

*a hullóba kapaszkodóknak
fölrántani iparkodóknak
mi marad vigaszként cserébe?
Egy kézlegyintés büszkesége*

Bakony

Emlékek és találkozások

II.

Halimba!

A „halimbai ember” jut eszembe, akit így emlegettek és igen gyakorta. Ő volt az is, akinek a kuttyája kétségbeesetten nyüszített az anyósomék ajtaja előtt, odabenn pedig anya és két lánya ájultan feküdt, mérgezetten a vasaló széngázával. A halimbai ember felébredt a vészjelre és kimentette őket. A ház, amelyben a halimbaiak laktak két évig, nem volt messzebb az özvegy pincébe nyíló szobájától egy nyújtott lépésnél, éppen csak elfért ott a lezúduló víz, ha eső volt. A halimbai család azért költözött kocsistul, lovastul a lábdihegyi szőlős oldalba, mert akkor építették a felső Balaton-parti új utat, a mai hetvenegyeset, és a nagy építkezésnél a fuvart elviselhetően megfizették. Így vándorolt messze földre az özvegy is aratás idején munka vállaló csoporttal, hogy főzzön nekik valamely távoli uradalom rideg konyháján. Mint ahogy télen a hercegi szőlőgazdaság oltóházában etette a fás oltásban nagy mester zalai embereket s hozta magával éjszakára a mosni-vasalni valót.

Mert vándoroltak abban az időben a Bakony emberei a Kisalföldre a Mezőségbe, sőt még távolabb is aratáskor a téli kenyérükért, ugyanúgy a síkvidékiek a hegyekbe, az erdőségekbe téli napszámmért, vagy tüzelőjükért a közelebbieik. És mit vándorolt az ország népe egykor, míg felépült csodálatraméltó gyorsasággal a haza nagyszerű vasút- és elviselhető kövesút-hálózata! Gyalogosok, szekeresek és mindenek felett hosszú libasorban ballagó tömör lovaskáikkal a kubikosok.

Aldott jó ember volt ez a halimbai; segítségre, szolgálatra kész, irigységtől mentes, de úgy nevezték, teddide-teddoda, tesze-fosza, tüzékelő. Nem lusta, az nem, hajnalban kelt, sőt hosszú éjszakákon már holdvilágnál, hogy el-lássa gondosan két szép lovát, etette, simogatta, paskolta, kefélté őket, patáikat vizsgálgatta, aztán szekerét tisztogatta, kente kerekeit, megápolta gonddal a lószerszámokat, lapátját, csákányát, kilencágú velláját.

Az özvegy elébb csak a lányainak mondogalódott, hogy ezt a szuszogást nem lehet elnézni, végül is nem állhatta, hogy szóvá ne tegye.

– A jóisten áldja meg, szomszéd, bocsánat, hogy beléavatkozom a dolgába, illetéktelen, az igaz, de csupa jó indulatból. Meddig akar még piszmogni, hiszen mire odaér, akár kezdhet reggelizni. A többiek hármát is fordultak eddig, hát ezért nem mennek maguk kettőről háromra.

– Köszönöm jó tanácsát – felelt a halimbai –, de a lónak is, kocsinak is meg kell adni, ami kegyár.

– Meg ám a legszükségesebbet a leggyorsabban, ilyenkor, amikor minden óra külön pénz, amikor kubikméterre fizetnek s nem is keveset. Mikor lesz mégegyszer útépítés? A maga helyében úgy gondolkoznék: most vagy soha, aztán neki istenigazában. Szakadjon a ló, a mindenségit, nyekeregjen a szekér, míg a nap az égen van.

A halimbai ember arcán megjelent az a szép, szelid mosolya, mely kit lefegyverzett, kit vérig bosszantott.

– No, van-e darálni való kukoricája, szomszéd néni? Ma darálnak a malomban, elkerülnék arra nagyon szívesen.

– Jujj, hát azt hiszi, volna szívem elrabolni a drága idejét, mikor ügyis késésben van!

– Nyugtalanságot kelt a nagy sietség, annak meg családi háború a vége, amitől isten mentsen.

Eltéreggette gondosan a pokrócot, aztán felszállt végre az ülésre, fogta a gyeplőt olyan akkurátusan, mintha a saját parádés kocsisa volna. – Menjünk, gyerekek – szólta a lovakhoz, a jó ember szavára pedig szívesen indulnak a lovak.

Az özvegy akkor a még csinos, de a sok ház körüli munkában, a gyerekek gondjában megfáradt asszonykának esett.

– Lelkem-galambom, hát mért nem bizgatja, noszogatja ezt a szerencsétlen embert, mi lesz belőlük így? No, ha rám tartozna, majd én megráznám, tudomisten.

– Nem lehet szomszéd néni – felelt az szerényen, egy piciny a karján, kettő a szoknyáján – igen érzékeny lélek ám, szegényem. Megsértődik.

Nem véletlen, de nem ám, hogy ezt a halimbait Vajaynak hívták. Nem akármilyen név a Vajay, főképp nem akármilyen volt valaha. Akkor sem, ha ez a halimbai szerényen elhagyta már az ipszilonját. Mint ahogy elhagyták sokan mások, akik a parasztokkal egy sorba kerültek. A veszprémi megyegyűlések régi jegyzőkönyveiben megtalálható a Vajay név, ugyanúgy periratokban is. Sőt nem egyszer hangadók voltak fontos megyei ügyekben és a választásokon. A származás pedig többé-kevésbé meghatározza az emberi természetet, nem egyszer hetediziglen.

Tudvalevő, hogy egy-egy ország gazdasági fejlődését, de művelődését is nem csak annak természeti adottságai, földrajzi fekvése határozza meg, hanem döntő módon az is: milyen emberek lakják. Ugyanígy az ország tájegységeit is. Veszprém, Zala és Vas megye határán szép számmal akadtak régi nemesi községek. Természetesen ezek lakossága nagyrészt eltűnt a török harcok századaiban. Mégis ugyanezek a helységek, akkor puszták, prédiумok, ha magyarok szállták meg újra, azok között sok volt a nemes. Talán ősi kiváltságukat keresve tértek meg az utódok, talán a végvárok katonái népesítették be. Volt ki módosabban, legtöbben ugyancsak szegényen. Adóztak a nagy uraknak majdnem jobbágmódra, ha nem is olyan sanyargatásban, mert hangosabban küzdöttek régi jogaikért. Vagyon szerint, származás szerint is nagy rangkülönbség volt a nemesek között. Voltak régi országos nemesek, voltak püspöki praediálisok, egyszerűen csak megyeiek is. Volt, kinek semmije sem maradt, csak a szavazati joga. A hétszilvafásokról sok szó esett már, de, tisztesség ne essék szólni a rangosabbak nem átalították gyepteszaró nemeseknek nevezni az alsó fokon kapaszkodókat.

A nemesi falvak birtokosai, akik gyakorta egy-egy nagyobb uradalom mellett küszködtek, nemesi közbirtokosságot alapítottak, volt úgy, hogy nem is csak a legelőikből, erdeikből, hanem szántóföldjeikből is. Így a Halimbaiak egykor.

A Bakony északi, északnyugati részén nem igen találtatik nemesi község, különösen nem a törökvilág után. Idegennyelvű hospesekkel, vagy kevés helyen magyar jobbágyokkal telepítették meg a pusztákat. Szülőfalum, Bakony-

tamási új telepes jobbágysai barna hajukról, szőke bajuszukról ítélve, talán a Rábaközből jöhettek, vagy még messzebből, a Pinka folyó útján a mai Burgenland területéről.

E jobbágyfalvakat pedig főurak, püspökségek, káptalanok, de még apáca-rend is nyaklónélkül sanyargatták úrbéri terheikkel; tized, kilenced, dézsma és robot jogtalan vétele ellen hiába pereskedtek szüntelen. Ha volt igazságszolgáltatás, nem volt annak végrehajtása, semmi foganatja. Mert az uraság nem egyszer erősebb volt a törvénynél. Egy valami azért a legerősebb uraságnál is erősebb volt: a jobbágy teljes elnyomorodása, mely végül őt magát sújtotta. Ha okos volt a földesúr, ennek első jeleire engedett a gyeplőn. S még egy: a félelem a falvainak új kiürülésétől, mert ilyen is előfordult a Bakony körül jónéhány esetben. A falvak némelyikére vonatkozott még a röghöz kötöttség, de élt az uraságokban a török idők emléke, mikor a jobbágy kínjában a szultán felségterületére menekült, akkor aztán üthették bottal a nyomát. A bakonyi falvak parasztjainak pedig nem kellett hosszút futniok, hogy egyik császár birodalmából a másikéba érjenek.

Alig száz esztendeje volt csupán a magyar parasztnak 1848 után, hogy, ha nem volt zsellér vagy cseléd, hát módosodjék a szűkreszabott szabadversenyben. Hajtottak is, törték magukat családostul az uraságokénál keményebb törvénnyel, nagy szigorúsággal. A jobbágyságból felszabadultak sokkal nagyobb lázzal, mint akik szegénységükben is némi kiváltsággal bírtak. A rendi társadalom hagyományaitól független, maguk alkotta áthághatatlan szabályok szerint alakult az új paraszti életforma. Meghatározója a vagyonszerzés lett. A vagyon pedig a föld volt. Az adott rangot, az határozta meg a párválasztást a fiatalok keservei árán is. Tragédiák árán is. A vagyonmegosztástól való félelem a bakonyi falvakban nem elsősorban az egykéhez vezetett, mint, mondjuk, Baranyában. Sokkal inkább a kivándorláshoz. Erről a vidékről nemcsak nincstelenek távoztak Amerikába, hanem többnyire az uradalmakkal, hitbizománnyokkal körülvett falvak jómódú gyermekei.

Száz év csupán és ezalatt meg kellett birkóznunk a kolerajárvány utolsó hullámaival, két világháborúval, s a kettő között világméretű gazdasági válsággal. Szűkebb hazámban a korszak letűnte után sokat emlegetett kulákság nem alakult, nem alakulhatott ki, ismeretlen volt maga a fogalom is. Egyszerűen nem voltak meg ennek a területi adottságai. De az úrbéri terheitől megszabadult parasztság megtette, amit ráért a gazdaságtörténeti korszak. Kisgazdaként, vagy törpebirtokosként megteremtette az ipari-kereskedelmi fejlődés mezőgazdasági hátterét. Mert elsősorban így teremtődött az meg. A harmincas években tettem egyszer szorgos adatgyűjtéssel összehasonlítást Bakonytamási község és a szomszédos Gic uradalmának termelési eredményei között. Elképesztő felismerésre jutottam, ha számba vettem nagy- és kisállat tenyésztésüket, kertjeik terményeit is a növénytermesztésen kívül, legalább hatszor annyi értéket bocsátottak ki a faluból s elláttak háromszor annyi embert, mint az uradalom. Pedig termő területük kisebb volt és semmivel sem jobb minőségű. Emellett sokkal, de sokkal több adót fizettek be az államkasszába.

Ezt cselekedték a jobbágyok unokái, míg az ország megőrzőinek elismert, századokon át vérét hullató köz- és középnemesség erőtartálékaiból már csak közhivatalokra futotta. A fent említett időszak, a kontinensen versenyképes bel- és külkereskedelmet, a fejlődéshez elengedhetetlen nagyipart pedig a régi hazai szegény zsidó családok utódai teremtették meg, legfeljebb még néhány friss jövevény, ugyanolyan lázas tevékenységgel, mint ahogy forgatták szármuk a falvak kisbirtokosai.

Két réteg, amely évezredes meg-megújuló jogfosztottság bilincseiből lépett elő.

Hiressé vált Halimbán egy pap, aki csekély költségtérítésért az ország minden részébe küldi a gyógyfűveket a rászorultaknak. Bakonyaljai jelenség ez is. Mert gazdag ez a táj fűben-fában, különösen a hegység naposabb tájra dülő lejtői – a botanikusok szerint is – sok ritkaság számba menő növényvel lepnek meg. Nem messze kellett gyalogolnia a halimbai papnak, hogy távol még a Magas Bakonytól apró részleteiben is megigézően szép hajlatokra leljen. Ihletet nyújtó táj, melyre szüksége van a tudós embernek. Tudós ember alatt a népnyelv nem professzort értelmez, inkább varázserejűt. A varázserő pedig hozzátartozott a pap ösképéhez. Mióta az ország, a Bakonyban mindig sok volt a papi földesúr, világi hatalmát bőrén érezte a paraszt, ám a plébános az közbük esett, viselte sorsukat szívén, nemegyszer szegényes reverendáján is. Sőt gyakorta éppen közülük esett. Kolera és vérhas idején a jó pap nemcsak temetett, de gyógyított is. Ha perbe szállt kinjában földesurával a falu, a jó pap titkon segített fogalmazni perirataikat, volt úgy, hogy fogadalmával elmentében. Tudunk olyanról is, nem egyről, ki híveivel együtt szenvedte a földesúr haragját.

Mostanság, az egyház világi hatalmának megszűntével pedig ismerünk eleget, aki szorgalommal megszerzett szaktudás birtokában hasznosan forgolódik a közösség gazdasági ügyeiben, de olyat is nem egyet, aki gyűjti hívei jogos panasztát mai hatalmaskodásokkal szemben.

Halimbának mindig kevés volt a földje, mióta a törökvilág után újra kezdődött rajta az élet. A Balatonra s a Tapolcai Medencére dülő hegyoldalakat pedig nagy gyorsasággal lepték el akkor a munkaigényes szőlőültetvények. Voltak olyan esztendők is, főképp a reformkorban, mikor a világ minden országa közül a franciákkal versenyben hazánk termelte a legtöbb bort, még a legjobbat is. A délnyugati bakonyi falvak lakói közül sokan itt leltek keresetet, úgy, mint a mi halimbai emberünk a balatoni új út építésénél. Azóta fordult a kocka. Az is, mintha varázslat lett volna, hogy a bakonyi bauxit egyik legfőbb lelőhelye Halimbán bukkant fel. Máig hordják azóta Badacsony környékéről is autóbuszok a munkásokat Halimbára és azon túl az egész ajkai iparvidékre. Nem akármilyen keresetért mostmár, de voltak ennek a munkának is szűk esztendei. Halimbáról érkezett vörösporos ruhában az a bányász 1945-ben, akitől megvettem egy heti keresetét egy pint borért, a tördemici állomáson, hogy jegyet válthassak rajta Budapestig. Szívesen adta, mert másnap már tán nem lett volna elég egy darab szappanra. Szűk esztendő, az igaz, de mondhatnám hőskornak is. Ingyen munka, melyet annyit-annyit végzett e végvárai vidéken a nép az országért. Most végre a jobb jövő reményében a saját utódaíért is.

Padragkutat, ezt a hosszú-hosszú falut ott találom egy kanyar után az Ajkát Pulával összekötő országúton. Sokat zötyögtem ezen az úton, már akkor is, mikor először nyakon öntötték bitumennel, mert hol az út volt erősebb, hol a bánya- és iparvidék nehéz járművei, de akkor még nem is létezett Padragkút, csak Padrag és Csékút. Jártam a két falu fölötti Bakony ásványi kincsekben s természeti szépségben egyaránt gazdag hegyeit, völgyeit. Volt úgy, toronyíránt egészen Urkotig. Meggyönyörködtem szikláit, barlangjait, romjait, csodálhattam a bányaművelés széprajzú építményeit, botorkálhattam a meddőhányókon. Hej, ha tudták volna egykor Padrag apáca úrnői s a későbbi egyházi intézmények számtartói, milyen kincsek fölött ülnek! Nem tudhatták, csak a röghöz kötött, disznóikat makkoltató, nyomorúságos eszköz-

zökkel szántóvető, az erdő szép fáiból a hamuzsirért máglyát rakó jobbágyok verejtékéből szedték adóikat, melyből, el kell ismerni, jutott nem kevés az egyház szigorú törvényei szerint a haza művelődésére, építményekre, könyvtárakra, műalkotásokra, melyeknek maradékával még büszkélkedhetünk, ha elgondolkodva a nehéz századokon nem kevés fájdalommal is.

Padragkút, ha még egy kicsit nyúlik a Cigánydomb alatt, eléri az egykori Bódét, amely már része Ajkának. Olyan is már Padragkút, mintha az új város nyúlványa lenne némi kis hézaggal. Vonzáskörébe tartozik mindenesztől. Lakóinak, épületeinek száma ahhoz igazodva emelkedett a második világháború óta talán négyszeresére. Ha lesz még módom s erőm méltó felkészültséggel, méltó sorokban fejet hajtani az egykor jól ismert kis Ajka szédületes fejlődése előtt, abba beletartozik Padragkút húszéves élete. Mert éppen húsz éve kapta ezt a nevet a két falu. Az egyesítés természetes volt, hiszen maguktól nőttek össze, nem történt erőszakosság ezúttal. Csak a névadás; az ilyen esetben mindig fogas kérdés. Akarva-akaratlan mindig rombolunk vele. Még az utca, még a dűlők neveiben is történelem van. Padrag neve lehet már ezeréves is, Csékúté vagy hétszáz, ha nem több. Mert Padrag, mint a legtöbb dunántúli község személynévből származik és szlávból az etimológusok szerint, ami természetes, hisz szláv falvakat szálltak meg legtöbbször itt a magyarok. Csékút pedig, megintcsak a tudósok állítják: csőkút volt valaha, de nem a Padragé volt. Mert akkor a Padrag már régen nem volt. Ha még szent lenne, hagyján, legyen neki kútja, de Padrag szentünk nincsen.

Elgondolkodom rajta, miből is lehetett az a csőkút? Vasból nem, az biztos, mert vasuk arra nem volt a csékútiaknak. Cserépből sem, mert ilyen hagyomány nincs Pannóniában a rómaiak óta. Lehetett viszont fenyőfából, májusfa hosszúságú nyulánk törzsből. Nem is cső igazán, hanem keskeny vályú, melyet ügyes kezek véstek ügyes szerszámmal fent szűken, bévül öblösebben. Ilyet láttam a Bakony környékén nem is egyet s nem is egy szálát, hanem hármat is összetoldva, hogy levezesse valamely forrás vizét az itatóhoz, hol, mondjuk, egy terebélyes vadkörtefa alatt kényelmesen szűrcsölhet a jószág. Az itató pedig vaskos nyárfa törzséből készült. Ez az igazi vályú, a vízvezető fenyő pedig csak: cső. A kisbojtár, ha játszódni akad ideje és kedve, ügyes kis malomkerekeket farag rá, hadd forogjanak a futó víz ingyen erejétől.

A padragkútiaknak már van csövük, szakszerű, amely elvezeti házaikba a vizet s nem is akármilyent. A bányavidék karsztvizeiből kerül még a Balaton partjára is, sőt néha fölösen hömpölyög a Viszló patak medrében és másutt. Nincs itt vízhiány, mióta titokzatosan eltűnt a Pápa városát megteremtő és eltető Tapolca folyó, mióta megfeneklettek a Tapolcai Tavasbarlang csónakjai s úgy hirlük, sínylődik a hévizi tó, szűkölködik. Illetékesek szerint ezek a tudatlanok keservei s hozzá a félelmetes jóslatok. Az ország, a világ tele van manapság aggodalmaskodó vészjóssokkal: hogy mi lesz Földünkkel, ha kihordjuk belőle mind az ásványait, kimerjük olaját, kieresztjük meleg vizeit, gázait, és majd még fölássuk sokmindenért, amiről ma nem tudjuk, hogy felhasználható erő van benne, energia. Végül olyan lesz a föld, olyan erőtelen és ráncos, mint egy rettentő öreg ember, aki nem tud meghalni sem már segítség nélkül. Igen, ezek a tudatlan emberek hiób hírei. A kurta eszüké. Bizonyára, de életemben már annyiszor előfordult, hogy jóslataikban a legbutább embereknek lett igazuk. Különösen ha veszedelmet jósláltak. Ki merte volna okos ember e század elején megjósolni, hogy mindaz meg történik velünk, ami azóta megtörtént? Bizony csak a bolond. Azért gondo-

lom, oda kellene figyelni az oktalan emberekre, hátha a természet sóhajt szavaikban! Vagy nyög.

Valamelyik éven két öregasszonyt vittem Ajkára. Ott töltötték egykor virágzó leányéveiket. Kanadából jöttek fehér arccal, jól ápolt ezüstfehér, fényes hajkoronával. Úgy emlékeztem, valahol a város közepén van még némi maradéka a régi falunak, de hiába kerestem, előbb körülvette az új város a falut, aztán elnyelte, felemésztette. Nem akadt egy utca, egy sarok, hol emlékeikkel megkapaszkodhassanak. Álltak csak velem a munkából hazatérők forgatagában. Egy arcot sem leltek, melyen megnyugodjon a tekintetük. Pisloltak jobbra-balra, mint az elveszett gyermek, majd elébb az egyik, később a másik elkezdte a sírást. Szólhattam nekik bármi lelkesen a szédületes fejlődésről, amelynek ott tanúja voltam. Láttak ők ipartelepét különbet, új várost is nem egyet, felhőkarcolókat is. Emlékeikben egy falucska élt, játszótérük s tán első szerelmeik színhelye, poros utcával, virágos kertekkel, kertek aljával, libalegelővel, kacsauzattal. Mostmeg, mintha hiába röpülték volna át az óceánt. Azt a falut a föld nyelte el. Talán nem is itt volt. Csak sírdogáltak, pedig nem is Ajkán születtek, a régi üvegyár valamely tisztviselőjének gyerekei voltak. Elgondolkodtam rajta, mit mond nekik Kanadában is egy új iparváros. Semmit, a másé. Mi meg belenőttünk, hogy minden, mi épül, örüljünk, izguljunk, bosszankodjunk, ha nem kedvünkre csinálják. Mindenben részt veszünk, ami itt történik. Felderülünk, sóhajtunk, legyintünk, de elmenni mellette érzéketlen nem tudunk többé. A tervezőtől a kivitelezőig, a helyi tanácselnökig mindenkinek a gondja a magunké.

Fekete Istvánt emlegették, mint kedves írójukat, akinek könyveit a tengeren túl is gyűjtik. Hát, ha ajkaiak, ez érthető. Elvittem őket abba a kis szobába, melyben a táj írójának emlékeit összegyűjtötték. Ott végre megenyhültek. Simogatták a bútordarabokat, az írószerszámokat. Maradtak nekik leánykori álmaik: az íróban.

Nékem pedig, míg ott időztek, az járt eszemben, hogy mikor Fekete István megírta a Zselléreket, akkortájt írta első könyveit Szabó Pál az ország másik végén. Ha a zsellérekről ír Fekete István ezen a szép tájon, idilli az is. Szabó Pálban is van líra bőségesen akár parasztokról, akár kis falusi urakról ír, de ugyanannyi benne a forradalmi töltés. A táj is más ott, a nép is más, de mennyire más, akármilyen kicsi is az ország. A történelem is más, a szegénység is más. No meg máshonnet indult az író is.

Ezúttal nem állok meg Ajkán. Írtam már róla, tán még írok is, de nem akarom, hogy ne lássam a fáktól az erdőt. Nem állok meg Magyarpolányig, még ott sem, amíg illően gyalog fel nem baktatok a kálvária dombra. Csodálatos hely ez. Tudták a papok is, akik évszázadokon át birtokolták a falut, mért állítottak ide nem is akármilyen emlékművet a Megfeszítettnek. Ezeket a stációkat érdemes végigjárni nemcsak a lélek üdvösségeért, hanem a lenyűgöző panorámáért is, amely az érkező elé tárul. Mintha óriási karosszékből tekintenénk rá a gyárkéményekkel tűzdelt tájra, azon túl a ködbe vesző messzeségbe. Balra a Bakony végső nyúlványai, attól jobbra kissé már mintha síkságot látnék, pedig tudom, ha benne utazom, mennyire nem az. Még messzebb, látom, vagy csak sejtem a Tapolcai Medence kúpos tanúhegyeit. Közben a régi faluk foltjai, közülök három már beépült az új városba, s nyújtózik feléje a többi is. Valahol ott van Lőrinte pusztá kéklő víztükről közelében. Körülbelül a közepén az eleven térképnek. Ezt a helyet gyerekkorom óta ismerem. Mert úrnője Jókay Etelka, a nagy mesélő kedves unokahúga ott lakott a bakonytamási kertünk végétől alig tíz percnyi járásra Hathal-

mon. A két birtok között időközönként kocsik jártak. Ihász Lajos és felesége, Jókay Etelka keresztszülei voltak két nővéremnek. Akadt hely néha Bakonyt látni és világot a Bakony másik oldalán. Ezt a lőrintei birtokot egyébként az evangélikus egyházra hagyták, mondván, hogy ne csak a katolikusoknak legyen urodalmuk a Bakonyban.

Mert azoknak ugyan volt bőségesen. Többek között Polány is. Ki is akolbolították onnét az ezerhétszázas évek közepén a zirci ciszterek a luteránus prédikátort iskolamesterestül. Aztán, hogy felhígytsák a falu protestáns lakosságát, telepítettek oda szép számmal katolikus németeket. Történt ez a hírneves Biró Márton püspök nagy ellenreformációs tevékenysége nyomán. Ez a Biró Márton a mi evangélikus papi családuknak emlékezetében nagy ellenség volt. Protestáns apától származott pedig, de erősebbek voltak a nagyszombati jezsuiták. Igaz, neki is volt magához való esze. Mit ér egy prédikátor a veszprémi püspökséghez képest. Mit tehet az a hazáért is a királynő akaratával szemben? Elszántsága Pázmányéhoz volt mérhető. A veszprémi püspökséget előtte csak nagy urak kapták. Nem is sokat törődtek vele azon túl, hogy hasznót húztak belőle. Volt, ki nem is járt székvárosában. Volt is nem is temploma-plébániája, mikor felszentelték. Pedig az a püspökség Budától a Mura vidékéig tartott, ahol vissza kellett szereznie a zágrábi püspök hódításait. Tehette, mert a veszprémi püspökséghez a főispánság is járt, voltak néki hajdúi. Okkal használta hajdúit, hatalmát a visszatérítésben is, a templomok megszerzésében is. No, minden családi hagyomány ellenére ma már mégiscsak azt mondom, sok tekintetben jó volt, hogy volt ez a Biró Márton, aki az udvar kegyencei után úgy lett veszprémi püspök, hogy még a nemesi származása is vitatható volt. Ám annál nagyobb volt munkásságában a lendület, a jezsuita öntörvényűség, a hatalomtartás. Volt is ellensége a saját paptársai között is annyi, mint protestáns. Nem hódolt neki még a veszprémi káptalan sem kellő tisztelettel. Gondolhatták magukban, jobb volt, míg a püspököt sosem látták Veszprémben. Mégis keze nyomán sorra épültek szép templomok. Tanintézet, palota, remek utcai műalkotás számosan. Kitűnő mestereket foglalkoztatott. Ő hozta a nekem olyan kedves Maulbertsch mestert. Ezt a fiatalon érkezett duhaj kedvű művészt, aki oda sem figyelt rá, hogy a tisztes barokk korban élt, csak festett kedvére, mint aki a prérre jött, ahol mindent szabad. Igaz, osztrák volt és németek ekkor már majdnem mind a templomok díszítői. Meg is látszik a faragott szentek ábrázatán, szakállán, hogy németek az istenadták többnyire. Annyi bizonyos, a hevesvérű püspök, aki még a pápának sem gázsulált a hierarchia törvényei szerint, sok műértéket hagyott maga után, nem székhelyén csupán, nem Sümegen csupán, hanem kis falvakban, hegyoldalon. Pannóniának ez a hatalmas területe, melyet püspöki birodalma befogott, mennyivel szegényebb lenne műkin-csekben, műemlékekben, művelődésben is Biró Márton működése nélkül! Abszolutizmus idején mit tehet az elnyomott ország: hódol és épít, vagy lázad és rombol. Ez a püspök alázattal udvarolt Bécsben a királynőnél, de itthon tirannusként cselekedett, és tudta mit kell cselekednie híveiért és országáért. Tartsam hát ellenségnek majdnem egy negyed évezred után?

Ami pedig a betelepített idegen ajkúakat illeti, kiket beültettek a földesurak, mikor már magyar nem találtatott e célra az akkor még tágas hazában sehol, azok általában nem a legjobb földekre kerültek a Bakonyban, ám megállták ott a helyüket, ha a föld nem adott életet, valamely ipart űztek, ha mást nem favillát, talicskát készítettek, sok alkalmas szerszámot általuk ismertek meg a régi magyarok. Így a városi német származásúak is. Máig

is többé-kevésbé megmagyarított neve van szinte minden asztalos szerszámnak, de a kőfaragókénak is, a kőművesekének is. Ahol kicsit jobb földekre kerültek, ott felvirágoztatták a falut. Tanulhattak tőlük a századokon át fegyverre kényszerített magyarok.

Szép, nagydarab szobrok között ülök itt a polányi kálvárián. Ezek is minden jel szerint német mester munkái. Németek, morvák, csehek tevékenykedtek a Bakonyvidék első szerény ipartelepein, akár Városlődöt, akár Herendet, akár Pápát veszem. Szervezői is rendszerint németek voltak, vagy többnyire német nyelvterületről ideszármazott zsidók.

Magyarpolány és Németpolány – eképp változott jónéhány bakonyi falu neve a törökdúlás után. Nehezen keveredtek egymással e települések. Nem házasodtak össze másutt a valláskülönbségek miatt, megint másutt a közbeső hegyek miatt az egyébként közel eső falvak lakói. Nem házasodtak össze módosabbak szegényekkel. Így alakult ki a területen századunk elejére már vészes beltenyészet. A polányi német telepítés nem is annyira a munkáskéz hiányából eredt, hanem vallási meggondolásból. Rá is fáztak a zirci papok, mert 1848-ban éppen a kegyelt németjeik foglalták el saját pusztájukat. Így cselekedték a maguk szabadságharcát.

Ajkai kohók! Népek kohója most e táj. Oldódnak benne messze vidékről ideszármazottak is. Mivé alakulnak majd évtizedek múltán, ha a történelem ad nékik időt? Figyelvén házuiktáját, látható: gazdasági erősödésükben nincs hiba. Életformájukat mind szebbé, gazdagabbá tenni sokak fontos feladata. Kulturális és műszaki vezetőké egyaránt, akár innen származnak, akár idevetődtek. Ekkora és ennyire sürgető feladatot soha még nem rótt a történelem az itteni felelősökre, sem azokra, akiknek rajtuk van hatalmuk. Kiemelni a szegénység poklából a népet nem kis feladat, de nagyobb annál a törődés a módosodó polgárok lelkével, izlésével, meg erkölcsével. Különösen, ha ez nem jószívű adakozás kérdése, hanem kemény szolgálaté.

Kegyetlen századok. Vajon látok-e a polányi kálváriáról olyan falut, melynek lakossága egyszer-kétszer le nem gyilkoltatott, el nem hurcoltatott, el nem futott, ki nem raboltatott, ha nem a pogánytól, hát saját uraitól, rabló Podmaniczkyaktól, meg más zsitányóktól, csavargó bandáktól. Felégetett falvak füstjét látom, ha lehajtom fejem. A nép tengődött a gaztettek hézagai-ban. Egy falu kiégett, a másik megmenekült, de nem a saját erejéből, sem a közülük verbuvált katonák védelmében, hanem véletlenül, ahogy a jégverés választ.

Ez volt az a táj is, ahol a bakonyi betyárok leszálltak a hegyekből a jóború csárdákba. Sok jóramagyarázás, sok romantika fűződik tevékenységükhöz. Bennem nem támad velük együttérzés, akkor sem, ha sanyargatásukban lettek szegénylegények, mert értettek ők az uraskodáshoz is, és kezükhöz vér tapad. Olyan korban élünk manapság, amikor egymást érik szabadságharc nevében szörnyű terrorcselekmények. A bakonyi tájon nyílt téren vívtak harcot a magyarok Heister generális túlerejével. A bakonyi betyárokkal szemben kevéssé az uraságok, inkább a falvak lakosai voltak védtelenek. Gáláns cselekedeteik nem az ilyen falvak emlékeiben élnek.

A török által felégetett, az egyéb zsákmányolók által kifosztott falvak területén más, átmenetileg szerencsésebb községek lakói legeltettek, foglaltak földeket, ha volt még erejük a megművelésére, míg annak sorsára nem jutottak. Föld volt, fa volt akkor. Ahol most gyárkémények füstölnek, mint már említettem – szegényes kis ipari tevékenység – hamuzsirt égettek. Mi is volt az a hamuzsír? Jó volt szappanfőzéshez, üveggyártáshoz, de jó volt

lőporkészítéshez is. Kevés kis ipari termék rettentő mennyiségű gyönyörű bakonyi fából. A lőpor tüzével pedig megintcsak azoknak kellett szembenézniök, akik a fákat döngették, akik a máglyákat rakták.

Lám, a nap már leáldozik s még fele útján sem vagyok Bakonytamásinak. Hiába a négy gyors kerék, lassan halad, aki engedi, hogy vállára rakja régi terheit és új gondjait a táj, csak elnehezül. Menjek tovább szülőfalum felé, neki az esteli Bakonynak, vagy vissza inkább Badacsonyra?

Befogad éjszakára egy ismerős öregasszony, kinél már megszálltam egyszer, vagy tizenöt éve. A régi svábok közül való. Akkor, régen azt mesélte, milyen jó itt most a népnek. Tágasabb a hely, sokakat kitelepítettek, aztán egyrészt itt van a szomszédságban a sok munkalehetőség, másrészt ajándékok is érkeznek onnan, ahová a rokonok elmentek. Kíváncsi vagyok, mennyivel többet tud most a falujáról.

(Folytatjuk)

EL KADONKÓ

Ereszkedőben

1.

*Újraépült városok szívében, szélein
toronyházak erődsora nőtt magasra:
ott új karámban fiatal nép nyüzsg.*

*A dombsor élén, kertek bokrai közt
halk szél motoz, főlshajt és elül,
kint, bent súlyossá sűrűdik a homály.*

*Hétfégi házacsok kék füstje száll a völgybe,
a város alámerül, kísérteties
alkony s izzófény lengeti tornyait.*

*Csak én hallom talán az egykori csengetyűt
s pulim csaholását a rámbizottak felől?
Minden a messzeségbe süpped.*

*Elmossa az alkony a messzirenyűlt
árnyékokat, de föltornyosúlnak
a bíborlila ég boltívei.*

2.

*Felém? Dehogy! Mellettem csörtet el
a hosszúgyapjas nyáj. Bár összebujásuk a régi,
új pásztor alá verődnek, ha megtalálják.*

*Ferdén szítál a homály, föltetszik az elfogyó Hold;
a lejtődő lankán kigyúlad a lámpasor:
kísértet a tábor, árnyak az egykori társak.*

*Ki megmaradt is: süketül, görbe, vén;
sok túlnőtt özvegy idézi ingerülten
megkeserült szívének aláztatását.*

*A múlt csontváza táplálhatatlan, össze-
törik, csak indulata nő mind nagyobbra
a szenvedélysodorta búcsuzásban.*

*Fegyverropogás csap rám, gépzaj, ágyudőrej?
Mintha atombombák gombája gyürődne től, –
de ez egyelőre még csak a tűzijáték.*

3.

*Aztán akárha nem történnék semmi,
pedig vonúl a had, a nyálas-inyű idő
majszolja, s véle az új vezetőket is.*

*Hideg esővel jelenti magát az ősz,
kopárulását őrzi szobám, a kedves
hangok egyhangú esősuhogásba vesznek.*

*Botom letettem. Ki marad még velem?
Házam havasi erdőkől leuszott tutaj:
sodródik a delta felé, mély tengerekbe.*

*Engem apám nevelt, jó mester, hű feleség;
hogyan vegyem számba, hogy én hányat, akik
már unokáikat terelik, s azok a dédeket majd?*

*Lehet, lesznek, akik magukhoz emelnek,
s akikre szabad lesz visszatekintennem,
mikor átlépek az árnykapu boltja alatt.*

4.

*Egymagam értem a völgybe. Nincs tehát
értelme élnem? De megfejtettem-e már,
ki szabja meg folyók s csillagok útjait?*

*Iz, szó, illat, érzés öröme még enyém,
meleg fény, tisztaság, hűséges lélek
gondviselése a megkövült közönyben.*

*Választás, jó hír: alkalom, szerencse
s kegyelem dolga; velem csak a nyílt szív
s készség volt: védeni kockáztatva is.*

*Mit elfogadok, tudom, csak emberi
sors, tér-idő; átlépnék rajta,
de életem, halálom nem enyém.*

*Kétkedni tanít tapasztalatom,
mégis hadd osszam szét gyümölcseimet,
s szóljak azzal, hogy teszem a dolgom.*

Az angyal felszólalása

Martyn Ferenc *Lovas, karddal* című képére

Itt megállj! ide nem szól
 igazolvány, itt a csontokat
 homok földi, nyílnak-csukódnak,
 ha átmegy rajtuk, nincsenek,
 ha megfognád őket,
 itt ribanckodás a lét,
 a mozdulat a fény minden színét
 kihasítja belőled, ha maradsz,
 itt a szó, mint a sokk,
 fölépíti benned a hülyét,
 és vigyorogsz, nehogy a föld
 lecsússzon válladról, ha fordul,
 itt a fejed is láb lesz, szaladsz,
 hogy a kerítés másik oldalára
 írhasd: szabad vagyok,
 itt a félelem
 borostyánba zárt kígyó,
 csúszkál szíved fölött, és
 rámutatnak, ha elfelejtet,
 itt a szerkezet, mint a rend modellje,
 foglal magába,
 s ha kételkednél, megcsikordul,
 itt lejt a pálya,
 nehézkedés visz mindent
 egy táguló völgy garatjába,
 itt nem lehetsz az, aki vagy
 mert mindenkin álca,
 innen ne a farsangi bálba,
 hanem hátra, hátra,
 a barom orrába feszített
 karikába,
 bele a megtartó magányba,
 passzusok alá, csontok alá,
 a halál alá, te gyáva,
 ha emlékszel még az irányra,
 s elhiszed, hogy nem vagy
 örökre bezárva.

Akkor, Szentendrén

– Boris néni, kérem, nem jöhetne ide még két festő? Nagyon kedvesek, egy fiú meg egy lány, Vajda Lajos és Júlia, házasok is. Nagyon rossz helyük van, már második éve, sötét kis szoba a patak mellett, a háziasszonyuk meg veszekedős. Jó barátaim, ugye ide tetszik engedni őket?

– Hát, ha a veranda jó lesz nekik, énfelüllem jöhetnek. Elférnek.

– Igen, és még egy házaspárnak is kellene hely. Ott csak a fiú festő. A hátsó verandára? A lány főzne, nem baj? Bán Béláék.

– Hát hiszen maguk is főznek. Majd megegyeznek a tűzön. A Cserepes meg úgyis csak egyszer főz, arra jár rá egész héten, amilyen spórolós szegény feje. A Bálint Bandi az jó helyen van a gyümölcsszáritó színben, vasárnap még azt a Gabit meg Klárit is felhozta, meg azt a másik, jó vicces embert, tudja maga, az a ragyás! Aztán mondja, ennek a Juhász Palinak nincsen senkije? Jó gyerek pedig. Mert a Törzs Évinek nem kell, azt látom, az után a Cserepes járna, ha merne. Hát a maga udvarlója mikor jön?

No, most aztán dugig van a Haluskai tanya. Együtt vagyunk mindnyájan. Eddig is együtt voltunk, sülve-főve, de a legsötétebb és legolcsóbb szentendrei albérleti szobákból bújtunk ki, hogy találkozzunk a hajóállomásnál, a piacon, a templomban, a szerb misén – és este együtt kóboroljunk az akkor még alig világított szentendrei utcákon, és bámuljuk a nappal olyan tarka város tűzpirosan világító alacsony ablakszemeit. Igyekeztünk nevetetlenül benézni a zsúfolt parányi szobákba – ahány annyiféle volt, kettő sem akadt hasonló, szó sem volt még variabútorról, csak az ablaküveget szerették egyformán piros kendővel elfüggönyözni Szentendrén, ettől aztán égi fényben ragyogott a foltos mosdótál fölött bolhát rázó inges néni, a szerb sarokoltár mécsese előtt üveget meghúzó öregember, vagy az asztalon álló ecetes légyfogóba merengő cica, a petróleumlámpa fényvető bádogtányérja előtt.

És mi magunk is micsoda szobákban éltünk s próbáltunk festeni! Törzs Évi meg én egy mosókonyháért fizettünk többet, mint amennyit bírtunk, – ahol hajnalonkint a háziasszony kürtéles hangja vert föl: „Kakálni kell? Mondd, kakálni kell?” – érdeklődött a hároméves fiacskájától minden áldott reggel üvöltve, a feleletet már nem hallottuk, a kérdés örökre nyitva maradt. Bálint Bandi egy városszéli manzárd tulajdonosával kötött forró barátságot, oda is költözött, a társulás azonban mély kudarcba fűlt, – Bandi ugyanis átfestette a főbérlo képeit, érdemük szerint ugyan, de a tulajdonos ezt nehezményezte. Vajda padlásszobájában a háziak az asztal lábához kötöttek egy hizlalóba fogott kacsát – alomról viszont nem gondoskodtak, takarításról sem.

Valamennyiünk szobája sötét volt – Szentendre déli stílusú építkezése szigorúan kerülte a napfényt s a nagyon festőien összehányt enteriőrben alig tudtunk helyet szorítani az állványunknak, de persze ezt is iszonyúan helytelenítette a „házinéni”, azt meg, hogy a „többiek” is eljöjjenek esténként, egyszerűen nem tűrték, és énekelni sem volt szabad – pedig örökké énekelünk, rádiója egyikünknek sem volt, és pénzünk sem, hogy a „nyaralóknak”

való szobákra vethessük a szemünket, ahol civilizáltabb állapotok uralkodtak, néhol még angol vécé is akadt, a vizet sem a kútból kellett húzni és este szabad volt „lámpafénynél” énekelni a vendégeknek, mint Csehov nagyravágyó parasztjainak.

– Csak a bárányos falvédőt sajnálom – sóhajtotta Vajda, mikor már berendezkedtek a Haluskai tanyán, vagyis leragasztotta pauszpapírral a déli ablakot és katonás rendben kirakott egy hokkedlire három rúd szenet és egy pittkrétát.

– Igen, a bárányos falvédő – Júlia is sóhajtott félrehajtott fejjel –, de Bandi elrikkantotta magát:

– Hohó, barátaim, az nem vész el! Én, én fogom megvásárolni majdan az elaggott Fiala házaspártól, az múzeumba kerül, a nagy Vajda motivumkincsének fontos darabja az, ország-világ bámulni fogja!

A bárányos falvédőért nekem is fájt a szívem. Nem igen volt más berendezési tárgy Vajdáék régi szobájában, a kecskelábú asztalon és az öreg recsegő zöld diványon kívül. Száröltéssel varrott suta, kedves bárány kontúrja volt, rózsaszínre fakulva, sárgára fakult vásznon. Műremek volt. De azon túl végig az egész falon szalagszerűen egymás mellé téve sorakoztak Vajda képei, hajszálvékonyan, kemény ceruzával rajzolva, csak megálltam döbbsen, mikor Bandival először mentünk be hozzájuk.

Mert hiszen ismertem én Vajdát, még évekkel azelőtt az Üllői úti menzáról. A orvosok szemben ültek a festőkkel a menzán, a terem legvégén, közvetlenül a kenyéret osztogató hölgyek mellett. Ezeket a hölgyeket is a polkba kívántuk, mert villára tűzve nyújtottak át a tányér étel mellé egy-egy darab kenyeret, holott mi belemarkoltunk a kosárba, ha ők éppen nem üzték ezt a kegyes szerepjátszást, de a orvosokat szívből utáltuk. Lehet, hogy régi hagyomány volt, de – tudva hogy a festők többnyire látják, amit elmesélnek nekik –, valahányszor – elég ritkán – ehető ételből csaptak egy merőkanállal a tányérunkra a szakácsok – tüstént gyomorboncolási élményeiket kezdték fennhangon mesélni. Anna Margit, Ámos, Szin Györgyék, Panni és én egy darabig remegő gyomorral próbáltunk nem figyelni rájuk, aztán egymásután toltuk el a tányért, amit azon nyomban maguk elé húztak a orvosok. Csak a sápadt, kicsit hajlott nyakú Vajda evett nagy nyugalommal, nagyon elegánsan és lassan, tovább. Aztán egy kenyérhéjjal kitörölte a tányérját, majd megtegetőzve dűnyögte:

– Párizsban ez nem illetlenség. Ez a szokás.

Nagyon tiszteltem ezért, de a képeit nem ismertem. Tudtam, hogy Párizsban volt, mondta, hogy főleg montázsokat csinál, az akkor engem nem igen vonzott. De ezek a képek itt, Fiala bácsiék falán!

Szentendrei házak voltak és szentendrei motívumok. De nekem abban a pillanatban nyilvánvaló volt, hogy ez Szentendre lényege, és fájdalmas, sürített kivonata. A talpukkal egymáshoz ragadó házak vonalrajza mellé helyenként oldalra csapódott egy jellegzetesen hosszú orrú oromfal, alátámasztotta egy-egy, ablakot keretező díszítő motívum, ahol még a megkötött függöny alsó csomóját is szerették kialakítani a falon a hajdani kőművesek. A házak néztek, a hegyes tető alá került gömbölyű ablakszemükkal, azt is körülvette egy kelta kereszt formájú faldísz, még jobban kihangsúlyozva a házba bújó élőlényt, a ház szellemét. Szin alig volt ezeken a rajzokon, csak rend, iszonyú, szorító rend, a föld forgott Szentendre alatt, és működött a centripetális erő, kidobva a fontos részeit ennek a világnak, elnyelve a többit. Egy-egy Krisztuskontúr megpróbálta néha feloldani, de csak lebegett a szerkezet fölött, még

jobban kiemelve a szorítását. És a bárány, a bárány is beilleszkedett ide, a buta kis lábai hirtelen értelmet kaptak, még egy hajfonat is értelmezett egy szerkezetet, mielőtt a kibomlott vége a reménytelenségbe szűrt volna. Egyetlen rajzot színezett ezek közül Vajda, de ez a szín a legkézenfekvőbb parasztház-sárga s jellegzetes tót-kék takarékos felhasználása volt, néha pontozott egy-egy felületet – talán hogy megmozgassa, vagy kiemelje – talán a szín helyett? Ha nem tette volna, sem kelt hiányérzetet. Mert ezeken a képeken nem hiányzott semmi, viszont minden a helyén volt, természetes feladatát teljesítette a szerb sírokon található komplikált tulipánmotívum, mert oldotta a kemény szögletek erős vázát, s egy-egy régi sírkövekről másolt szép szerb betű hátrább tolta a nagyon modern szerkezetet pár évszázaddal. Az almás-késes csendéletben szinte a szemem előtt gördült le az alma héja, kellemes viszonyt kötve a templomtorony barokk forgásával.

Bámultam a képeket s az előttük álló fehér nadrágos, kék vasutas blúzba öltözött vékony fiút és legszívesebben leültem volna a lába elé: „Taníts engem, Mester”, de ilyesmire akkor sem vetemedtem volna, ha Bandi nem lármázik egész idő alatt, méltatva a képeket és szóvicceket eregetve – ő így imádta Vajdát –, ha nem irigyeltem volna Júliát, Vajda fiatal feleségét, aki állandóan ilyen magas szintű festői légkörben élhet s főleg és mindenekelőtt, ha nem élek olyan korban – 1938 –, ami sok mindennek kedvez, de az érzelmes megnyilvánulásoknak a legkevésbé.

De fölösleges is lett volna erre kérnem Vajdát, tanított ő bennünket állandóan a maga módján. Akkoriban még senki sem figyelt a struktúrák szépségére, a falak görcsösen összeragasztott köveire, az ócska kerítések naptól-szél-től felmart felületére s a „furcsa” részletekre, amikre Vajda a kószálásaink alatt rá-rámutatott – a „furcsa” egyébként kedvenc szava volt, azt jelentette, hogy érdekesnek, festőileg felhasználhatónak tartja, s fel is használja pontosan, felismerhetően és szervesen beágyazva a képekbe. Például egy rácsot, egy kapubálványt vagy egy fa-oromfalon lévő kis ablakot, amit úgy takart egy függönyféle rongy, mint egy bekötött kalózszemet. Sokáig azt hittem, hogy csak memorizálja ezeket, aztán egyszer összetalálkoztunk az izbégi templom fölötti dombon s kiderült, hogy az ő hóna alatt is mappa van – gyűjti az anyagát, annak klasszikus rendje-módja szerint, ha együtt vagyunk akkor inkább csak ismétli.

*

Allunk a piacon – akkor még a Duna-parton volt, hosszan nyúlt a mai révtől a Görög Kancsóig s lessük a NÉNI-t. Vajda meséli, hogy mióta ő Szentendrére jár, azóta árul a piacon, mindig fehér virágot, mindig fekete ruhában jár, s ha valaki rajzolni, fényképezni akarja, sikít, eltakarja az arcát s szerbül átkozódik. Korniss bizonykodik, hogy ő már régen látta, le is festette, csak nincs már meg, odaadta egy nőnek ajándékba – jó. Bandi tüstént rávágja, hogy ő viszont pólyáskora óta ismeri s már a bölcsőjében fekvő is lefestette, kitűnően, egyszer Czóbel, egyszer Korniss stílusában, el is adta, abból nevelteti kilenc gyermekét. A piac tündöklik, kora nyár van, a szigeti falvakból átjöttek gyümölcsös, zöldséggel a gömbölyűre öltözött asszonyok – nézzétek, egy törpe kislány is van velük – int a fejével Vajda egy kosár mögé – csakugyan. Kővér kislány, fülbevalója, gyűrűje, színes új ruhája van, rettenetes. Gyönyörű köcsögöket is hoztak, valahonnan Esztergom alól, zöld fenyőmintás fehér köcsögök, vennék, ha az árából nem telne ki egy teljes napi kosztja például Bandinak. Hetven fillérbe kerül darabja. Panni meg Korniss a szötteseknél

sóhajtozik, hasonló okokból. A platánok széles zöld árnyéka alatt villog a kora alma, tüzel a cseresznye, a Duna világító háttere előtt óriási csomag lewendulát halmoz egy „hátyi” tetejére egy szentlászlói férfiú, a felesége fehér ingvállában kék szalag, az ő fehér ingjén kék porcelángombok. És most meglátjuk a NÉNI-t. Sovány mint a deszka, nagyon magas, vékony, fehér az arca, jó keményen keretezi egy fekete kendő, a száraz, nagyon fehér kezében egy csokor hosszú szárú fehér lilium. Nem kínálja, nem szól egy szót sem, áll mereven, a hasán összefogott kezében a virág, éppen az arcáig ér. Keskeny, mint egy templomablak.

– Szerb néni – mondja Lajos –, vasárnap mindig ott van a misén, majd megnézzük ott is.

A szerb misén csakugyan ott áll a csodaszép régi keskeny fapadokban még öt-hat vénséges vén néni, ráncos, barna-fekete az arcuk, hajlonganak: Goszpodi pomiluj. Már tudjuk, hogy a lányok hátul állnak, a férfiak elől a templomban, az ikonosztáz aranyfala előtt jön-megy Huzsvik pópa, szép fehér szakálla beleolvad az arany-fehér miseruhába, régi, ezüst, gyönyörűen kiképzett tömjéntartót lóbál hol ő, hol az apró ministráns gyerek, időnként eltűnik az ikonosztáz mögött – nem ismerjük a szerb mise rendjét, de elbűvölten hallgatjuk a zenéjét – Vajda és Korniss el is tudja énekelni a dallamát, nagyszerű tömjénzag van és hűvös templomszag, kívül a nyitott templomajtó mögött ott a nyár. Aztán kiürül a templom, csak mi maradunk bent és Vajda mutogatja a fogadalmi táblákat: ezüst kéz, láb, ajak, még két mell is van, apró gyerekkéz, két ujjú széttárt tenyér. És az ikonok, amiket Vajda ikonáknak nevez, a pulpitusokra támasztva, hófehér Szent György egy eperpiros lovon, Cirill és Method, két fekete Mária és egy nagy ezüstverestes lapból kifeketéllő Madonna-arc-kéz, meg a Kisjézus arca-keze festett, a többi elnyeli a dús ezüstcsipke. Az ikonosztáz mögé csak Vajda, Korniss, Bálint és Juhász Pali vonul be diadalmasan, mint férfiak, a lányok oda nem mehetnek, de a jószívű sekrestyés az ajtónyílásba emel egy majdnem fekete Szent Mihály ikont – hadd nézhessük meg mi is.

A Vajda ikonhatású képeit, ha lehet, még jobban szerettem. Gyakran emlegette, hogy mennyire szeretett volna Athos hegyi ikonfestő lenni. Szerzetes, csak a munkával és a szabályokkal kellene törődnie, enni adnak, ruhát adnak, a festő névtelen – talán ezért nem is írta alá soha a képeit, talán tudta, hogy felesleges, Vajda senki mással nem téveszthető össze. Ezeken az „ikonos periódus”-ú képein rengeteg volt a szín, főleg pontozással felrakva, rejtetten. Végtelen finom színű felületet adott ez a technika, a legkülönbözőbb, gyakran komplementer színekből összetevődő pontozás – miért ne nevezném pointilizmusnak, mikor az? Igen, de egy-egy nagyon vajdai zárt felület volt így megoldva, a szigorú kontúr megmaradt, csak éppen lágy, kellemesen visszafogott színű foltot zárt be ez a kontúr. Az Önarckép ikonon ezt a színes hatást nem pontozással, hanem ugyancsak visszafogott színekkel érte el, a keményen, finoman, szuggesztíven ható szemmegoldás különösen ikonszerű volt, s mégis Vajda önarcképe, karakteres. Ha kimondható Vajda egyik periódusára, hogy ábrázoló szellemű volt, és ezen belül hatott az ábrázolhatatlan erő – hát ez volt az a periódus. És akár egy férfifejbe rejtett lányfejről, akár csak egy ferdén álló lámpáról volt „szó” a képen, az elmondható tartalom túl – legalábbis az én számomra – nyilallt belőlük a kétségbeesés.

Ami igaz, az igaz, minden oka megvolt rá. A fiúk épp „katonának valók”, a háború közeledik, Hitler a közvetlen szomszédságunkban üvölt hisztérikusan, már a szomszéd ház teteje lángol, tudjuk, hogy előbb-utóbb hozzánk is

átcsap a vész. De jóformán soha nem beszélünk róla, ha rajtunk múlik. Vajdának egyik legfőbb mulatsága Bálint Bandi gyerekes szóviccei, ha Mussolini neve bármilyen formában elhangzik, soha el nem mulasztja megjegyezni: Popó lavóro – s ezen aztán órákig elmulat Lajos, merengve a dolgok „furcsa”-ságán. És dolgozunk, mint a megszállottak egész nap, de fél nyolckor pontosan megjelenünk a hajóállomásnál, hogy együtt lehessünk este.

Nagyot kanyarodik a Duna Szentendrénél, alacsony füzes lepi a partot, szemben Szigetmonostor homokpadja sárgul, odaátrol lassan közeledik a komp, szekerekkel, emberekkel zsúfolva, a Szigetről jönnek át s majd felszállnak a pesti hajóra. Korniss azt állítja, hogy már jön, ő látja a füstjét a füzes fölött. De még soká tart, amíg kibukkan a széles, alacsony, fehér hajótest, éktelen füstöt húz maga után a „Dömös” vagy a „Szent István”. Az ég egészen ellaposodott, a színek fogynak, s egyre jobban fehérlik alatta a hajó. Legjobban az utolsó mozdulatot élvezzük, ahogy nagyot fordulva simul a stéghez – Pista bácsi, „a tengerész”, szakkifejezéseket üvöltve lóbálja a kötelet, a hajóról elkapják – kiszállás. Az első osztályú étteremben a hajó farán kigyullad a vilany, zenefoszlány is szűrődik ki, tolonganak a kosaras nénik, hátyis bácsik, az előkelő utasok erről a hajóról nem szállnak ki Szentendrén, azok Pestre mennek. Mi majd a későbbi kofahajóval megyünk, ha megyünk, az még sokkal érdekesebb, az valamikor tíz óra után indul és hajnalra ér Pestre, azon a kosarakra borulva alusznak a kofák, azonkívül ott a hajójegy ára nyolcvan fillér. Ezen a hajón a másodosztály is egy pengő, az első osztály egy pengő húsz.

*

Évának és nekem elegünk lett a mosókonyhából. Lakást kell keresnünk, hátha följebb, Pismány felé találunk valami jobbat. Messze van ugyan (busznak még nyoma sincs Szentendrén), de az én tájképfestői szenvedélyem nemcsak a témának szól, hanem annak is, hogy szabadban szeretek festeni, még ha öt-hat kilónyi felszerelést is cipelek magammal a dombok felé, és festés után jobban szeretek a fűvön feküdni, mint a mosókonyha kövén, vagy a lerogyással fenyegető, téglával feltámasztott lábú ágyon. Járjuk hát a dombokat, fáradtan, egyre reménytelenebbül, sötétedik már. Kakukkfüves, árvalányhajas, gyönyörű hajlású dombon egy nagyon előkelő külsejű ház áll kerítés nélkül, odapottyantva a világ végére. De petróleumlámpa ég előtte a földön és citera pattog. „Három fehér szőlőtőke, három fekete”, már mi is ott ülünk és a komoly, szép arcú, sok szoknyás, fehér ingvállas asszony – borzasztó öreg, lehet már negyven éves is – barátságosan, szilárdan áll a lámpa alulról fölvetődő fényében és –

Igen, van lakás, ez kétszobás, verandás villa, ő az urával a konyhában lakik, van benne kamra is, szín is, kút is, igaz, harminc méter mély, de nagyon jó a vize. Ez a Haluskai úrék villája, de ők bérlik, a földet is a villa körül, fel egészen a csúcsig, csak jöjjünk, ő szereti a fiatalokat, ez a hely úgyis olyan elhagyatott, még egy szomszéd sincs.

Ez aztán a művésztelep! Ki törődik már az igazival, odalent a Duna-parton, ahol az „öregék” laknak és ahol egy éjszakára megengedték Vajdának és Kornissnak, hogy a volt kecskeóiban aludjanak. Sajnos, mi is kicsit elrontottuk a dolgunkat a művészteleppel. Csakugyan, mi az ördögnek vágta be Bandi az Unicumos üvegét a Dunába, éppen mikor Barcsay arrafelé úszott, hogy ily módon újra alkossa és élővé tegye azt az ősrégi plakátot, amin egy szakállas férfi felmerülve a vizekből boldogan mosolyog az előtte lebegő üvegre? És

ha már így történt, miért álltunk a parton valamennyien és dőlünk a röhögéstől? Barcsay joggal sértődött meg. Butaság, az ember nem szereti, ha taknyos kölyöknek nézik, de jókedvében néha mégis úgy viselkedik, mint egy taknyos kölyök. De itt fenn, azt csinálhatunk, amit akarunk, senki se bánja, igaz, nem is látja senki. A hegy tetején áll a Haluskai tanya, reggelenként messze lent a völgyben, ködből bukkan ki Szentendre hét temploma körül az egymásra halmozott tetők kupaca. Mert hajnalban kelünk persze, és itt aztán senkit sem zavar, ha Cserepes Pista, az egészséges életmód megszállottja, csuromvizesre öntözi magát egy kék kancsóból s utána csattogó talpakkal fut végig a hegy gerincén. „Fut a Turka” – neveti Vajda, egyik kedves dalunkat idézve. Pismány még teljesen beépítetlen, jó félóra a várostól, de az nekünk semmi. Bemegyek Pestre – kiabál Bandi – s fut le a reggeli hajóhoz, délre már vissza is jött s hozott kenyeret, lekvárt, kacsaszirt, pénzt (!), honnan? mennyit? És „Unicum”-ot, amit azért tart nélkülözhetetlennek, mert folyton elrontja a gyomrát, hisz nem eszik rendesen. A lányok közül csak ketten tudunk főzni, Berda Ernő felesége, Krikovszky Gizi meg én. Berdát szekéren hoztuk fel, még nagyon beteg, alig tud mozogni. Gizi meg én hatalmas lecsókat főzünk az egész társaságnak, paprikáskrumplit, zöldbabwevest. Mindig óriási sikerünk van. Juhász Pali égnek emeli a mindig fekete tiz ujját (szénnel és pittkrétával dolgozik) és szótlanul fal. Kitűnő – mondja Törzs Évi tárgyilagosan – jó! – bólint Vajda –, remek ez a töltöttkáposzta – nyalja ki a tányért Bandi – akár paprikáskrumplit, akár tojásos galuskát fogyaszt. Bán Béla felesége, Livia, külön főz, nagy izgalommal, de ugyanilyen egyszerű ételt – ő most tanul. Aztán a kútnál, ahol mosogatunk, ragyogó arccal közli: ízlett a Bélának – esetleg csüggedten: most nem ízlett a Bélának.

Boris néni egy darabig figyelmesen szemléli ezt a közösségi létet, tetszik is neki: „olyanok maguk, mintha testvérek volnának, egy bajóti legény nem túrná el, hogy a lányok kizavarják a szobából, ha mosdanak (egyetlen mosdótál van a Haluskai tanyán, sorban használjuk) –

majd látja, hogy így a javak igazságtalanul oszlanak meg, a tennivaló szintén és kezébe veszi az ügyek intézését:

– Maguk nem kényesek, én meg este úgyis főzök, főzök maguknak, ha jó lesz lebbencsleves is, csak mosogatni nem szeretnék ennyi gyerekre, azt vállalják?

Most derül ki, hogy Boris néni, minden eddigi kiváló tulajdonságai mellett még szocialista is. Kinek-kinek képességei szerint. Törzs Évi fizet legtöbbet a vacsoráért – nyolc fillért –, Vajdáék a legkevesebbet: ketten nyolc fillért. Boris néni a földje termését dolgozza fel, sajnos, úgy látszik, csak paradicsomot és krumplit termel, gyümölcs nincs a Haluskai tanyán, de szedrezni járunk a hegy másik oldalán a Szelim-patak völgyébe, s időnként érkeznek kegyes adományok a messzi városból.

Elsőnek Modok Mária jelenik meg. Ő az, aki szóba áll velünk a telepiek közül, már tavaly is, tavalyelőtt is szívesen látott bennünket a pici házában, a férje, Perlaki Ede is mindig kedves volt hozzánk. Modok kávéval és szilvával traktál bennünket, és megmutatja a képeit. Én nagyon szeretem őket. Nagy méretű, erőteljes, figurális képeit láttuk néhány évvel azelőtt a Tamás Galériában, akkor egészen boldoggá tett, hogy egy asszony ilyent tud festeni. Okker, siena, vandyckbarna, erősen kontúros, nagyon egyéni arcú asszonyok, gyerekcsoport, egy-egy fej – valamennyi a Modok arca, a keskeny, éles-kék szemével s a széles pofacsontjával. A mostani, 1939-es, 1940-es képei is nagy vásznak, egy gyönyörű, életnagyságú női akt, a kék szeme rezonál a kék nyak-

láncával, egy kalapos önarckép, egy kávédaráló arcképe. Soha sem tudom azonosítani ezt a Modok Máriát azzal a finom, laza, gyorsan felkent kis vásznnal, amit Czóbelné korábban fest majd – pedig az maradt meg belőle, a régi nagy műveit ma is keresik, s hiszik is, nem is, hogy ki volt ő valaha. Nekünk mindenesetre boldogítóan kedves, idősebb nővér, „haver” és kolléganő, szabad szájú, vidám, s ahogy leugrik a biciklijéről – isten tudja, érdemes volt-e neki feltoltni a hegyre, hiszen lefelé gurultában rendszerint leesik róla egyszer-kétszer –, tüstént kiborít elénk egy halom kukacos almát, összenyomorított barackot vagy szilvát, ami egy pillanat alatt elfogy. Aztán leül velünk a földre, nevet, beszél, hallgatja, ahogy énekelünk, sőt ő is el-eldalol egy régi slágert, az „Irigylem a kannibál nőt” kezdetével nagy sikere van, de kedveli a nyomdafestéket nem tűrő szövegeket, maga is közrebocsát néhányat.

A másik táplálóforrásunk Stefka. Bandi beszerzése ő is, mint a legtöbb fiatal lány, Bandi igazán vonzó jelenség, tündöklük a szeme, száz felé repül a fekete haja, a szája egyetlen pillanatra sem áll be, s többnyire értelme is van annak, amit mond. Csak művészetről és képekről szeret rendkívül rejtjelesen beszélni, de a hétköznapi társalgásba – ha ugyan van ilyen a fiatalok között – annyi mulatságos képtelenséget, gyerekes marhaskodást, vagy visszájára fordított bölcselkedést zsúfol bele, hogy fulladásig kell röhögnünk rajta.

– Már bocsánatot kérek, hogy fiatal lány vagyok, de a szép piros zabkása sehogy sem fogyik így a magányban – lökdös oda Bandi egy kövér, kék szemű kislányt, mikor egyszer megint ott állunk a Duna-parton és várjuk a hajót. Egészen kislány még akkor Mándy Stefánia, Szentendrén villájuk van az Ulcisia közben, szép, nagy kert, gyümölcsös, apa, anya, testvér, nagymama is akad a háznál – pompás vadászterület. Kicsit lenézzük, mert olyan fiatal – tizenennyolc éves lehetett, mi vénséges-vén huszonnégy-huszonöt évesek, Vajda és Korniss meg már harminc körül jár, öreg mesterek. Ez lett a veszte szegény Stefkának, művészettörténész lett belőle, ma is az, mostanában jelent meg egy nagyon tudós írása Vajdáról. De akkor még csak kedves arcú, buzgó, rajongó gyerek, aki szent kötelességének tartja, hogy zöldpaprikától egresig, töktől őszibarackig mindent felhordjon a kertjükből a Haluskai tanyára nekünk – máig sem tudom, hogy legálisan-e, a termények bizarr összeállítása mindenestre nem arra vallott.

Ugyancsak szívesen látott vendég a Haluskai tanyán Paizs Goebel Jenő. Nagyszerű festő és csodálatos jelenség. Süketnéma, de a beszéde rendkívüli módon élvezhető – olyan mint egy idegen nyelvű írógép, csak itt-ott teszi ki az ékezeteket. „Nagy művész” mondja, kétes hangsúllyal egy-egy kortársára. Mindent megjátszik, pompás történeteket mesél Párizsról, festőkről, képekről, történetei erősen ironikusak és nagyon pornográfok. Szívesen játssza meg és taglalja a testi élet jelenségeit, – a szimpla szextől a koprofiliáig mindent. A külseje is élvezetes, a feje egy szerzetesé is lehetne a fekete tonzúrájával, de ha a két hosszú kifejező keze és az össze-vissza kuszálódó lába mozog, leginkább bohóc. Márpedig állandóan mozog, ugrik, gesztikulál, s mert ő maga nem hallja, amit mond, habozás nélkül, hangosan kimond mindent. Mikor Pannit meglátta a strandon, a földig érő rózsaszínű strandruhájában „Szeeeeep nő” – kiáltotta és mindkét kezével utána rajzolta a levegőben az alakját igen plasztikusan. De festészetéről komolyan beszél velünk, és megnézi a képeinket. Ő is Szentendrét festi, házakat, utcarészleteket, kertekkel, figurákkal, de olyan dúsan, zsúfoltan, mint egy dzsungelt. Aztán néha nem is bújtatja Szentendrébe, hanem egyenesen magát a dzsungelt festi meg, dzsungelnek, tarka állatokkal, sűrű növényzettel. Nagyon szeretjük „Góbelt”, a képeit is.

A nagy ív csomagolópapírok, amikre Lajos rajzol, lassan elborítják a verandát. Szénnel rajzol, vonal, vonal, apró, szaggatott vonalakból kialakított felület – voltaképpen széttépi a formát belülről s aztán úgy feszíti össze, hogy csak úgy peng a hegyvonulatot idéző félkör, vagy a nyújtott hullám, alatta még egy, hangsúlyos, vastagabban odanyomott szénvonal, nagy ritkán egy-egy színfolt, inkább színdarabka, ami persze így sokat jelentően ugratja ki – nem a témát, hanem a hangulatát a képnek, a tengert idéző hideg kék, a forróító barna.

– Nem szereti a színeket, grafika ez – morogja Korniss.

Tény, hogy Korniss szereti is, tudja is a színeket, használja is. Kis méretű pasztelljeiből mintha a nap sugárzana, az ő szentendrei házai sütnek, az ege kék – utánozhatatlanul hófehér felhők pettyezik – elragadó leányfejei is színesek, a klasszikum felé hajló figurái is.

Korniss lent lakik a városban, már 1937-ben költözött ide, a szobája a Rózsa fűszeres házában van, az emeleten, hát a világítása is jó. Csak át kell hatolni az udvaron, ahol Kalacs néni, a földszinti lakó minden esetben néhány bolhával ajándékozza meg a belépőt – egész álló nap ott ül egy alacsony karosszékben a kapu alatt, kövér fekete batyu, mozdulatlan, csak az apró gyíkszerme ugrál végig a bejövő Pannin (a testvérem, Anna). De most már nézhet, ahogy akar, Panni és Korniss már legálisan is házasság. Ünnepelesen megvacsoráznak együtt – azaz mértani pontossággal kétfelé osztják a tíz deka sajtot, az öt deka vaját s a negyed kiló kenyeret, aztán indulnak, jönnek ők is, fel, a Haluskai tanyára.

Már ég a tűz a ház előtt, parázslik is lassan, pedig még csak alkonyodik. Boris néni a lépcsőn ül, Józsi bácsi, Boris néni férje is hazajött a munkából – kovács – ő gavalléros mozdulattal egy nagy nyaláb szalmát hoz és ledobja a tűz mellé, isteni szaga van, végig lehet nyúlni rajta. Egy darabig csak piszkáljuk a tüzet, Bandi ordít, hogy ne zabáljuk meg egyszerre a sült szalonnát, mert rossz vége lesz – persze szalonnának nyoma sincs. Korniss viszont részletesen kifejti, hogy hogyan kellene szalonnát sütni, ha volna, ő tudja a legjobban, az ővé sohase esik a hamuba, s úgy jó, ha hagyma, kolbász és zöldpaprika is van a nyárson.

– Inkább énekelj valamit – csitítja Panni s azzal megindul az áradat.

– Megy a néne Bányára, fut a Turka utána... – még mielőtt Korniss elmagyarázhatná – századszor –, hogy mi az a „turka”, Júlia csengőn belevág:

– Kukuljenka ggye szí bola, kegy ta velka zima bola – hát hideg az nincs, dűnnyögi Vajda, most ő kezdi:

– ... Kir csonáj csardak szedase, kir csonáj csardak szedase...

– ... Kalina, sztárá planina, kalina, sztárá planina...

Panni meg én a gyönyörű szerb dalok után alig merünk előhozakodni a mi alföldi pentatonjainkkal – aztán lassan mindenki belekapcsolódik egy dalba, ami ismétlődik, ismétlődik, elhal, újra kezdődik – Cserepes már horkol a szalmán, miután lehurrogtuk a maga költötte szövegre énekelt dalát – Boris néni előrukkol egy szakajtó sült krumplival:

– Nem is vették észre, hogy a parázs alá tettem?

Csöndben majszol a társaság, csak Bandi kiabál, mint mindig:

– Józsi bácsi, elveszem feleségül a feleségét, hozzám adja, ugye?

*

Festek kora reggel fent a csúcson, hatalmas táblát hurcoltam fel, állványt, nagy csomó ecetet, tust. Körülöttem körbe hajlik a táj, alattam meredeken

szakad le a Szelim-patak völgyébe, édesen olvadnak egymásba a hajlatai, nagyon kevés fehér ház pettyezi a dombokat, errefelé csak a nyerskosztosok és szombatosok laknak. Kecskék legelnek, kecsesen kapaszkodva a köveken. Egészen tiszta idő van, északkelet felé a dombokon túl majdnem felhő, de nem az, tompa háromszög alakú kis fehér folt – a Fátra. Mindig ugyanarról a pontról festek, de mindig kitelik más más szelet is a tájból, a nagy ív csomagolópapír, amin dolgozom, remekül szívja be a tust, minden ecsetvonás élvezet. Sötét és konstruktív a kép, Barcsay hatása letagadhatatlan. Aztán fekszem a fűvön az ősidők óta érintetlen, füves, köves réten. Árvalányhaj pörög elém, a tollszerű „haj” végén szabályos, csavarmenetes fűró, ezekkel kapaszkodik meg ott, ahol egy kis helyet talál a fűró végén lévő keskeny, éles kis barna mag, milyen praktikus berendezés. A kakukkfű már elvirágzott, de a levele még csodálatosan illatos, kedvencem, a sötétkármin apró barátszékfű is korábbi, de ezerjófű még van, százfelé ágazó kis palotája rózsaszínű, tornyos. Vadkosbor is akad még, ha jól utána nézek s legalább három-négy féle harangvirág az egymáshoz tapadó kisvirágú, vőfélybothoz hasonlótól a nagyfejű csengettyű formájúig, hát még a sokféle zsálya! A kigyószisz az lejjebb van, az utak mellett, a vadbazsalikom is, abból majd viszek Boris néninek, szereti a leveleit morzsolgatni olvasás közben. Vadzab csokrosan, ezüstperje a mélyebb részeken, a golyaorr eperlevél formájú aranypiros levele és ezerféle fű, köztük az a kemény, vékony szálú csomókban élő, amit a lejjebb eső réteken már alig látni. A csomorika ernyője még otthoni ismerős, de mindig szeretettel megnézem a fehér csipke közepén büszkélkedő kis fekete magot. Lajos szereti a „furcsa” formájú gyökereket, ágdarabokat, egész gyűjteménye van az ablakdeszkán, körülnézek, mit vihetnék neki, mert láttam valamelyik nap két nagy kövér pöfeteg gombát idefent. Olyanok, mint egy kis kerek rozskenyér, szár nélkül lapulnak a földön, s olyan lilák, mint a tintaceruza lilája. Jól megjegyeztem a helyet, de nem találom, pedig a kő, amin ültem, itt van, a vad mályva, amiről a papsajtot ettem, itt van, csak nem vitte el valaki, hisz ez mérges, a jószág sem eszi meg.

Megpukkadtak, azért nem láttam meg rögtön. A helyükön egy kupac lila por és jó messze a tövétől, mintha egy vásári papírforgó darabjai lennének elszórva, szétdobált, összehajlított gömbszeletek, gömbcikkék, csavarodott háromszögű lemezek: a gomba bőre, a lila takaró, ami a port rejtegette.

Lajos megörül nekik: „Szép!” Forgatja a különös formájú lila csudákat:

– Lehetne így – látod – vagy így is, egymásnak háttal – visszafelé – még egyszer – szép!

– Megcsinálod? – kérdeztem boldogan, hisz úgy szeretnék örömet szerezni neki – de mossál kezet, ez mérges!

Lajos elkomorul, leteszi a gombabőröket, én is milyen hülye vagyok, tudhatnám, hogy nem szeret a képéről beszélni, rémes.

– Lehet – mondja és kinéz, le a város felé, az már fakul az augusztusi hőségben, por lebeg fölötte, mint reggel a köd – de most nem. Lemegyünk a kólóra.

Augusztus 19-e van, a Preobrazsenszka templom ünnepe. Vagy a templom védőszentjének az ünnepe? Szentendrén azt mondják: a szerb búcsú. Mi azt mondjuk: a kóló. Kitódul a nép a templomból a délutáni istentisztelet után, a templom udvarára. A portikuszban hordókat ütnek csapra, az egyházfi felesége poharakkal és bögrékkel szaladgál, a pápa kijön és megáll az udvar közepén, s ráköszönti a poharát mindenekre. Még pesti autó is áll a templom kapuja előtt, jöttek Pestről, Pomázról, Csobánkáról a kólóra, nyakukba akasztották a rózsaszín-sárga mézeskalács olvasót, eszik a mézes mogyorót, cserregő szerb

beszéd, a különböző szerb közösségekből összejött ismerősök nagyokat csapkodnak egymás hátára, ragyogó fekete szemű lányok, nagy darab barna férfiak és fekete selyemkendős nénik között rengeteg gyerek bujdoskázik. Már egy tüt se lehetne elejteni a templomudvaron, de mi azért csak helyet szorítunk magunknak az omladozó kökerítés egy bizonyos pontján, ami évek óta a mi helyünk. A többi szentendrei festő is itt van, de azok külön csoportban állnak, vagy be-benéznek a templomba, Barcsay, még fekete szakálla is feltűnik, Modok és Kmetty átinteget felénk. A nagy platánfa alatt már hangol a zenekar. Csupa ismerős: a szerb hentes, Német Jancsi a kőműves, egy fiatal szőke fiú, aki a templomban szokott énekelni és Szlavco a bádogos. Isznak és próbálgatják a hangszereiket. Korniss rámutat az egyik pengetős hangszerre, azt állítja, hogy az a guzlica, Vajda csak legyint, ő évekig élt Szerbiában, de minek vitatkozni ilyesmin, már kezdődik a tánc. Mindenki a falhoz szorul, ahogy tágul a kör, tágul, csavarodik, csigavonalba hajlik, de egy percre sem válik szét. Sötét arcú, gömbölyű hasú férfi vezeti, a jobb keze hátul a derekán, a balja a szomszédja vállán, ő diktálja a tempót, de minden dalnak más a figurája, s mindenki tudja, aki szerb. Jó volna táncolni. Lehetetlen, ezt nem lehet megtanulni, a lépések egyszerűek, de nem egyformák, szénfekete hajú, alacsony, vékony asszony a legjobb kólótáncosnő: Tomasevicsné, a boltos. Forog a kör, száll a por, a táncosok keze egymás vállán és derekán, a magas sarkú cipőbe, drága selyemruhába öltözött, szépen kifestett pesti asszony a szerb sírásót karolva táncol, a pápa unokája Gyurica Gyuró bácsi, a harangozó mellett, az ő testvére egy kendős nénivel szomszéd. Egy percre a pápa is megáll a kör közepén, a gyerekek is, nagyokat rikkantva dolgozik a zenekar: kolo, kolo! Már mindenkiről szakad a víz. A zenészek időnként szünetet tartanak, homlokukat törlik, kihúzzák az ingjüket a nadrágszíj alól és isszák a bort, piros bort. Aztán neki a zenének újra, a dallam vadul ismétlődik, a ritmus gyorsul, a közönség dobol és remeg, együtt a zenével, visszatartatatlantul.

Évek múlva egyszer rákönyörgöm Pistát, hogy jöjjön le ő is a kólóra. Pista nem szereti a sok embert, se az én népi vonzalmaimmal nem tud mit kezdeni, ő a nagy zenét szereti igazán, a búcsú, a por, a láрма, a kavargás neki nem festői eleme, csak a szerbeket szereti éppúgy, mint én. Most hát ott áll ő is, az azóta is omladozó falnál, s amikor látom, hogy előveszi a zsebéből a tollhegyet – minden szellemi tevékenységénél nélkülözhetetlen –, már tudom, hogy nem hurcoltam el hiába a munkája mellől. Vujicsics Sztoján vezeti a kólót, fényes a szakálla, piros az arca, ki gondolná, hogy az ő alakjával ilyen gyorsan és kecsesen táncol, a kis lábai csak úgy peregnek. És forog a kóló. Vajda már nem él, Juhász Pali sem, Bandi megint beteg, Stefka nem áll velünk szóba, az Ulcisia közli villa már nem az övék, a nagymama régi manzárd ablakában vörös zászló leng. Sikuta Guszti, Fekete Béla, Körner Éva, Modok Mária, Pista meg én állunk a régi helyen, Korniss a tömegben bujdoskol, fél, hogy köszönnie kell Panninak, már új felesége van. Fekete Béla nagyobbik fia beugrik a kólóba, pörög a tánc, vadul a zene és most már Pistát is elkapta, ütemesen remeg ő is, a lábával veri a ritmust.

De akkor még, 1940-ben Bandi és Stefka próbál kólózni – nem sikerül nekik – Zsivio! dicséri meg őket Lajos. Aztán, ahogy alkonyodni kezd és nő a láрма, már nem tudunk ellenállni, mi is énekeljük az ismert dalokat a szerbek-

kel együtt, a lampionok kigyulladnak a templomudvaron, végül a részeg el-
érezékenyülés egy közismert mődalba torkollik:

Tamo daleko daleko kraj mora

Tamo je ljubica moja, tamo je draga moja.

Jó, hosszú, húzós, nyújtható nóta. Végig nyúzzuk, míg felérünk a Haluskai
tanyára, s átnyújtjuk Boris néninek a vásárfiát, egy gyönyörű, tükrös, piros,
ám kis méretű szívet.

Milyen hamar lett őszi! Igen, tudjuk, a kóló már a nyár vége, de hirtelen
elkomorult az idő, s korán kezd nyílni fent a Haluskai tanya mögötti erdő-
szélen az őszi kikerics. Ülünk a kékre festett kemence körül, Boris néniék
konyhájának a legszebb darabja ez a tapasztott kemence-tűzhely, főz is, me-
legít is, nyitva hagyjuk az ajtaját, hogy világítson is, petróleum már alig
kapható, körülöttünk háború van, Párizsba bevonultak a németek. Juhász Palit
már behívták munkaszolgálatra, Bán Bélát is. Bandinak szerencséje van, álta-
lános testi gyengeség miatt leszerelik. Vas Pistát behívják, leszerelik, behívják,
leszerelik, de éppen ezért állandósul benne a félelem, körülöttünk a világ
hirtelen bizonytalanná válik. Lajos megfázott, rettenetesen köhög. Aztán meg-
jön az ő behívója is. Betegen vonul be, egy szál vékony pulóverben, tüdő-
gyulladást kap, sohasem heveri ki. Hirtelen, mint egy kővel levert fecske-
fészek, kiürül a Haluskai tanya. Kemény őszi szélben hurcolkodunk le a hegy-
ről, fázó cigánykaraván, a már sötétben érkező hajóra. Bandi is velünk jön,
Júlia összetekerve viszi Lajos képeit, a kémény köré húzódunk, a fekete égen
feketén száll a füst.

– Nagyszerű könyvet kaptam a Luxtól – szólal meg végre Bandi –,
egy Howard nevű pasas írta. Az a címe, hogy „Csontbrigád”.

És Lajos mégis megcsinálta a gombákat. Már sokszor gondolkoztam rajta,
mikor volt rá ereje. Még mielőtt kórházba került? Valószínűleg a Bástya utcai
fekete kis szobájukban, abban a házban, amely valaha titkos nyilvánosház volt,
a szoba talán ezért került olyan kevés pénzbe, de volt benne egy tükörből
készült ülőkéjű szék, amin rengeteget neveltünk, még abban a szörnyű eszten-
dőben is. Ott nem voltak ezek a rajzok a falon, pedig Lajos szeretett a képei
között élni, még a Haluskai tanya egyik ablakát is rajzzal ragasztotta be
– szerinte elrontott rajzzal –, én találtam meg, évekkal később. Nagyon szép
rajz volt, a kék-hold egyik változata, megsárgult már a papír és rongyos volt
a széle, a háborús anyaghiányban szerencséjére nem dobták ki. Körner Évának
adtam ezt a rajzot, még barátságunk kezdetén, olyan fájdalmasan idézte fel
bennem azt az 1940-es nyarat, hogy nem bírtam megtartani, s Évánál jó helyre
került. Vele jártam Szentendrét 1960-ban, s mentünk végig együtt az akkor
még majdnem épségben meglévő szentendrei motívumain Lajosnak. Éva fény-
képezett, én emlékeztem és próbáltam elviselni, hogy Pismányt az utolsó négy-
zetméterig beépítették, a Haluskai tanya valami szénafeldolgozó pajta és azt
is, ami talán még keservesebb, hogy a tárgyak túléltek azt, aki életet lehelt
beléjük, az a rács a számárhegyi házban, a Hullám és a Horgony még megvan,
de Lajos, aki úgy szerette és festette ezeket, már nem él és milyen régóta nem.

A háború után egy Lenin körúti, jó világítású, szép kiállító helyiségben álltam a nagy ív papírokra rajzolt, nagyon fekete, vadul izgalmas képek előtt, s azonnal felismertem a motívumokat. Ez bezzeg másféle kiállítás volt, mint az az 1939-es, az én Szép utcai műtermemben, ahová egyetlen művészettörténészt sem sikerült becsalogatnunk Vajda műteremkiállítására. Sokan voltunk és csak hallgattam, ahogy kézzel-lábbal magyarázzák, némely teoretikusok, hogy micsoda különleges alakzatok ezek, hogy ez már a föld, amibe Vajda beléássa magát, hogy a háború tombol, a beteg tudó erőlködik bennük.

– A pöfeteg gomba alakzataiból indult ki – mondtam félénken az egyik nagy tudományú férfiúnak, aki tüstént úgy nézett rám, mintha egy eleven tintahal lennék, aki mocskot fröccsent – el is fordult rögtön. Lehet, hogy igaza volt, és ez szentségtörés? Én nem szántam, nem is éreztem annak. Miért baj az, ha a természetből indult ki? Hiszen sokkal szebb így, hogy ezekbe az esetleges formákba bele tudta varázsolni azt, amit akart. És akkor, hirtelen újra láttam Vajda kezét, ahogy forgatja, illeszti, nézi a lila darabkákat – ez történt a képeken is. A forma töréseit vadul követték, plasztikus igénnyel, a tus vagy a pittkréta vonalai, a formák agresszíven ismétlődtek, tükörképüket mutatták, összeégtek, egy-egy sarkon dühösen kitörtek, felfordultak. Volt kép, ahol ugyanezek a formák fejjel egymásnak szaladtak, egy vagy több közép-pontba sűrűsödve, és ellenségesen az éleiket fordították a térnek. Volt, ahol kiforogtak a papír négyszögéből, pedig nem is érték el a szélét, de a néző szeme önkéntelenül tovább vitte a mozgást, ki, messze a végtelenbe, de elképzelhető, sőt várható volt, hogy valahol visszafordulnak, önmaguknak rohanak, aztán újra rendeződve folytatják, egy széthulló bolygó, amit összemarkol és kisajtol az ujjai közt egy szorongató kéz. Itt már nem egy „furcsa” kisváros tarka elemeit rakta össze Vajda, hanem a pokoli egészet, megfellebbezhetetlen fekete rendben. És igenis, nekem beszélhettek, rám azért hatott olyan elematárís erővel Vajda piktúrája, mert egyszerű dolgokból érezte ki azt az erőt, ami elpusztít, elemeire bont, aztán összerak és újra rendez egy embert, egy várost, egy világot. Az a marék por, ami a pismányi réten a szétrobbant gomba után ott maradt, az ott csak tüsszögésre jó, mérges és hasznavehetetlen mellékterméknek látszik, de hát, hogy volna az, mikor egyetlen szemecskéje kedvező körülmények között felépítheti újra a saját világát, olyant, amilyent, de az övét.

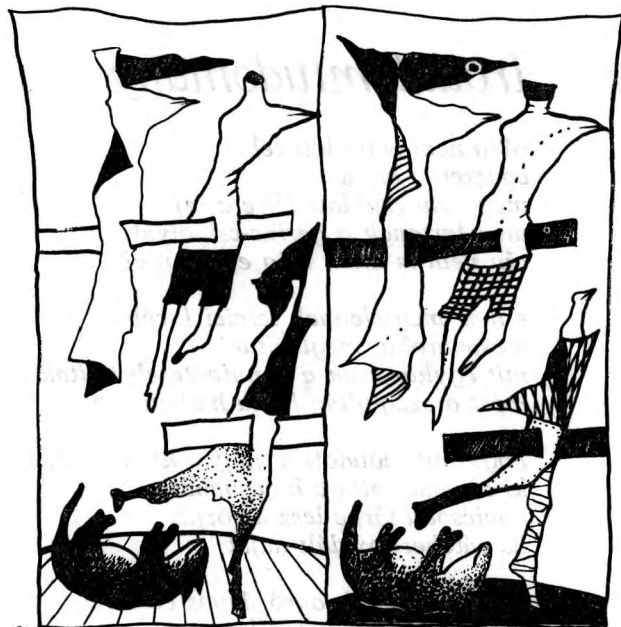
1941 nyarán hozta a hírt Bandi Szentendrre, hogy Lajos meghalt, a János-kórház tudóosztályán. Én még néhány nappal azelőtt meglátogattam. Olyan volt, mint mindig, sápadt, kevés beszédű, nyugodt, még röhögtünk is szentendrei pletykákon, csak amikor már indultam, mondta:

– Tegnap itt meghalt valaki.

Még a temetésén is tudtam röhögni. Másképpen nem bírtam volna elviselni a spiritiszta barátainkat, akik tündöklő arccal hirdették, hogy milyen jó most Lajosnak, nagyszerű, most, „átment egy másik síkra”. Persze, hogy „ezen a síkon” nem sok öröm jutott neki, de szerette Júliát, szeretett festeni és olyan rettentően fiatal volt, harmincegy éves. A spiritisztaakra iszonyúan dühös voltam, röhögni Kornisson volt muszáj, akinek nem volt kalapja és zsidótemetésen kalapban kell lenni. Még Bandi is talált a zsebében egy csupa lyuk svájci sapkát. Csurgott a könny a szememből, nem mertem Júliára nézni, aki úgy

állt ott, mint egy szál fekete gyertya, a súlyos, szép, régi temetési énekkel tele volt a világ és mindnyájan olyan fiatalok voltunk, akik a koporsót kísértük, de Korniss fejében Panninak egy kékcsikos fehér zsebkendője volt négy bogra kötve kalap helyett, alatta épp olyan kétségbeesett az arca, mint mindenkié, de a hatás rettenetes volt, röhögtető pokol, ahol az ember kínjában nevet.

És nekem nem is ez volt Vajda igazi temetése. Hanem az, amikor meghallottam a hírt. Délután volt, nyári délután a Duna-parton, Szentendrén, amikor még híre sincs a hajónak, és még csillognak a parti kövek a víz mellett, Monostorra már kezd átfutni az árnyék, s mögöttünk valamennyi templomon ragyog a kereszt, a Preobrazsenszka templomnak, a kóló-templomnak a gömbje a legfényesebb. Stefkával mászkáltunk a parton, nem akarózkodtunk nekem sem dolgozni és ő sem akart hazamenni. Úgy látszik, volt okunk rá. Hirtelen feltűnt Bandi, még azt sem mondhattuk, hogy nem olyan volt, mint máskor, hiszen ő mindig úgy járt, mintha éppen egy égő házból rohant volna ki, repült a szandálján, a pulóverét elől a két ujjánál fogva az övébe gyűrte, az is repült utána a hátán, csattogva, mint egy szárny, lefékezett előttünk, vörösre bőgött, de már száraz szemmel, most nem kiabált. Lajos meghalt –, mondta, és mi nem mondtunk semmit. A „NÉNI” ott állt a szokott helyén, nem messze tőlünk, most fehér kozmeacsokor volt a kezében, s az egyik padon a levendulaáruló szentlászlói ember, korán kijött az esti hajóhoz, csomagolta a levendulakötegeit. Megvettük a néni fehér csokrát és sok-sok levendulát. Felmásztunk a partra, a füzes fölé, ahol a legmeredekebb volt, ott, a nagy forgó után, még a kanyar előtt, sebesen folyik a víz. A fehér virágokat és az illatos lila levendulaszálakat egyenként szórtuk bele a Dunába.

Nem rossz

*nemzője sem tudhatja mily
sikerült a fia
az alma is messze gurul
nem rossz egy jó kis mánia*

*úgy pattan mint acélrugó
rozsdátlan csigolya
a tulajdonost élteti
egy jó kis mánia*

*ha ébred vagy nyugodni tér
van gondolkodnia
kitölti napját s éjeit
egy jó kis mánia*

*festő-palettát kölcsönöz
rózsaszínt vagy lilát
és megöszülsz, ha elhagyott
a jó kis mániád*

Irodalomtudomány

*Még nem is oszlott fel
egészen a hulla
még nem csuklott félre a fej
még tartanak a gerinc-csigolyák
tán nem is ment még egészen el*

*s már megjelennek icipici furók
a csavarokat meglazítani
mit egykor csak a bennfentesek tudtak
most ország-világ fogja hallani*

*hogy mit mondott a gügye, kicsi nőcske
ki megjátszotta a hajasbábát
s micsoda törpe lesz az órjas
ha rátekeri oxidált haját*

*és megjelennek apró, lapos cetlik
az ajtó alatt is beférők
Goethe is írt s kapott ilyen
az ilyen cetlik visszatérők*

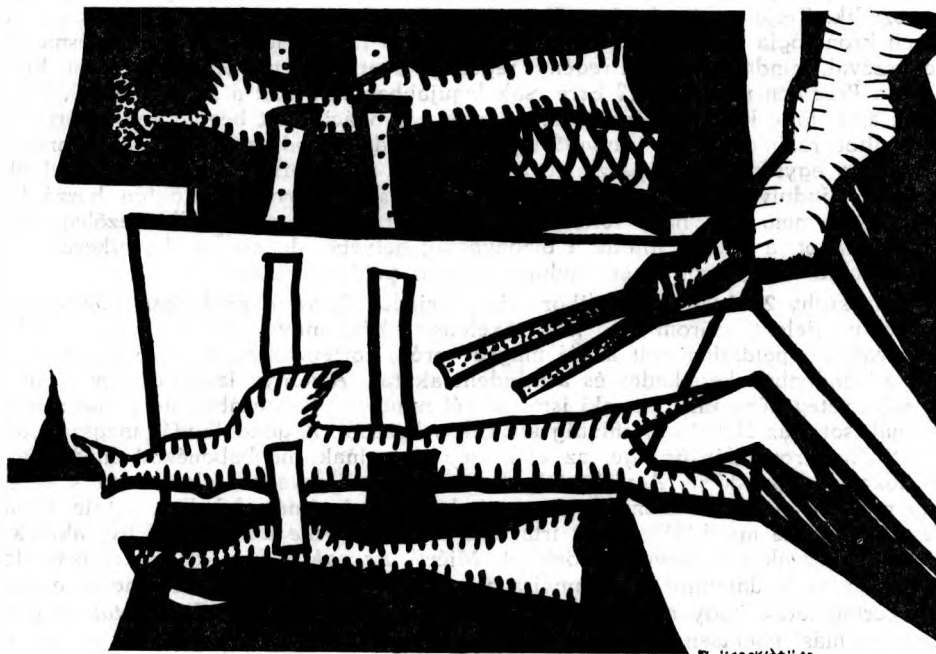
*égesd el tüstént gyöngeséged
bár térfinak hívják vagy nőnek
hagyományozz kanálnyi port
századvégnek, századelőnek*

Skatula

*Skatulácska, skatulácska
bele dug a kritikácska
tesz alád molyrágta párnát
bezárja a skatulácskát*

*Hogy kilóg a lábad, fejed?
majd levágjuk, amint lehet
nehogy kijőjj, nehogy beszélj
skatulában senki sem él.*

*Aki ide beutálva
a kiutalt skatulába
az az életét megúnja
nem kell ide piszkos munka*

A PRAE, AVAGY REGÉNY A REGÉNYRŐL

Szentkuthy Miklós *Prae* című regénye 1934-ben jelent meg, a szerző kiadásában, másodjára jó nagy késéssel, 1980-ban, a Magvető Kiadó gondozásában. Ha a magyar irodalom legkülönösebb, legkülöncebb regényét akarnánk megkeresni, habozás nélkül adhatnánk szavazatunkat Szentkuthy könyvére. A *Prae*-nek nincs semmi előzménye a magyar prózában, teljesen társtalanul áll a harmincas években, nincs egyetlen korabeli rokona, párhuzama; követője, utánzója később sem akadt, s arra, hogy kérdéseire és műve ősz önzéseire egyáltalán oda figyeljen az irodalom, igen csak későn, a hetvenes években érett meg az idő. Németh László botránykönek és meteorkönek, „egy távolról idehullott, itt sosem látott dolognak” nevezte a *Prae*-t. A komoly kritika egyetértett abban, hogy a regénnyel rendkívüli kísérlet látott napvilágot, valami monumentális dolog, amit nem lehet szokványos eszközökkel mérni. Ugyancsak Németh László írta róla a *Tanuban*: „Ő magától értetődően művelt és úgy európai, hogy nem emlegeti Európát, vagy ha véletlenül emlegeti, nem kell görcsösen a pusztára gondolnia... Nem apostola a játékainak, a szellem nagy látványosságai előtt nem csodálkozik... Nem ébresztő, nem írástudó, nem tanú. Kellemesen személytelen író.” A regényt Szerb Antal a magyar kultúra jelentős pillanatának tartotta, Halász Gábor azt írta róla, hogy „kísérteties támadás a magyar realista regény ellen”; Babits elborzadt tőle, áthatolhatatlan kásahegynek érezte.

A *Prae*-t a regényválság termékének vélte a magyar kritika és joggal, de a párhuzamokat illetően kissé pontatlanul ítélte. Szentkuthy regényét aligha lehet közvetlenül Proust és Joyce művével rokonítani, a *Prae* túl van rajtuk, írójuk más irányba tájékozódik. Teljesen át akarja gyúrni az epikát, szakít a térbeli elhelyezés és az időbeli kronológia rendjével, a realista világképből fakadó logikus szerkesztésmóddal – egyszerűen, mindazzal, ami a regényt regénnyé avatta. De mit ad helyette, mit kíván az író a *Prae*-ben megalkotni? Erre csak legújabbban válaszolt a kritika, érdeklődését sokáig az kötötte le, ami botrány, negatívum, provokáció volt benne, ami az értelemmel beoltott realizmus ellen irányult. Egyetlen mondattal válaszolva erre, azt mondhatnánk, hogy egyidejűen a tapasztalat, a látvány és a filozófia, az elvont gondolkodás oldaláról elindulva akarta a regény világát teljesen átformálni. Rögtön hozzá kell ehhez tenni: nem úgy, hogy feltétlenül pozitív programot adott; ellenkezőleg, a bizonytalanságot, a kételyt ültette a bizonyosság helyébe, de azt oly következetességgel gondolva végig, amire nem tudunk magyar példát említeni.

Szentkuthy 24 éves volt, amikor óriási terjedelmű, az új kiadásban 1200 oldalas regénye megjelent. Három évig írta, tökéletesen kész művel állt elő – ez a jelentkezés valóban példátlan volt az új magyar próza történetében. S ugyanígy a program: a mindenben kételkedés és a mindent akarás. A könyv lapjairól egy zseni és egy szörnyeteg néz ránk; író, aki ismerni vél mindent, de igazában nem hisz semmi-
ben, habzsolja az életet s az mindig kisiklik a kezéből. A gondolkodás megszállottja, a szatirikus ironizálás ördöge, az élet szép dolgainak megbabonázott hirdetője, a paradoxonok házárdörje. A világ teljes megismerése jegyében jelentkezett s ahhoz, hogy mindent el tudjon mondani róla, minden addigi sémát el kellett vetnie. Óriási önérzet hevitette munkájában, azt írta nem sokkal a *Prae* után: „Egy író, akinek a könyvek okozzák a legkevesebb örömet. Miért? Az egészen jó könyveket már elolvastam, az új irodalomtól meg annyira azt várom, amit én szeretnék megvalósítani, hogy természetes, hogy másnál nem találhatom meg.” (Az egyetlen metafora felé.) Dehát mi mást jelentsen ki az, aki – ahogy Németh László írta a *Prae*-ről – „az emberi teljes színpadát” akarta művében bemutatni.

Mit jelenthet a teljes színpad és a mindent elmondani annak az írónak, aki egyúttal mindenben kételkedik? Szerb Antal így látta: „Egyrészt a dolgok végső, egyszerű lényegének keresése megdöbbentő paradoxonokban, másrészt végtelen gazdagságú analízis, hogy a dolgok összes vegetációs tulajdonságait regisztrálja.” A vegetációs tulajdonságok a végső lényeggel karöltve: nem hazard, nem kivihetetlen, teljesíthetetlen program ez? Ha a regény megszokott törvényeire, időbeli cselekményvezetésére, emberábrázolására gondolunk, csak nem-mel válaszolhatnánk. Csak-hogy Szentkuthy teljesen újjáértelmezte a regény világát – témáját, technikáját, módszerét s így más színben jelenik meg előttünk végleteket érintő és áthidaló írói terve. Első alaptétele úgy szól, hogy maga az élet ábrázolhatatlan. Minden művészet a valóságos élet valóságát akarja megragadni, de igazában ez kivihetetlen vállalkozás. A *Prae* sem arról szól – írja Szentkuthy –, amiről akar. Meg se közelíti önmagát. Ebből az ördögi körből egyetlen kiút van, mégpedig az, hogy „az ábrázolhatatlanságot magát, mint konkrét tény, hozzá kell kapcsolni minden ábrázoláshoz, hogy avval együtt adjon hiteltérdelemőbb egészet”. A tennivaló ilyenformán csak az lehet, hogy az élet ábrázolhatatlanságának nagy konkrétumát kell ábrázolni, ezt ugyanis – mondja az író – radikálisan még nem csinálták meg soha. A *Prae* szövege mellett, mögötte és körülötte kell haladnia a *Nem-Prae*-nek. Ami megvan, a *Prae*, állandó, intézményes mellébeszélés. Ami valóban izgalmas, érdekes, egyedül üdvözlő vagy aktuális, az jellegéből következően kívül esik minden epikán, – az megközelíthetetlen. Szentkuthy az irodalom lényegi impotenciájáról beszél, amit azonban termékeny optimizmussal kell számításba venni a művek írásánál.

A regény tehát az életet úgy, amint van, nem képes megragadni, de hogy mégis megközelítse azt, ami elérhetetlen – végtelen számú ellentétpárt kell alkotnia az írónak az alapvető módszertani képletén, az analízis és szintézis szembenállásán belül. Szentkuthy mindazt, ami eléje kerül, az elemzés, a rendkívül aprólékos leírás műveletének veti alá. Ami látókörébe jut: vagyis tárgyakat, dolgokat, természeti tünetmenyeket. Az ember környezetét, szállodákat, lakásbelsőket, nőruha-szalonokat, tengerpartot, ruhákat, használati tárgyakat, az emberi test részleteit és mozdulatait; s aztán azt, amit a természet kínál, színeket, látványokat, mozgásokat. A szintézis ezután az így leírt millió részletet másik síkra vetíti: az elvonatkoztatás, az értelmi kommentár, a paradox magyarázat síkjára. Ezek a kommentárok megállíthatatlanul ömlenek az íróból s a látott, érzékelt dolgokat, a legapróbbakat is a létezés-sel állítják kapcsolatba. S aki érteni kívánja a gondolkozásnak ezt a lávaömlését, meg kell tanulnia Szentkuthy szóárát, alkalmazkodnia kell paradoxonjainak örökös szikrázásához, ad absurdum vitt képzettársításaihoz. De mindenekeelőtt a kettős látószöghöz kell hozzá idomulnunk. Szentkuthy az egyik nézőszögből a világot mint érzéki adottságok tárházát és szövevényét ragadja meg, legyen szó dologi vagy emberi jelenségről, külső vagy belső történésről. A látóérzék jeleníti meg számára az empirikusan, tapasztalatilag, az érzékszervek működése révén befogható külvilágot. A másik nézőszögből ezeket a látványelemeket azon nyomban átírja elvont nyelvre, ami rendszerint úgy játszódik le a regény lapjain, hogy a jelenségeket az irodalmi, képzőművészeti kultúrából vett gondolati anyaggal absztrakt szintre növeszti fel. Ezt az eljárást nevezhetjük analízisnek és szintézisnek. De szó sincs arról, hogy Szentkuthy ezt a kétféle nézőpontot aggályos gondossággal elkülönítene egymástól, ennek valójában épp a fordítottja játszódik le előttünk. Annál fogva, hogy mind az észlelést, de főként az elvonatkoztatást teljesen egyéni képzet-társítási módszere szerint hajtja végre. Kezdve azon, hogy a köznap szavakat, de az irodalom, a lélektan, a bölcsélet fogalmait is újszerű jelentéssel tölti fel; a szavakat és fogalmakat gyakran kiforgatja jelentésükből; eltorzítja, felnagyítja őket, szinte az abszurditásig. S folytatva azzal, hogy mondatkapcsolásai is tele vannak váratlan ugrásokkal, nem képzet-, hanem gondolattársításokkal. A nyelvtanilag teljesen logikus szöveg lapról lapra haladva a jelentés-összefüggéseket tágítja, feszíti széjjel. A *Prae* voltaképpen nem más, mint egyetlen óriási gondolattársítási folyamat, melyben néhány személytelen figura csupán ürügyet szolgáltat ehhez a gondolati lávaömléshez.

Ebben az írói közegben rendkívüli módon megnő a nyelv szerepe. A nyelvet egyik helyen „materializált pontatlanságnak” nevezi, s ezt csak úgy lehet tudomásul venni, hogy minden szóból minél több jelentést kell kicsavarni, így legalább némi remény nyílik arra, hogy a pontatlanság valamelyest mégis pontos legyen. De azt meg sem lehet kísérelni, hogy szabatos leírást adjunk a dolgokról, csak arra lehet törekedni, hogy a véletlen helyzeteket és viszonyokat rögzítsük: a tökéletes véletlen még hajlandó valamit elárulni az életről.

A *Prae* regényelméleti hadüzenete tehát az epika ama tételének szól, hogy a világ lépésről lépésre előnyomulva megismerhető, jelenségei elrendezhető, logikai láncba sorolható és ilyen módon a regény a világ tükréként kezelhető. A *Prae* mindebből semmit el nem ismer. Az új epikában nincs egymásután, csak időtagadás, minden elbeszélő elem szabadon mozoghat, csaponghat bárhová, a részletek megcserélhetőek.

A regény ezt a programot váltotta valóra, s így jött létre a magyar irodalom legkülönösebb alkotása. Megjelenésekor semmi hatást nem keltett, bár visszhangja jelentékeny volt, a legkomolyabb elmék nyilatkoztak róla, mégis úgy merült el az irodalomban, mint egy monumentális epikai torzszülött, igazában senki nem tudott vele mihez kezdeni. Vas István jegyezte meg találóan, hogy a *Prae* koránjött alkotás volt; jelentőségét igazában csak a legutóbbi időkben kezdjük látni. Azután, hogy Szentkuthy újra jelentkezett történelmi és életrajz-regényeivel és a magyar próza is mind nagyobb elszántsággal próbált kitörni a hagyományos szemlélet köreiből. Ekkor kerültek új megvilágításba első korszakának művei, ekkor világolt ki, hogy Németh László, Szerb Antal kritikája számos olyan dolgot észrevett, amit a mai bíráló tud csak érdeme szerint méltányolni. A *Prae* már nem áll teljesen társtalanul a magyar regény történetében, bár hatása ma sem terjed széles körökre, ösztönzései imitt-amott észrevehetőek, szemléletalakító szerepe pedig letagadhatatlanul jelen van szépprózánk egyik ágának életében.

Közelebből szemügyre véve a regényt, legelőször azt kérdezhetjük, mit jelent a cím? Azt, amit ténylegesen kifejez a szó. A későbbiek *Előtti* regényt, a művet, amelyet újabbak követnek. A *Prae* bevezetés, előszó, előkép, vázlat egy majdani nagy műhöz. Előjáték az Igazihoz. De a *Prae* – mint erre az író számos helyen utal – a *Nem-Prae* is, azazhogy benne volna egy másik regény körvonala, töredéke? Inkább azt mondhatjuk, hogy a *Prae* tartalmazza önmaga kommentárját, széljegyzetét, kibővítését, némelykor az ellenpéldáját, sőt a cáfolatát is. A *Prae* mindig bevezetés, ugyanakkor mindig több annál: teljes és igazi mű egyben. De hát micsoda végül? Nos, ez az a kérdés, amire roppant nehéz vagy lehetetlen válaszolni. Sipos Gyula *Le nouveau Commerce*-ben közölt tanulmánya, midőn felsorolja, mi mindennek tekinthetjük Szentkuthy regényét, említi U. Eco tételét is: opera aperta, opera sempiterna additiva. Nyitott mű, abban az értelemben, hogy a legteljesebben többértelmű; a magyarázat és értelmezés számára igen sok perspektívát kínál, a vele foglalkozót jóformán elárasztja a lehetséges megközelítési módok alkalmazásának bő választékával.

Előbb már szó esett arról, hogy a *Prae* írója ismeretelméletileg kívánta a regényt megújítani. A *Prae* mindenekelőtt regény, de bölcséleti igényű eszmefuttatások, vázlatok, rögtönzések tárháza is. A *Prae* gyakorlati példája és kísérleti mintája az új regénynek, és egyúttal mintegy kívülről szemlélt modellje is annak. A *Prae*-ben van egy *Nem-Prae*, nevezzük másik regénynek, és meg van tűzdelve a regényről mint az emberi tudat működése egyik sajátos módszeréről szóló töprengéssel, széljegyzettel, gondolatsorokkal. Ebből a szempontból ilyen módon tagolhatjuk Szentkuthy regényét: először van az alapregény, ezt kíséri a mellérendelt másik regény, és végül a kettőt átszövik a regényről szóló elmélkedések, amelyek nemcsak a regényelméletet érintik, annál jóval szélesebb kört világítanak át, a bölcsélet tárgyába vágó kérdéseket vetnek föl. Megokoltak tarthatjuk, hogy rögtön az első kötet legelején egy cikkről esik szó, amelyet az író ekképpen ismertet: „Ebben egy képzelt regényíró vett elő, vagy talán filozófust, aki csak azért veszi fel a regényíró kísérleti szerepét, hogy új logikájához más területről is szedjen

érveket, és ezzel az alakkal azt a pontot figyelteti meg, mely pont előtt még nem volt semmi logikai vagy művészeti ihlete egy új rendszer vagy regény megírásához, de amely ponton már jelentkezik az ihlet első csirája: és ezen legelső csíra és annak közvetlen folytatódásainak segítségével igyekszik vizsgálni az új kompozíciódivat természetét, analízis és egység, véletlen és törvény speciális viszonyát." Nem állítható, hogy Szentkuthy mindig tartja magát a bölcselői szerephez. Sokféle arcot vesz fel, sőt valójában álarcokat visel és cserélgeti azokat, hol ilyen, hol olyan alakban jelenik meg előttünk. De újra meg újra visszatér az ismeretelmélet és az ismeretkritika kérdésköréhez; a regény kevés bizonyosságainak egyike éppen az, hogy nem tudja másként a regényről való gondolkodást elképzelni, csak úgy, hogy a valóságról, a megismerésről, a megismerés módszeréről is medítál. Az emberi ismeret és tudás alapjai izgatják igazában; miközben a művészet, az ember-ábrázolás, az elbeszélői megelevenítés vonatkozásairól közöl eszmefuttatásokat, ha nem is kifejtett formában, de valójában a létezővel és a létezéssel foglalkozik. Ezenközben Szentkuthy is szembetalálja magát az ismeretelmélet egyik jószerint meghaladhatatlanul súlyos gondjával. Azzal, hogy a megismerést nem lehet elválasztani a megismerőtől, és ilyenformán gyakran a megismerőképességünket tesszük meg a vizsgálat tárgyává. Mert hiába van rajtunk kívül az, amire megismerésünk irányul, saját magunktól, alanyi tevékenységünkötől nem vonatkozathatjuk el azt, hogy valamit megismerni kívánunk. Voltaképpen arról van szó, hogy a tárgy (a megismerés) és az eszköz (amellyel a megismerés végső alapjait keressük) egymásba csúszik. Az eszköz nem más, mint a megismerés maga. Ha nem így történné, vagyis ha a tárgy és az eszköz teljesen szétválasztható lenne egymástól, akkor az ismeretelméleti rendszerek nem állnának egymással ádáz csatákban.

A megismerés egyik alapkérdése az, hogy mennyiben megbízhatóak az alapok, amelyekre a megismerés épül. Ez a mondat tiszta tautológiának látszik, ám szándékosan készült ilyennek. Ha megismerésről beszélünk, a bizonyosságnak a megismerésben magában kell lennie, vagyis lennie kell valaminek, amivel bizonyosságunkat eleve megalapoztuk. Ezzel elérkeztünk a hermeneutikához, a megértés tanához és beléptünk a hermeneutikus körbe. Szentkuthy nyomdokain lépdelve, hadd tegyem hozzá rögtön. Mondhatnánk ezután, hogy a *Prae* a hermeneutika regénye? Nem kevés joggal ezt kell kijelentenünk, de ahhoz, hogy ezt a feltevést megkövesszük, néhány szóval körvonalazni kell, mire is gondolunk.

Próbáljunk húzni előbb egy nagyobb kört a *Prae* körül s nézzük meg, milyen viszonylatokat vizsgál benne az író. Három egymást átfedő kört vehetünk észre: az egyikben a gondolkodó ember (vagyis a bölcsélet) és a világ, a másikban a világ (rajtunk kívül levő dolgok) és a művészet, s végül a harmadikban a művészet és az ábrázoló (vagyis az író) kapcsolata'át elemzi, boncolja, szedi darabokra és próbálja majd összeállítani, rendszerbe rakni, egységbe foglalni. Igazán nem szeretnénk állítani a lehetetlent, azt, hogy ezek a körök szép sorjában kiemelhetők a *Prae*-ből. Ez a regény mindig ellentáll az egyértelmű elemzésnek. Bármit állítunk róla, azonnal mellé kell tenni egy másik kijelentést, amely jelzi, hogy Szentkuthy agya, képzelete, ábrázoló technikája sohasem lezárt, sohasem ér célba, szakadatlan mozgásban, örvénylésben van, ezért kiegészítendő, helyesbítendő mindegyik róla szóló tétel. Ebben az áramlásban, szétszóródásban akad azért néhány szilárdabb mag; a homályban, nehezen megragadhatóban néhány pont, amelyik eligazítást nyújt.

Legalább néhányat lássunk közülük! Az elég nyilvánvalónak tetszik, hogy a könyv bevezető fejezete a fenomenológia és a neo-pozitívizmus ironikusan elutasító taglalása. Amikor Szentkuthy „a minden feltételt feltételező előfeltételt megelőző infra-principiumát”, a „hiperlogikus prelogikát”, a német „rend-tanok”-at veszi célba, akkor épp az előbb említett ismeretelméleti, illetve hermeneutikai körbe lép be és „az alapok alapját”, a „fogalom fogalmát” próbálja tisztázni a maga számára, hogy aztán elégedetlenül rögtön tovább is haladjon ebből a fogalmi szabályosságból és rendszerességéből. A másik ehhez hasonló töredék az igazságról szól. Végzetes szórakozottság azt remélni – írja –, hogy az igazság egyre pozitívabb gyűrűket képes hurkolni önmaga köré. Az igazság keresése során nem meghatározás-gyűrű-

ket rakunk a tárgy köré, hanem csigavonalat, illetve spirálist rajzolunk köréje, olyat, amely végtelenül halad tovább. Ebbe a spirálisba be lehet kapcsolni az oszcillátort, amely metszi, eltéríti, sőt elárulja a csigavonalat (az oszcillátor, a rezgékeltő itt a véletlen metaforája). S mi jön ki belőle? Tautológia és anarchia. Az igazságnak ez a két ágból szövődése azért tartható jellemzőnek, mert Szentkuthy más-hol is páros szembenállásokkal dolgozik. Olyanokkal, hogy élet és logika, szubsztancia és mindennapi valóság, rendszer és alkotóelem, rend és káosz, tudat és álom, maskara és spekuláció, és így tovább, még sorolhatnánk az ehhez hasonló párosításokat.

Az hamar kiderül a könyvből, hogy az író az ismeretelmélet bölcséleti kérdéseit illetően meglehetősen szkeptikus, gúnyos és elhárító. Amiben hihetőleg megállapodik, az olyasmi, hogy meg lehet elégedni „az ember számára valószínű valóság”-gal, amely a legvalószerűbb anyagrészecskékből és talán-ködökből, bizonytalanság-mezőkből tevődik össze (I. köt. 39.). De az is kiviláglik egykettőre, hogy Szentkuthynak az ismeretelméleti kitérőkre azért van szüksége, hogy regényelméletét megalapozza és körvonalazza, s a regényírás gyakorlathoz biztos iránytűt leljen. A regényben a megváltó nyíltságot, azaz a nyitottságot keresi s jóval merészebben kijelentő módúak és határozottabbak a mondatai, mihelyt az epikáról ejt-het szót. Bár e tárgyról értekezve is ismeretelméleti légkörű kérdéseket boncol, mégsem a végső alapokat kell feszegetnie, ezért biztonságosabban közlekedik ezen a terepen. A regény elbeszélő idejének üzen hatat, szellemesen, harsányan és megállíthatatlanul. Ilyeneket mond: az idő bürokratikus egy irányban göngyölt üres futószőnyeg, az idő bénító vályúja, időlagútba kényszerített epika, vérszegény idő-monizmus, monoton epikai gravitáció (I. 340-341.). Az új regény antigenetikus, elveti az idő lineáris folytonosságát és azt az abszurdumot valósítja meg, hogy a különböző eseményeket mint tiszta térelemeket helyezi el egymás mellé „a lehető leg-szeszélyesebb építészeti fogásokkal”. A kísérleti epika nem egymáshoz kapcsolja a dolgokat, hanem szétrepíti őket, „szertesztét szórja a történelmet”. Az időlagútba kényszerített epika megbénul, elemei nem tudnak mozogni. A regény legyen „szkizofrén akvárium”, így aztán „az egyes epikai részletek ide-oda úszkálnának az idő bénító vályúja helyett a tér szabad vizében, mint a szórakozott halak”. Az antigenetikus regény valóban nyitott lehet: az író kezét nem kötik meg az egymás után helyezett események, nem kell a jelen és a múlt összeillesztésével pepecsel-nie, hanem irányokat érzékeltethet az idő helyén.

A megoldás eszerint a szórakozott halakban lenne, vagy netán ott sem? Az antigenetikus regénymodell elméletileg szilárdan áll a lábán, de a *Prae*-ből akárhány mondatot, töredéket kiszemelhetnénk most már annak bizonyítékául — így például a nyelv és az igazság viszonyáról szóló oldalakat (II. 344.) —, hogy Szentkuthy maga is jól látja az időellenes regényváltozat kivitelezési nehézségeit; azt a gondot, amit az időnek térben, „építészetben” való elhelyezése jelent. De, mint többször utaltunk rá, a *Prae* olyan képződmény, amely állító és öntagadó struktúra egyben. A szórakozott halak nemcsak a kísérleti regény pontosan megszerkesztett, átlátszó akváriumában úszkálnak, hanem a kétely levében is. Mégis az talán bizonyosnak látszik, hogy Szentkuthy szerint a bölcsélet mellett a regény lesz az az emberi alkotás (világról való gondolkodás és módszer), amely képessé teheti magát arra, hogy az önmagába visszatérő hermeneutikus körből kitörjön és a valóságnak, a dolgoknak, az embernek új megnevezését adja. Legfőbb erőfeszítése az volt, hogy megtalálja a módszert, amellyel az élet végtelen változatosságát, millió tényét oly módon foglalja a regény véges, szűkítő keretébe, hogy az elkészült mű mégse a megszerkesztettség banális epikájába torkolljék, hanem a valósághoz hasonlóan végtelen és örökké terjedő alakot vegyen fel. Szentkuthyt legfőképpen a rend és a káosz ellentéte és egységbe foglalásának lehetősége izgatta: „hiszen csak kétféle sugárzás van — írja —, egy a rendtől a rendtelenség felé s egy másik a szabálytalan-tól a szabály felé, de ezek mindig csak irányok, melyek attól függnék, hogy véletlenül hol állok” (II. 588.). Hogyan nő át a tapasztalat, az érzékelés az elvonatkoz-tatásba s az absztrakciót miként lehetséges életbeli alapjaira visszavezetni — ez a di-

lemma fordítja minduntalan a rend és a káosz fogalompár mélyén rejlő megfejthetetlen bölcséleti titok felé. Ezt a kettősséget jeleníti meg szemében például Carnap és Heidegger filozófiája, a Neue Sachlichkeit és a szürrealizmus művészete. A dilemma áthidalása irányába tapogatózva, az ellentétet azzal oldja fel, hogy az egyszerűt és a bonyolultat egymásba tolja: „csábító lehetőség kínálkozott, hogy megszerkesszen egy olyan világot, ahol a Káoszban egy végtelen kicsi, de örökké mozgó rend-szakra cikázik, viszont a rendben egy minimális Káosz-induktor zümmög”, s ez lenne a geometriai sor és egy rulettforgások révén nyert hazard-sor között egy harmadik sorfajta (I. 241.). Ez a „harmadik sorfajta” a Szentkuthy-regény szerkesztési elve és világlátása, s a *Prae* óriási regényszerű demonstrációs szövegthalmaza arról szól, hogyan kell ezt a típusú regényt megalkotni. A *Prae* a regény születésének a regénye, s bár minden másban különbözik tőle, ebben az egy dologban meg egyezik Gide *A pénzhamisítók*-jával, amely a „tisza regény” geneziséét ábrázolta, és merőben más eszközökkel, de szintén az elbeszélés szerkezeti rendjének átalakításával kísérletezett.

Mi köze a *Prae*-nek a szürrealizmushoz — tehetjük fel végezetül a kérdést. A „szétszórt epika”, a történelem szétrepítésének elméletében Szentkuthy szürrealista, illetve pontosabban, ez a teória párhuzamba állítható a szürrealista alapelvekkel, a szürrealista poétikával, amint ezt Bori Imre is hangsúlyozza *A szürrealizmus ideje* című könyvének Szentkuthyról szóló fejezetében. De hogy valami baj van Szentkuthy szürrealizmusával általában, azt Bori Imre is érzékelteti, midőn az író „intellektuális szürrealizmusáról” beszél. A *Prae* kapcsolódási pontjai rendkívül szer-teagazóak: a teoretizáló, elméletahabzsoló író eszmefuttatásaiban a barokktól, a manierizmustól a Neue Sachlichkeit-en áthaladva, a szürrealizmust is érintik, de még inkább érdekesebbek az előreutaló mozzanatai, azok, amelyek a tárgy-regény, a nouveau roman vagy a nyitott mű elmélete irányába mutatnak.

A *Prae*, a regényelméleti betéteket kivéve, antiszürrealista alkotás. Persze, mindez annak függvénye, hogy mit mondunk magáról a szürrealizmusról s akkor nyilatkozhatnánk igazán arról, hogy a szórákózott halak a szürrealizmus álmovizében úszkálnak-e vagy máshol. Vessünk egy pillantást a dadára és a szürrealizmusra.

Voltak évek, amikor a hely és az idő a dadaizmusnak kedvezett. A magyar dada a huszas évek elején, bukott forradalom után virágzott ki, jórészt emigrációban, tápláló talaja a hontalanság volt — szándékos képzavarral —, a gyökértelenség gyökerén nőtt, bizonytalan jövőtudattal, kétségbeesett és dühös lelkiállapotban. Ezt a 19 utáni dadát a be nem váltott remények miatti számonkérés indulata fűtötte: a környező világot okolta azért, hogy nagyratörő álmai nem váltak valóra s ezért kétségbeesett indulattal támadt rá a remények eljátszásában felelős társadalmi rendre. A dada lényege az esztétikai rombolás, már a háború idején ezzel a jelszóval lépett fel. Csupa tagadás és elutasítás, a dadaista a világ szörnyűségei láttán torz fintort vág, széttépi a papírt, amire írt. A széttépett, megsemmisített, tökéletesen felforgatott művet tiltakozásul csapja a világ arcába. A művészetet meg kell semmisíteni, mert a rossz világban a költészet nélkülözhetővé lett. A mű legyen olyan, mint az élet: torz, kaotikus, értelmetlen. A dadaista nem hisz a művészet megváltó erejében, nem apostol, hanem anarchista hittagadó. A világ és a művészet között analógiát állít föl: a kinti zűrzavart a műalkotás belső zűrzavarával jeleníti meg.

A dadaizmus — metaforikusan szólva — szétrobbantja a nyelvet, minden síkját durván összetöri: a szótári jelentést, a mondattant, a nyelvtant. Szótárilag értelmetlen, nyelvtanilag szabályellenes, mondattanilag kaotikus. Támadása a nyelven át az értelmes világ ellen irányul, a világ ellen, amelynek értelmessége, rendezettsége, erkölcsősége csupán látszat. A dada alkotás annál jobb, minél erőszakosabb, kihívóbb — minél kevésbé ölti magára a megszerkesztett alkotás formajegyeit.

A szürrealista boldog, üdvözült lélek. Tagad is, de elsősorban új világot teremt: csodaföldet, édenkertet ajánl olvasójának az apostol, a vallásalapító, a költészet mágius papja hitével. Utópiát vetít eléje: olyan képzeletbeli világot, amely nemcsak alkotóját bűvöli el, hanem az olvasót is ráébreszti az élet helyes értelmezésére, rej-

tett lényegének fölismerésére. A szürrealizmus ebben a dada ellentéte, noha stílusuk, alkotómódszerük hasonlóan tűnhetik föl. A szürrealizmus nem azzal válaszol a látszatvilág alantasságára, hogy széttördelt darabjait mint léte értelmetlenségének bizonyítékát tartja tükörként eléje, – hanem kivonul belőle, hátat fordít neki és másikat hív életre mágikus módszerével. Egy másikat, amely álmából, csodás véletlenekből, a képzelet játékából, a szavak sziporkázásából, szexből és örületből szövődik egybe.

A szürrealista is tudomást vesz a világ rossz oldalairól, de nem engedi, hogy ezek a benyomások uralkodjanak fölötte; úgy tiltakozik, hogy másik síkra lendül át, a valóságfölöttibe, a képzelet alkotta különlegességbe, ahol teljesen a maga ura, nem kötik hagyományos törvények. Tudatosan készíti elő a teljes spontaneitás állapotát, mert az a belső földszabadulás útja, ha az ösztön, a mélytudat veszi át az ember életének kormányzását. A szürrealizmus örömforrást nyit meg az emberben, s nem másért, mint hogy ezt az új csodavilágot az emberek számára hozzáférhetővé tegye. De ahhoz, hogy az álmohajón utazzunk az ígért földje irányába, ahol a csodák forrásai buzognak: szabadnak kell lennünk. Meg kell tisztítania az embernek magát az alantas gyakorlatiasságtól, a hasznossági elvektől, a realizmus bénító kisserűségeitől, az erkölcsi törvénytől és a társadalom kötöttségeitől. Legyetek tiszták, hogy méltó módon fogadhassátok az öröm, a mámor, a csoda, a véletlen, az erotika és a kaland ajándékait – ez a szürrealizmus felhívása.

Szentkuthy *Prae*-je ezzel a szürrealizmussal, melynek egyik alapelve, hogy szakítani kell a logikával s a művet a véletlen ajándékának kell tekinteni, semmi rokonságot nem tart, hiszen az író fő törekvése épp arra szegeződik, hogy a véletlent kiküszöbölje s a jelenségek és a törvények újfajta harmóniáját valósítsa meg. De megengedhető, hogy nem a szürrealizmusnak mint olyannak pontosabb meghatározása, szabatosabb esztétikai és poétikai leírása vezetne el bennünket a művek jobb megértéséhez, hanem ellenkezőleg: a művek mind alaposabb, előítéletektől mentes elemzésére kellene törekednünk, s így a művek világából indulva lehetne irodalomtörténetünk új katalógusát és új térképét megrajzolnunk. A szürrealizmus elmélete viszonylag szabatosan körülírható, s azt a programot, amelyet Breton és társai öntöttek formába a húszas években, nem veszíthetjük szem elől. De másfelől az is bizonyos, hogy ha csak a teóriát szembesítjük a művekkel, akaratlanul is redukciókat hajtunk végre, és nem vesszük észre azokat az alkotmánymódosításokat, amelyeket a művek vittek véghez az irodalom alapokmányainak szövegén, így a szürrealista kiáltványok szent szövegein is.

Végso következtetésül azt vonhatnánk le, hogy új irodalomtörténetet kellene írunk: a hagyományos fölépítésű irodalomtörténet mellett kísérletet kellene tennünk a művek irodalomtörténetének elkészítésére is. A mi irodalomtörténetünk a mozgalmakat, eszmeáramlatokat, nemzedékeket, életműveket képes koherens történeti rendszerbe állítani. Ezek nagy egységek, nélkülözhetetlenek az irodalomtörténeti tipologizálás és csoportosítás szempontjából, de azzal a veszéllyel járnak, hogy különböző irodalmi, poétikai törekvéseket nivellálnak, olykor még egybe is mosnak. Az ideális irodalomtörténet az lenne, ha a mozgalmak, nemzedékek síkján történő áttekintést követné az írói világértés egyéni jellemvonásaiból kiinduló rendszerzés, amely persze azt vonná magával, hogy jó néhány író nem egy, hanem két helyen szerepelne. Képzeliük el, hogy az eszmeáramlatok, nemzedékek szerinti csoportosítást követné a művek irodalomtörténetének a síkja egy képzeletbeli irodalomtörténetben. Így előállhatna az a szentségtörő helyzet, hogy Szabó Dezső, Déry Tibor, József Attila, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor kerülne egymás mellé. Egy ilyenfajta irodalomtörténet ma még utópia, de egyszer talán valóság lesz, lehet belőle...

„ARANYKOR ÉS FARKASFOGAK”

– In memoriam Béla Bartók –

Polonius Örült beszéd, örült beszéd:
de van benne rendszer. —
Nem sétálna odább a légvo-
natból, fönséges úr?

Hamlet A sírba?
(Shakespeare)

A hajdani híres Tanú egyik számában Németh László bátran felmérte egy különös ember, Hamvas Béla filozófus életművét, amennyire az 1936-ban – a tanulmány megjelenése évében – készen volt. „Kevés író képes első írásával olyan ellenszenvet kiváltani, mint ő” – írta, s okát is megadta nyomban: „az emberek a kevéssé ismert írók a legfeltűnőbb helyei után ítélik meg s Hamvas legfeltűnőbb helyei: dühös kirohanások egy-egy általánosan elismert nagyság, Dosztojevszkij, Brueghel, Baudelaire, Wagner, vagy éppen Ady ellen.” „Nekünk magyaroknak – írja Németh – sokkal gazdagabb az érzéki életünk, mint az intelligenciánk s egy külön, aki képpel vagy hanggal zavar meg, előbb számíthat bocsánatunkra, mint aki gondolattal.” Németh azonban végigolvassa Hamvast, nem áll meg az első impresszióknál. Intellektuális figyelemmel hajol e különös életmű fölé, az alkotó Hamvast figyeli: „A véső út s amit megüt: reped, pattog, málík. Az ember a zuhogást hallgatva, a röpülő szilánkokat látva, azt hihetné, hogy egy bolond vagy egy gonosztevő zúzza itt a márványt. Közelebb megy s azt látod, hogy ez a sok vésőcsapás, megannyi tagadás, valami nagyon is pozitívat fejt ki a kőből: egy művében elmerült szobrász munkáját láttad. Hamvas Béla romboló ítéletei — állapítja meg Németh László — csak akkor nyerik el igazi értelmüket, ha az alakot is szemügyre vesszük, amelyet körülვág velük.”

Ezt az életművet jó lett volna már egyszer alapos vizsgálat tárgyává tenni, de nem lehet. Először is: csaknem egészében kézirati hagyaték. Ami ebből Hamvas 1968-ban bekövetkezett haláláig megjelent, alig egy-két könyv, számtalan elszórt cikk és tanulmány, néhány villanás csak ennek az életműnek gigantikus és kétségbeejtő voltáról. Gigantikus, mert áttekinthetetlen. Kétségbeejtő, mert amit belőle ismerünk, minden értékrendszerünk aláaknázásával teljes, mindenfelé falakba, tabukba ütközünk: megoldást semerre sem kínál. Általános korbíralata nem kímél senkit, semmit, így nem akad zug, ahol „szövetségesként” meghúzhatná magát, ahol szegénylegényként befogadnák, ahol kapna egy karéj kenyeret és egy pohár vizet legalább.

Szemügyre veszem, amit a szobrász vésője körülვág. Mi az a „nagyon pozitív”? Nem lehet erre egyértelműen felelni. Hamvasra, a társadalombőlcselő metafizikusra azonban semmi sem jellemzőbb, mint Németh László két összetett szóból képzett címszava: az *aranykor*. Hamvas alapállása, és a *farkasfogak*, amivel ő ezt az aranykort védelmezi. Magatartása korunk és sok ezer év minden szépségével és nyomorúságával, nagyságával és sokszínűségével szemben: a harapás. Ami az értékrendszerekben ép-ségben marad, és Hamvas világképének építő eleme. Nekem ez – úgy tűnik – fáj-dalmasan kevés.

Ilyen építőelem azonban Hamvas univerzumában Bartók zenéje is. Bartók valójában az egyetlen magyar, akit világszínvonalon elfogad, sajátosan átértelmez és egészében – pontosabban bizonyos részletében – az aranykorba helyez.

Mielőtt elindulnék annak felkutatására, hogy hol is van ez az aranykor, ki kell jelentenem, Hamvasnak a Bartók-kérdésben elfoglalt nézete engem erősen foglalkoz-

tat, s mivel ehhez szeretném letenni a magam garasát, vázlatosan és tematikusan, rap-szodikusan és impresszionisztikusan – úgy, ahogy tudok – beszéllek magáról Hamvas Béláról is. Egy Bartókkal folyton foglalkozó embert bosszant, ha valami originalitás ebből a kérdéskörből kimarad. Hogy állást foglalok-e ezzel? Nem tudom. Ez nem is annyira fontos. Fontos az információ hitele.

Hamvas Béla – tudtommal – 1945-ig (Bartók haláláig) egyáltalában nem foglalkozott Bartók zenéjével. Ekkor azonban, a második világháború romjai még füstölögtek, megismerkedett a Mikrokosmosz zongorasorozattal, és néhány más Bartók-kompozíciót is meghallgatott. Így került sor első cikkére, amely a Magyar Esztétikai Társaság Évkönyvében: a *Mouseion* 1946-os kiadványában jelent meg. A *kétzongorás szonáta* címmel később egy második tanulmányt is írt, ez kéziratban maradt, mostanában került a kezembe, dátuma nem ismeretes előttem; tekintettel azonban arra, hogy Lendvai Ernő 1955-ben megjelent könyve inspirálta, keletkezése idejét az ötvenes évek második felében helyezem el.

•

Első tanulmányában Hamvas megállapítja: „Amit Stravinsky, Picasso, Joyce műveiben és így az egész modern korszakban tapasztalunk, azt Bartók is igazolja.” „Az elmúlt száz év alatt – írja – az történt, hogy a görög klasszikán nyugvó s a renaissance által táplált konvencionális világ a művészetben széthullott, de ennél alapvetőbb és mélyebb világ tört fel és nyilatkozott meg. A felbomlás minden egyes jelenségével szemben az új világ új jelenségének feltárása áll.”

Ezt a megállapítást minden fenntartás nélkül el lehet fogadni. Herbert Read-re gondolunk, aki szerint az utóbbi száz év során a modern európai művészet vérkeringésébe legalább hét „egzotikus” stílus került: 1. a távolkeleti (japán); 2. a törzsi (afrikai); 3. a primitív; 4. a prehisztorikus; 5. a prekolumbián; 6. a korai (archaikus) görög és etruszk; 7. végül, de nem utolsósorban a korai (román) keresztény. Az idézőjelbe tett „egzotikus” ezúttal arra utal, hogy e felületi jelentést hordozó szó mögött Hamvas viszont a lényegét érintette meg, a dolgok belső magjáig hatolt.

A zenében a felbomlás kezdetét Beethoven kései kvartettjeinél fedezte fel, Pannwitzot idézi, aki szerint ekkor „Beethoven a zenébe az emberi létezés összes kérdéseit belevetette”. Azóta: „Az összes életproblémáknak a zenébe való bevetését minden szerzőnek vállalnia kellett, amennyiben pedig nem vállalta, önmagát a számottevő zenéből kizárta.” A művészet egy-egy produktuma már nem sorozatokban előállítható, kész modellekre épülő artisztikum többé, hanem nehezen, gyötrelmesen készülő „csúcsteljesítmény”, Kohinor-gyémánthoz hasonlítható egyedi darab. A zene is ezzel vált. „Tudatos hordozója lett nemcsak a társadalmi feszültségeknek, hanem az egyéni és kollektív lélektani megoldatlanságoknak, mértéke lett az élet nyíltságának és zártságának, a világkép kitágulásának és leszűkülésének...”

Bartóknál is – a Stravinskyhoz, Picassóhoz, Joyce-hoz hasonló művészi kvalitásnál – így alakult.

„Bartók mindjárt pályája legelején két elemet vetett fel és e két elem egész életén végigkísérte. Az egyik elem a gyermek, a másik a nép.” Mindez Hamvas fogalmazásában gyönyörűen hangzik, ezzel tökéletesen egyet is érthetünk. „Már Schumann érezte, hogy a gyermekfülekhez vissza kell térni. Sok más után Debussy megértette miről van szó és a gyermekzenét folytatta. A festők közül Paul Klee és Chagall ugyanakkor fölfedezték a gyermek szemét.” A gyermek fülét: Bartók fedezte fel, méghozzá idejekorán. 1908 és 1909 közt közel száz, gyermekeknek szóló kis zongoradarabot komponált – ez az időpont „modern” zeneszerzői megjelenésének pillanata. Ez a pillanat egész életén végigkíséri: a 44 hegedűduó, a 27 gyermekkórus, a 153 darabból álló Mikrokosmosz „a kezdet legkezdetétől” – erre utal. Bartók valóban kivételes érzékenységet mutat a gyermekzene iránt, amit komolyan kell venni, komolyan játszani, komolyan hallgatni. Problémát azonban ez nem jelent.

A nehézségek a „nép” meghatározásánál keletkeznek. A nép felfedezése Hamvas megvilágításában a közkeletű felfogástól alapvetően különbözik. Ennél a pontnál

Hamvas világának Szent Patrik purgatóriumába ereszkedünk alá. Nincs más megoldás: Nagy Lajos királyunk hajdanvolt jó vitéze, Kriszafánfia György áhitatával kell figyelniünk a jelenést.

A *nép* fogalma nem azonos a *primitív* fogalmával, amely utóbbi — ahogy ezt Hamvas máshol mondja — „a történelemelőtti lélek kései elkorcsosulása”. A nép nem primitív, hanem primer, primordiális, archaikus. A népzene pedig? Hamvas azt mondja: „... nem az úgynevezett »nép« (paraszti) alkotása, hanem megszámlálhatatlan évszázadok óta felgyűlt ősi zenei világra való emlékezet, amelyet a nép őrzött meg. Mint ahogyan bizonyos ásványi rétegek, például a pala, százezer évvel ezelőtt tenyésztett növények erezetét, vagy állatok csontváz-lenyomatát megőrizték, úgy őrizte meg a nép a történet előtt élt magas emberiségek zenei kincseit...”

A kulcsszó itt: „a történet előtt élt *magas* emberiségek”.

Nehéz ezt hirtelenében hová helyezni.

Hamvas a művelődés birodalmának olyan tartományát tartja megszállva, amelyről sejtelmünk sincs, szókincsünk sincs reáhangolva. Amit Bartók zenéjében Hamvas meglát, az az ő „egyetemes-emberiség-egység” alapján álló, archaikus kultúra-ábrándjának zenei eszenciája, őszenei alapállása, amelyre — véli — Bartók a „népzene” kürtőin, tárnáin át rátalált.

A történet előtt élt magas emberiségek közt legfontosabb az a 12 000 évvel ezelőtt kozmikus katasztrófa közepette elpusztult atlantiszi emberiség, amelynek emlékeit — éppen Hamvas inspirációjára — Várkonyi Nándor oly megszállottan nyomozta a *Sziríát oszlopai* megjelent három kiadásában, utoljára 1972-ben.

Csodálatos évszázadunk egyik jellegzetessége a sok száz más közt az az emberi törekvés, amely távoli naprendszerekben a miénkhez hasonló életet tételez fel és keres. Hamvas azonban olyan asztronómus, aki teleszkópját a földtörténet ősmúltja felé irányítja, egy másik emberiség nyomait nem a firmamentumon, hanem a földön keresi.

Ott sem a füstkarikákat figyel.

Összvegeket, írásos hagyományt kutat.

A mai emberiség végkatasztrófa-helyzetét a válságtanok, az úgynevezett „krizeológiaiak” fejezik ki. (Spengler, Ortega, Huizinga, Berdjajev, Toynbee, és még egy könyvtárnyi irodalom.) Hamvas az ősi könyvekben hasonló frekvenciákra hangolt helyeket vizsgál. Henoch apokalypsiséből és Kung mester beszélgetéseiből, a „Lun-yü”-ből olvassa ki az archaikus hagyomány aranykori üzenetét. Legyen az a könyv ős indus metafizika (Védák), vagy a túlvilági vándorlás tibeti éjszakája (Bardo-Töдол), praktikus törvénykönyv (Manu, Mózes), ősegyiptomi liturgia (Pert em heru), vagy kínai bölcsesség (Tao-te-king), vagy a szellemi világ ragyogó középpontja a görög istenek Olymposán. Ehhez a világhoz talált Hamvas — Bartók révén — bizonyos zenei alapállást, őszent, az aranykori hagyomány muzsikáját.

Az ilyen álláspont ellen kész a tiltakozás. Bartók effélékről sohasem beszélt, sohasem írt. Bartók népzene gyűjtő, etnomuzikológus volt, lelkesedett a tiszta forrásokért, de Hamvas szemléletéhez sohasem volt köze.

Természetesen Hamvasé most a szó. Ő ezt mondja:

„Vannak, akik kétségbevonják, hogy Bartók abban, amit a népben talált, a zenei őshelyzetet ismerte fel. Bartók nem tudta, hogy mit talált? Nem tudta, hogy az emberiség zenei őshagyományának megkövült terméke, amelyet avatott kéz újra fel tud támasztani? Kétségtelen, hogy mint kívülálló, mint a hűvösebb szívű, aki a játszmat csak nézi, úgy is, mint hivatásos gyűjtő és tudós, ezt *nem* tudta. Nem volt hozzá elmélete és így a helyzetet nem érthette meg. De mint belül álló, szenvedélyesen teremtő művész, az alkotás forró viharában ezt a tényt egészen *biztosan* tudta. Elméletileg nem volt tisztában azzal, hogy amit fölfedezett, az az őszenei hagyomány volt, de Bartók elsősorban nem elméleti ember volt, hanem alkotó művész, akinek nem tudományos szempontjai fontosak, hanem művei.”

Bartókról alkotott képünk ezzel kétfelé hasad. Bartók, a hivatásos gyűjtő és tudós: vak. Bartók, a szenvedélyes teremtő művész: látnok.

Hogy ezt a látnokot — a génuszt — valaki hogyan magyarázza, szuverén teljesítmény. Hamvas szerint nem kell Bartók intellektusával okvetlenül azonosulnia. Ellen-

kezőleg. Fölötte kell állnia. Mert minden sajátos szemléletnek annyi köze van Bartókhoz, amennyit belőle új elemként feltár és megmagyaráz.

Így mutat rá Hamvas a nagy magyar lángész egy további korlátozottságára is. A reneszánsz által táplált konvencionális világ felbontásában messzire ment, de a modern művészetben ezzel egyidejűleg megnyilatkozó, egyre mélyebbről és mélyebbről fakadó formaözön és az ezzel együtt jelentkező új és új életproblémák iramától valahol visszaretent és önmagát – túlkorán – lezárta: „Ez volt az ok, amiért nála, alkotásának utolsó periódusában, új klasszikáról beszélnek... Ezen a ponton ment túl Bartókon Stravinsky” – véli Hamvas, majd így folytatja: „Stravinsky, mint Picasso és Joyce, nem szenvedett abban a műpánikban, amelyben oly sok modern művész szenved, aki fél műve befejezetlenségétől, ideiglenességétől s ezért minden áron befejezést erőszakol ki, holott tudja, hogy művét éppen azért tudná kiérlelni, ha a lezárással nem törődne. A tökéletes lezártág úgyis fantazmagória. Csak a klasszikus forma felől alkotott tévhit keltette azt a hiedelmet, hogy vannak befejezett életművek. Bartók új klasszikája elbűvölő és megrendítő zenét alkotott, de éppen ebben a zenében érezni a legkínosabban a zenéből kizárt nagy problémák szenvedélyes követeléseit. Ezért nem tud úgy kielégíteni, mint Stravinsky torzója, vagy vázlatossága, Joyce fanatikus kísérletezése, Picasso nagyvonalúsága, amely a befejezettséget már csaknem megveti és a gyengébbekre bizza.”

Mi tehát Bartók klasszikája? Mi benne olyan elbűvölő és megrendítő mégis?

„... egy bizonyos igen magas színvonalú zenei nyelv, amely nyelv igen alkalmas arra, hogy az ősvilágból való áthallásokat érzékenyen kifejezze...” „... Bartók utolérhetetlen nagysága... abban van, hogy az ősrétegből szóló áthallásokat oly tökéletesen közölte...”

Hamvas nagy leleménye, varázsszava: az áthallás. Ez Bartók klasszikájának bizonyos kettőzöttségére mutat rá. „Utolsó műveiben a vonósok és az ütősök feszültsége és ellentéte különösen kirívó. Ez jelzi, hogy pontosan kiépítette a világot, amelyre áthall... és jelzi a világot, ahonnan áthall...”

*

A kései művek melankóliájáról megjelent esszéiben (Új symposion, Újvidék 1973 augusztus) Hamvas varázsszava – az áthallás – *már* vagy *még* egyszer szerepel. (Az írás keletkezésének időpontját a lap nem közli, hagyatékából előásott anyagnak látszik, de Hamvasnak és körének amúgy sem erőssége a filológiai tájékoztatás.) A cikkből megtudjuk, hogy az áthallásból eredő kettőzöttség a melankólia állapota. „A szkizoidhoz természetesen semmi köze sincs, mert semmi köze sincs a pathológiához. A melankólia az emberi életben az utolsó áldás.” Azaz: visszatekintés, belső megbékélés és teljes függetlenség, a kivívott szabadság állapota.

A kettőzöttség egyfajta „feszültség” jelenlétét is feltételezi.

Jubileumi Nietzsche-cikkében említi Hamvas (Nyugat, 1930. december 1.), hogy a Nietzsche-kutatás szerint: „Az antik harmónia-ideállal szemben, amely ideál még a XIX. században is uralkodó volt és még olyan emberi nagyságokat tudott megihletni, mint Goethe, Nietzsche új ideált teremtett. A harmónia-eszmény helyébe a feszültség-eszményt tette. Ez az új feszültség-eszme a modern ember, sőt az elkövetkező ezredév emberiségének is, klasszikus ideálja.”

Ez a feszültség-eszme, mint diszsonancia világ, Bartók zenéjének markánsan karakterisztikus jegye. Talán Hamvas „harmonikus” aranykori hagyományokat érzékeltető interpretációjának ellenpontozó vetülete?

A kései művek melankóliája szerint az áthallás egyes művek szerkezetéhez tartozik. Hamvas példái ezúttal *Beethoven* (c-moll kvartett), *Laotse* (Tao-te-king), *Sophokles* (Oidipus Kolonosban) és *Goethe* (Faust).

Bartók neve – már vagy még – nem szerepel a felsorolásban, az emberiség fároszai között nincs helye. Alkalmi téma lett volna talán? Egyszeri előfordulás?

•

Hamvas második Bartók-tanulmánya arra vall, hogy a téma ismételten foglalkoztatta. Érdekes abból a szempontból is, hogy az egyszer már megrajzolt portré miben marad a régi, és miben módosul.

Lendvai Ernő Bartókról szóló könyve (Bartók stílusa) adta meg az indító lökést. És bár erről a könyvről, ami kommentár részét illeti, nagy véleménnyel nincs, azok az arányok és mértékek azonban, amelyeket Lendvai két Bartók-opusz (*Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* és *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre*) felépítéséhez talált, ismét megmozgatják Hamvas képzeletét. Mert a látszólagos önkény és szabadság mögött Lendvai olyan összhangzattan és formatan körvonalát rajzolta meg, amely szabadságával a pythagoreus geometria alapelveivel egyezik. Hamvast lelkesíti, hogy Bartók univerzális zenei nyelvének egész törvényrendszere több ezer év óta készen áll. Úgy tekintí Lendvai munkáját, mint amelyből kiderül, hogy Bartóknak – legalábbis jelzett két kompozíciójában – „sikerült a folklór pentaton-előítéleteivel leszámolni”, de újabb kompozíciótechnikájában is olyan lépést tett előre, amire senki sem volt képes.

Hozzátehetjük ehhez: nyilván Stravinsky sem.

Itt lép a Stravinsky–Picasso–Joyce triász elé az új Bartók-portré; eltűnik a „megrettenő” Bartók képe, aki klasszikájával túl korán lezár, és helyette felsejlik a kiteljesedő Bartók, a „rettenthetetlen”, aki klasszikájával már nem „áthall” az aranykorba, de egy-egy kompozíciójával benne zenél.

Egyébként Hamvas e második Bartók-tanulmánya – a zenéről mondottakban – csak megerősíti a korábban kialakult képet, ami bennünk 1946-ban, a Mouseionban megjelent írás alkalmából kialakult.

A krizeológus nagysága és eredetisége most is félelmetes, keserű és megrendítő. Ne beszéljünk most erről!

A „folklór pentaton előítéletei” azonban – a dolgok lényegét illetően – Kodály Zoltánra utalnak, kire másra? Ha neve nem említettik, annál inkább.

Kodály többször van jelen (hallgatólagosan) a magyar társadalomban, többször jelenik meg Bartókkal kézenfogva (Csáth Géza látta meg így őket először 1910. március 17–19-én!), anélkül, hogy észrevennék, hogy szólnának róla, holott nagy hipokrizis kell ekkora szemfényvesztéshez, ami végeredményben a Bartók-kultusznak sem használ.

Hamvasnál szóvá tesszük.

Nyers szókimondása minden kérdésben: kötelez arra, hogy számon kérjük tőle az ilyen hallgatást. Csaknem bizonyos, hogy Hamvas, aki Adyt – mint erről később szólunk – nem tartja igazi költőnek, Kodályt sem tartja „igazi” (korunkat reprezentáló) zeneszerzőnek; Bartók folytonos félrevezetéséért, vissza-visszatérő scientifikus bódulataért eszerint a nagy kortárs génusz, a jóbarát lenne felelős. Hamvas tulajdonképpen nem ismeri, sohasem élte át, az idevágó legfontosabb irodalmat (Molnár Antal: *Az új zene*, 1925. stb.), Bartók és Kodály szintézisének alapvető követelményét, de különben sem akar belemenni egy ennyire „hungarocentrikus” témába. Sokan mások sem ismerik, másoknak sem alapkövetelmény, de ezek elhanyagolható tényezők; Hamvas azonban nem *quantité négligeable* – ezért felelősségre vonása nem maradhat el.

Csak sajnálhatjuk, hogy Hamvas második Bartók-tanulmánya még kéziratban van, és idézése így ildomtalan, mert a „népzene-kutató” Bartókot még soha senki nem becsülte le ennyire. Az ilyen lebecsülés mögött („a népdalok laboratóriumi hőmérsékleten tartott fotografikus klinikai leletek és modellek” stb., stb.) a latens Kodály-ellen-szenv kétségtelen: Kodály itt – az archaikus Bartókkal szemben – megtestesíti a történelmi hagyományt, hamvasi szótárból vett kifejezéssel „az ősök útján” jár, noha „az istenek útja” a helyes, és ez a két út korunk szörnyű átkaként sajnos divergens, különböző. Járni csak az „istenek útján” szabad, az ősökkel pedig – bármennyire fáj – szembe kell fordulni. – Hamvas külön könyvet szentelt ennek a gondolatnak. (*Az ősök útja és az istenek útja*, 1943 körül, kézirat.)

Mégegyszer: Bartók népdalgyűjtésének – Hamvas szerint – muzeális jellege van. Nem az, aminek szánta, csupán példatár, herbárium. Az ihlet, amit innen merít: tanáros, pedagógiai szemléletű, Kodály-hatás. Bartók „barbarizmusa” pedig mindannyiszor nem egyéb, mint kétségbeesett kísérlet, hogy áttörjön ezen a pedantérián; hogy igazi lényében szóhoz juttassa önmagát.

Kodályt így kimondatlanul is kimondva, magyarságunk mélységes megbántottságával vesszük szemügyre Hamvas néhány idevágó gondolatát. A konzekvenciákkal szembe kell nézni, bármilyen rettenetesekek.

Említett kéziratot Bessenyei *Agis tragédiája* – úgy tűnik – Hamvas magyarságának utolsó szalmaszála. Bessenyeinek és körének „szépségeszménye nem volt tökéletes, de magasrendű volt és eszme volt”. „Ötven évig az ideák uralkodtak Magyarországon.” *Agis tragédiája*: „Van-e különbség a spártai fiatalember között, aki népét meg akarja menteni s a testőr között, aki elhatározza, hogy hazáját kiemeli abból a tudatlanságból, szegénységből és alacsonyságból, amelyben már vagy száz éve senyved s amelyben, mint puha mocsárban elsüllyedni készül?”

Másutt szép szavakkal áldoz Kisfaludy Sándor emlékének, az *idilli* nép költőjének, akinek *léttartalma* – ha nem is tudta magas szinten kifejezni – az aranykori hagyomány. „Az idilli népnek története nincs és nincs is igénye arra, hogy legyen.” Kisfaludy Sándor – ha úgy tetszik – Hamvas magyarságának másik utolsó szalmaszála. De minek a történelembe kapaszkodni, ha olyan lehangoló? (*Egy költő apológiája*. Sorsunk, 1946. október.)

Berzsenyi, Katona, Kemény – ezek erős tartóoszlopok; a legmélyebb, legkomolyabb, legsúlyosabb magyarság. Csokonai, Vörösmarty, Arany, Petőfi – már a „fellengző szónokemberek” sorába kerül. (Thomas Mark: *Egy új Ady-revizió*. Független Szemle, 1933. november.)

A mi nagy századfordulónk reményteljes korát pedig – Bartók nem innen indul? – egészében borzadva löki el magától.

A századelő kulturális reneszánsza, „jött éve csodáknak”, nagy idő volt; a magyar főváros a Habsburg Birodalomban, a csúnya és pakfon, „svábos és zsidós” Budapest, ekkor egyszerre világtávlatokra nyílt, új életérzéssel, új szellemiséggel pezsgett, ahol (Balázs Béla kifejezésével) „lehetetlen emberek” éltek, ahonnan kirajzott Fülep Lajos, Lukács György, Hauser Arnold, Tólay Károly, ahol – szándékosan keverem a nevek kártyáit! – Kassák Lajos, Szabó Dezső, Babits Mihály működött; ez az a „kultúránk századeleji ragyogó fejezete, mely érdekli a világot, nemcsak a monarchiadiavat melléktermékeként, hanem önértékei miatt is”, ez az a századeleji progresszió, amelyre „legújabbán sűrű sorokban jönnek hozzánk a japánok” (Vezér Erzsébet *Nem is olyan különleges* című glosszája, az Élet és Irodalom 1981. március 28-i számában, örvendeztetett meg engem ezekkel a gondolatokkal); ehhez kapcsolódva: kétségtelesen Bartók és Kodály életművének forrásvidékén járunk; munkásságuk pentaton gyökereinek tagadása, kiszakítása ebből a nedvűs talajból, nem más, mint Brueghel vakjainak felvonulása, haláltánc... Ady tagadása is, de még mennyire az!

Az az Ady Endre, aki bennünk akár egy földönfutó nép lángoszlopa is lehet; akinek költészete számunkra az üzött magyarság bibliája talán; akivel – pszichológiailag – még egy atomháborút is átvészélhetünk: Hamvas szemléletében egész kultúránk végzetévé fordul át. Jobb lett volna, ha meg sem születik? Ady Endre valóban nagyon beteg ember volt. A modern magyar nyelv – kifejező készségünk legteljesebb regisztere – azonban mégiscsak ennek a beteg embernek az alkotása. És mi ezen a differenciált nyelven gondolkozunk. Hamvasnak talán-talán – 1933/1934 fordulóján – egyetlen *történelmi* mentsége lehet. Hogy a Kosztolányi pamflettjét kiváltó egyik valószínű okhoz hasonlóan: őt is egy külsőséges Ady-kultusz vadította meg és csapta ki belőle a túlzott reakciót. Napos reggelre ébredve szívesen mondom: amit Kosztolányinak elnézünk, nézzük el Hamvasnak is, azaz Thomas Marknak, ahogy álneven akkor még elbarikádozta magát. No, meg az is igaz: nem revideálhatja valaki kedvezően a Bartókra vonatkozó álláspontját, ha nem teszi ugyanezt Adyval is. Hamvas néhány évvel később

bi Ady-cikkét az előbbivel összehasonlítva, itt már valamivel kedvezőbb képet kapunk. Kifejezőmódjában enyhébb, egyes motívumok kiszínesednek és átalakulóban vannak pozitív értékek hordozóivá. (*Szellemi törekvések a magyar irodalomban. Országút, 1936. március.*)

Hamvas megítélésének leghelyesebb formája – ha erre sor kerül – talán ez lehetne: két Bartók-cikke és két Ady-cikke evolúciójának (fejlődési tendenciáinak) felmérése egy harmadik, imaginárius Bartók-kép és egy harmadik, imaginárius Ady-portré tükrében; egy lényegében azonos gyökerű két témából készült kettősen fiktív Hamvas-tanulmány megnyitná az utat Hamvas elfogadható értékeléséhez.

Hamvas szellemi Atlantiszának *tudományos* feltárásához ennyi előmunkát okvetlenül kell.

Óh, ez a tudomány!

Hamvas Kodály-ellenessége egy végig nem gondolt, paradoxális és nihilista álláspont eredménye. Amikor Hamvas az emberiség scientifikus bódulata ellen lép fel. Amikor a tudás fájáról szedett gyümölcs, modern korunk tudományos haladásának káprázata, csupa kérdőjellel görcsösül... Mert ugyan milyen „fejlődés” az, amelynek a vége, humán szellemi értékek elsorvadása közepette, önpusztításba torkoll és ma holnap ez lehet egyetemes végzetünk?

Hamvas általános scientifista ellenszenvében osztozik a népzene is, mint tudomány, mint zenei folklorizáció.

Sajnálatos, hogy éppen itt nem vette észre: Kodály fontos történelmi pillanatban ragadta kezébe a csodafurulyát, így lett dallamban, dalban a huszadik századra kihalni készülő magyarság nemzeti feltámasztója. Bartók ösztönösen is helyesen követte ezen az úton, életreszóló barátjává ezért vált. Nem az etnomuzikológia esetleg váltakozó álláspontjai, hanem a nemzeti kultúra újjászületése felől kell nézni ezt a tüneményt. Aki évszázadunknak ezt a végeredményét nem látja, nihilista állásponton van.

Bartók azonban Hamvas mitológiájának egyik csillaga, ez kétségtelen. Kihasogatva körülötte történelmet-poézist-irodalmat, Hamvas kopár hegyén is *génusz* tudott maradni.

Valamikor megpróbáltam Hamvassal szót érteni. 1942 és 1947 közt, huszonhét-harminckét éves koromban csodáltam fantáziabirodalmát és a lenyűgöző hatások emléke ma is kísért. Ezt a tanulmányt azonban csak azért írtam, hogy hiteles információkat adjak fontos, de kevésbé közismert témákról. Szellemi életünkben végezetül az van a helyén, amiről kritikai álláspontunk is kifejthető. *Salvavi animam meam.* És megnyugodott az én lelkem.

Hamvas Béla egyik bámulatosan *naiv* esszéje – mert ő „naiv” is tudott lenni –, *A Jóisten uzsonnája*, Kenyeres Zoltán „Jegyzetlap Hamvas Béláról” című tanulmányának mintegy illusztrálásául, az Új frás 1976 novemberi számában jelent meg. A Jóisten tejfölös epret eszik uzsonnára, bűbajos ceremóniával. Mert néha ő is éhes. Szőlőműves munkája után diófa alá telepszik és eszik – kiskanállal.

Bartókról írt elmélkedései alapján, azt hiszem, Hamvas Béla hivatalos az ilyen uzsonnákra.

Amalfi meséje

*Az emlékezetesnek
egy kőnek is lehet telefonálni
továbbnyurgulnak bennünk
a megilletett hely csodái*

*Az emlékképek ablakkeretéből
mért épp Amalfi hívogat
abrosznyi kikötő
valaha hiú szerető
vitorlákat lobogtatott előre
most elunt fonnyatag
ökölkeskeny téren előtte
a maguk idejében
csatarászó férfiak
s egyetlen ucca csak a fő
onnan nehéz bűnű lépcsők imája
torokszikkasztó a dómhoz toronyhoz
tarka madár lehetőség eloldoz
s menedékes ösvény még penge éle
a hegy belébe
de emberentúli szirtek pofája
a rebbenőket satujába fogta
s a hegyoldalban megeredt kolostor
úgy tekint le rá ma
akárha Amalfi meséje
elég volna kinek-kinek egy miatyánkra*

Recept a versíráshoz

*Kezdődhet akár kötő-
vagy határozószóval is
hisz minden kijelentés csak következik
folytat és árnyalva is tagad
az első szavak vérbuggyanása
sőt egy kezéd ügyébe eső*

*tárgy eszméje is megkötheti
a képzetek fölhevült léghajóját
csupán azt véd agyadba jól
bármilyen emlék képzelet
tolulása se sodorjon el
a hegytetőről ahol szembenézni
eszköztelen az elemekkel
a hely ellesett nevének dobszávara
kallódó szerencsepénz sem segíthetett
viszont egy óra múlva a tükörből
megjegyezd a bonyodalomban is
ugyanaz a szempár villog reád
nem emberen túl játszó színtársulat
porondod pörög alattad s körötted
noha más szemszögből esik oda
a szórt megvilágítás
és akkor bevonhatsz környezeti
vagy természeti kivágást
állatot növényt is a képbe
bemutatkozásába szó téged is
s te maradsz önmagad*

Hullakamra

*Nem szólnak többé nem intenek
viaszgyertya-merevek
de belekapnak zubbonyukba
élő lángnyelvek hajladozva
bakancsukba bekecsükbe
tarisznájukból csajkát villát
szétkapkodja ki amit lát
hajcsároló széltámadatban
szerző-mozgók csitíthatatlan
ám akik a tülekedésre
nem néznek már s vakon lebegnek
kisimult bölcső tenyeren
bőrükig fosztva meztelen
csak figyelik a némaságból
ki hátán békén hordta őket
fülükbe súg most kulcsigéket
mert csak zsendült s nem harácsolt sosem*

ÉVEK — HAZAJÁRÓ LELKEK

Sütő András könyvéről

Noha cikkek, naplójegyzetek gyűjteményében, de könnyen tragédiába forduló dráma zajlik előttünk. Az *Előszó* célt láttató expozíció. Olyan küzdelmet ígér, amely a történeti cselekvés értelmét és lehetőségeit illető megrendült bizalom helyreállításáért zajlik. Krízishelyzetben. Olyan időszakban, amikor éppen szétfoszlik egy ideológiai-politikai indítású és meghatározottságú, sokat ígérő remény, s amikor – egyéb okokból is, mint például a hagyományos egyéni és intézményes önvédelmi lehetőségek elzárulása, s az új cselekvési feltételek kialakulatlansága miatt – szellemi-erkölcsi válság hatja át a társadalmi, nemzeti közösséget. S amikor Sütő András előtt is elsötétül a gondolati-politikai látóhatár. Annyira, hogy úgy érzi: elveiben, eszméiben pusztát létét kell védenie. Az előbbi bizonyos eltolódással követik az utóbbiak, s miután így a krízisállapot állandósul, a feloldás a kilátástalan messzibe tolódik. Mint minden olyan időszakban, amelyben – némi egyszerűsítéssel szólva – az egyén sors- és személyiségalkításának esélyei gyorsan romlanak, vagy meg is szűnnek, ebben is fölerősödnek a létezés nyersebb ellentmondásai, elmélyülnek az életszemlélet zavarai, hatástalanodnak az életet szervező, vezető erkölcsi és értelmi elvek, szétoldódik a dolgok, jelenségek addig érvényes jelentése, vonatkozás-rendszere, elhalványodnak az orientációs pontok. Az áttekinthetlenné váló valóságban igazolni vagy cáfolni, ennek alapján dönteni egyre nehezebb, mígnem lehetetlen is már. Végletes magatartásformák burjánzó sokasága alakul ki, ama végső pontig juttatva a közösséget, ahol valóban csak a Sütő András-emlegette parancs világos. Az, hogy elsősorban fenn kell maradni.

1.

Ő egész szívével hitt egykor azokban az eszmékben, amelyek illúzióknak bizonyultak. Tehetségét, minden tevékenységét szolgálatukba kívánta állítani, életét is intenciók szerint akarta megformálni. Hogyne kívánta, akarta volna ez a mezőszegi szegénység mélyéből föltörő ifjú! Hiszen eszmélkedése pillanatában találkozott annak a bölcsletnek az ideológiájával, amely feladatul a történelem értelmének megvalósítását adta, s amely ember és társadalom nemzetit egyetemesbe olvasztó tökéletesedésének látomásával valamiféle közeli, laicizált megváltás bizonyosság-hitével fedezett mindent. A történeti események tapasztalatai azonban alaposan rácăfoltak a reményekre. Ezeket a tapasztalatokat tudomásul kellett venni. Megrendülve, kiábrándultan megvizsgálni az okokat és eredőket, szembenézve a történetekkel, felderíteni a cselekvés, az élet új alternatíváit. Ideológiával és politikával szemben visszaszerezni a bölcslet hitelét, annak mélyebb dialektikájával győzve le a tapasztalatok ellenállását.

Hogy így az ember teljességének eszméje a történelem végpontjára kerül, túl a személyes sors lehetőségein, az az egyén számára tragikus lehet. A közösség azonban valóságos esélynek érezheti, s a célt érdemesnek tarthatja arra, hogy a hozzá vezető utat végigjárja. Túl az emberélet felén, e fölparázsló messzi remény vonzásában Sütő András is önvizsgálatot tart, szembenéz az eddig történetekkel, hogy bizonyosságot szerezhessen. Azt óhajtja, hogy az eszmék ne a hitből, de a történelemből szóljanak. Mert nem annyira a hitet, hanem a történeti cselekvésben való bizalmat akarja helyreállítani, erősíteni. A szuverenitást nem az előbbi, hanem az utóbbi felől érvényesítve. Etiakája történeti-közösségi: jogai és kötelezettségei egyként a közösséghez, a nemzethez, az emberiséghez viszonyítva töltődnek fel értelemmel mindazokéval szemben, akik az egyén elszigeteltségét megszüntethetetlennek találják. Erőfeszítése, melynek

az *Évek, hazajáró lelkek* is közege és eredménye, érthetően, ellenükben bontakozik ki. Lépésről-lépésre, az ellentétek célra tartó küzdelmében. Következetes kifejlést, fokozatosságot, körültekintő voltában is szenvedélyes okadatoltságot észlelhetünk minden fázisban, a végén olyan záradékkal, ami az expozíciót is igazolja. Az „eseményvezetésben” elsőrangú szerepet juttat a társadalmi tényezőknél, az egyén társadalomhoz, közszellemhez való viszonyának, az egyént megmutató és jellemző konfliktusoknak, a helyzetet, problémát, sorsot értelmező ütközéseknek. Az orientálás szándékának határozottságára utalóan esetlegesen is a törvényre mutat, hiszen e könyv hőse nem lehet a véletlenek kiszolgáltatottja, sejtő és képzelgő, az elsüllyedő múlt s a szemhatár alatt meghúzódó jövő közt tehetetlenül hányódó. A céltalan akarat felmorzsolódik.

Valóban verbeli dráma bontakozik ki a műfajilag nehezen meghatározható kötetben: tevékeny, a sorsán tudatosan, komoly szellemi erővel munkáló hős küzdi át magát a kétségeken, megpróbáltatásokon. Olyan autonóm ember, aki titkát a történet végére érve olvasója elé tárja. Mi, mivé lett, miért – erre válaszolni csak logikával, fogalmi úton, lehetetlen. Kevés hozzá az eszméit birtokba vevő, a tapasztalatok ellenállásával megküzdő szembesítés, az ellentmondásokat latra vető gondolkodás. Kell hozzá az érzéki, érzelmi, intuitív igazságmegragadó erő is: a szenvedés, öröm, lelkesülés, szomorúság megvilágosító, koherenciát teremtő hatalma. A kipróbált meggyőződés tudatossága és a vallomás tehetetlensége együtt teremtenek félszemmél mindig az olvasóra pillantó, tanító, útbaigazító művet.

2.

A minden gesztusával, kimondott szavával határhelyzetre utaló *Előszó* magaslataból tekintve pontosan kivehető a szerkezet fentiek szerinti kettőssége. Az egyik sík az időrendi, amelyen belül a „dokumentumok” egy-egy problémakör vonzásának is engednek, s amely az ötvenes és a hetvenes évek tömbjére tagolódik. Az eszmélés és a szuverenitás tanúsításának szakaszaira. Ott a fölszabadulás, itt a szellemi szabadság érvényesítése a tét. A másik sík a kauzalitás, a magyarázó, viszonyítási pontokat adó „jegyzetek”-é. Felbukkanásuk rendje, ritmusa, a megidéző részek sugallmának, s a narratív részek tapasztalati tudásának növekvő különbsége, a megszólalás okainak súlyosodása, az elutasítás és azonosulás feszültségének fokozódása, a személyesből egyre sűrűbben és hangosabban kiütköző közösségi érdek, majd a narratív részek ritkulását és megszűnését követően a kettő ötvöződése, a konfliktusok hatókörének rohamos növekedése, a hátráltatva fölerősítő, ellentétes mozzanatok megjelenése, az atmoszféra komorodása, a halál-élmény bekapcsolása, nem egyszerűen a dráma egybejátszó hatástényezőiként funkcionálnak. Általuk is bizonyítja Sütő András, hogy az igazságból csak annyit láthatunk, amennyit felkutatunk, s csak annyi a szabadságunk, amennyit magunknak megszerzünk. Esendőségeinkkel megküzdve juthatunk a felelősség lehetőségéhez és kötelezettségéhez, józan helyzetismeret birtokában akaratunk ezeknek a körülményeknek ellenében megfelelni.

Nehéz, már-már lehetetlen feladat. Sütő András keserűen és megütve tapasztalhatja: az igazságnak nemcsak fénye, méltósága, de fájdalmas, önérzetet, cselekvési szándékot sértő, bénító vonása is van. S nehéz feladat azért, mert határhelyzetben, bomló tradícióval, elégséges társadalmi támasz híján, drasztikus erővel szemben kell magára találni, sorsát a közösségbe kapcsolva megformálni és kitjesíteni. Vagy legalábbis eljutni a szabad és értelmes választás, döntés, cselekvés reményéhez. Az *Évek, hazajáró lelkek* szerkezetileg, poétikailag is ezt a folyamatot érzékíti meg.

3.

A már jelzett tagolódási sajátosságokon, az egymásra rétegződő, majd egymásba ötvöződő, a szembesülés dimenzióit kijelölő időrendi és oksági síkon, a szembesülés módját, dinamikáját meghatározó ellentéteken, az irányt tartó, de mindenre érzékeny

„eseményvezetés”-en túl talán a legszembeötlőbb vonása e műnek az, hogy kérdések és feleletek, megállapítások és ellenvetések, igenlések és tagadások, rejtett utalások, vonatkozások és társítások és nyílt állásfoglalások fonódnak össze gondolatláttá, ezek menete sodorja magával az olvasót. Logikájuk adja a mű logikáját, egymásra és egymásból következésük a mű igazi „belső cselekményét”, fölépítését, az eszmélkedés folyamatát, egy magatartás megformálódását.

A *böjtre fogott istenek*, ez az 1955-ös keltezésű írás, Arisztophanész A madarak című vígjátékáról szólva, in medias res, istenek és halandók: a közösség, s a közösség sorsát intéző hatalom viszonyáról beszél. Úgy találja, hogy a hatalom főként az alávetettek félelmének s alázatának jóvoltából nemcsak diktatórikussá szilárdulhatott, de el is idegenedett, „annyira, hogy a földi halandók óhaja: szűnjön a vérontás, a jogtiprás, a bölcsességnek álcázott igazságtalanság, már nemigen esett fülük ügyébe.” Pedig eredetileg demokratikus néphatalomról volt szó: „Hellasz virgonc elméjű lakói nem felejtették el, és fejcsoválva – állapotuk rosszabbodásának jeleként – emlegették, hogy isteneikkel ők valamikor a trójai háború idején együtt hancúroztak, családias közvetlenséggel tárgyaltak, patvarkodtak, birokra keltek, furulyázásban versenyeztek.” Sütő András akkori nézete szerint a problémát könnyű orvosolni: ha nincs oltári füst, az „istenek meghajtják sörényes fejüket a jogszerűség előtt”, győzhetnek tehát „az eleve elrendelésre fittyet hányó halandók”. Igaz, ehhez erő kell: az emberi eszmélet. Ez képes olyan viszonyokat teremteni, amelyben nincs szükség „a mindig alázatos, rossz poétára, aki egy kaftánért a lelkét is eladná”, „nem kell ... a fecsegő jóspap, kit a jámbor áldozó oktalansága táplál, a bürokrata ... a megvesztegethető bíró ... Nincs szükség a besúgó rágalmazóra és a rágalmazásra, e máig is dívó kenyérkereseti lehetőségre.” Persze, maga is alkalminak gyanítja Arisztophanész hőseinek sikerét, de az irodalom, a „minden halandókat és alávetetteket pártoló” szentségtörő szellem bátorító, példaadó szerepének jelentősége nem kétséges előtte. Szerinte Daphnisz és Khloé történetének maradandósága se csak a megformálás artistikus teljességén múlik, „a felfogás merészségén, az élet nagy kérdéseit, az emberi sorsokat megragadó”, részletekig hatóan pontos „mozdulat biztonságán”. Az ember felmagasztalásán is. Egy istenektől nyomorított korban annak az erőnek a megmutatásán, „amely világokkal képes dacolni, s bukásában is győztes marad.” A hűség „hősteremtő” következetessége, a „gyöngesség heroizmusa” fogja meg, s közben persze alkalmat talál praktikusabb tanulságok levonására a teljes kultúra birtoklásának szükségességét emlegetve. S ugyancsak kötet-eleji írás, a *Naplórészlet 1955 június* már az irodalom elemi jogaként fogja fel a kritikát, azok ellenében emelve szavát, akik a marxizmust úgy lóbálják, „mint vak a lámpást”: nem azért viszik, hogy lássanak, „hanem, hogy mások lássák” és le ne verjék a lábukról őket. Az eligazodás megkönnyítésére, a szellemi pangást is pezsdítő indítaná újra útnak a megszüntetett Korunkat, olyan társadalomtudományi folyóiratként, amely a „dogmatizmustól mentes” tudományos alkotás, a „szabad viták bátor szócsöve” lehet. S érvei közt ott van az is, hogy a romániai magyar szellemi élet egyébként, a huszadik kongresszust követő kedvező változásoknak képtelen lesz cselekvő részese lenni.

„Mily gyanútlan, boldog csacsakaság” – ámul két évtized múltán írott jegyzetében maga is, a meginduló jégzajlással, az önvizsgálat erősödő szükségével, s hajlamával magyarázva bizakodását. Pedig olyan drámákra is emlékezhet, melyek „megírásának ideje még nem jött el” most sem. Nemcsak „az állami és egyéb funkciót viselő” felekkel lezajló egyenlőtlen viták, nemcsak az egymás ellen ugrasztott írók ütközései, „a szájbavetett írások”, az állandósuló félelemben, okolatlan büntudatban megreppanó lelkek, elmozduló sorsok drámáiról van szó. Arról is, hogy az eszmék szembesítése a valósággal a marxista gondolkodásmód segítségével indult, miközben kinek-kinek a marxista gondolkodásmódot is felül kellett vizsgálnia, elvégezve magában annak szembesítő teherpróbáját és kritikáját. Egy olyan időszakban, a személyi kultuszében, amikor a politika türelmetlen erőszakossága a kezdeti lelkesedést követően előbb lehangeltséget, majd illúziótlanodást és ellenérzést váltott ki az ideológiával és sokakban a bölcsellett szemben is.

A megújulás lehetőségeit kereső tájékozódás a politika-kijelölte játéktéren, s az általa meghatározott szabályok szerint induló, hangsúlyaiiban társadalmi eszmélkedés, de azonnal irodalmi ügy is. Részint az irodalom tradicionális szerepe, lelki-szellemi érzékenysége miatt, részint pedig azért, mert a kor dilemmáját, az ideológiailag, társadalmilag, politikailag determinált, s a szelleme szabadságában döntő ember adott körülmények közt áthidalhatatlan ellentmondását csak az irodalom érzéki-intellektuális világában lehetett tömeghatásra számítva megfogalmazni, s megoldására erkölcsileg következetesen kísérletet tenni. Az irodalom megnyomorítottága, „radikális idillikussága”, belső megosztottsága, értékrendet zavaró leszűkítettsége „térben és időben” persze a fentiek nélkül is „szabadságharcot” provokált volna, így azonban „az igazmondó irodalomért” vívott küzdelem „a kitalált – és nem megtalált – igazságok történelmi vitustáncának” idején közvetlen közösségi-politikai jelentéssel telítődhetett. Ezért figyel Sütő András könyvek sorsában a szerzőkére is. „A sziklaomlással együtt lezuhanó szálfákéra.” „Amelyek, íme, újra fölegyenesednek, s a látvány a reménységnek új gyökérverése sorsunk tektonikus mozgásaiban.” Mára is vonatkozó példa és mérték Sütő András értelmezésében minden vállalkozás.

E felismeréstől kezdve, bármihez nyúl, bármiről gondolkodik, önkéntelenül is a fentiek jegyében szólal meg. „A valósággal nem lehet tréfálni; nevetségessé teszi az embert.” Arra kell figyelni, „amit a valóság mutat.” „Az ember a mértéke mindenek.” Nem „Játék és Látvány korszakát éljük, amidőn Babitscsal szólna, napjaink Tóth Árpádjai megengedhetik maguknak a szavak önfeledt öncélúságát, a *magának és magáért való* fantázia gyönyörét, szinte *minden egyéb ambíció nélkül*.” „Csak arról szólok, ami történelmi kényszerünk, mindenkinek helyet kereső körülpillantással e kényszerűségben... változás és változatosság dolgában Méliusszal... vallom *mindnyájunk történelmi közösségének* nélkülözhetetlen egyöntetűségét nemzetiségi létünk követelményei előtt. Az ő jogos kizárólagosságellenességét másként nem bírom fölfogni, csakis a természet törvénye szerint; minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll, és minden rendű-rangú lombozat a maga formáját és színeit ragyogtatja, de változatos hangjaival és mozgásirányával ugyanazt az időjárást jelzi. Magunkra nézve: más-más történelmi időjárást kiszabni az ilyen vagy amolyan szubjektivitásnak: öncsalás lenne. Ami létezik még, sajnos. Amire pedig – egy meghatározott közösség tagjaként – erkölcsi joga senkinek sincs. Erkölcsit mondok és szubjektíve meghatározható jogot, semmiképp sem statáriális kötelezettséget erre vagy amarra nézve; ez utóbbit ugyanis egy kollektivitás a maga történelmi időjárásának parancsa szerint íratlanul is megszabja. S ítéletét nem órák, napok alatt hozza meg, hanem író-töltőt megőrző vagy félrevető emlékezetével, némelykor egy-egy pusztai üzenetével is, egy Németh László ajkáról például: adott körülmények között a pusztai szépségimádat: szajhaság.”

A tradíciók egészét térhez juttató folytonosságot akar, a folytonosságban megújulást, a különbözőség jogát védi az egység nevében, törvénykeresésben a „törvényszerűség” Kolhaas-i útját, ha másképp igazunkhoz nem juthatunk. Vizsgálja a romániai magyar irodalom kérdéseit, a táltumok gondozását, a hagyatékok kezelését, a provincializmus problémáját, az anekdotikuságot, hogy újra és újra megállapítsa: „ha kihúzódnak a jelentéktelen morális fricskák, a véletlenszerűségek és az egzotikumok, a szexuális furcsaságok, az öncélú mesélgetés peremvidékére, ha a gondolkodást eltereljük ilyenformán a gondolkodástól, akkor ez az önvizsgálat fabatkát sem ér. Eső elől töba menekülünk.”

4.

„Amikor a becsvágy helyén sebek nyílnak meg, vége az útkeresésnek.” Ha eddig az olyan kérdéseknek, mint egyéniség és nemzeti elv, emberi erő és közösségért való felelősség, különbözősége joga a konkrét gondolatban, képviselési módban, s azonosság a gondolkodás, a képviselőt egyetemes kötelezettségében inkább csak a feszültségét, fájdalmát, élményanyaga felől az állásfoglalás lehetőségét, kényszerét érezte, mostantól egy tételre is megfogalmazható életszemlélet, magatartáseszmény, világnézet lo-

gikája szerint a cselekvését. „Az írás: tett.” Történeti, politikai, erkölcsi szempontból immár nem kétséges előtte, hogy a lényegét illetően egynemű korban él. Az is világos a számára, hogy az irodalom, az adott viszonyok közt, politikai, tehát közvetlenül hatalmi, s nem világnézeti meghatározottságú, ezért az irodalom útmutatásai legtöbbször az előny, a pozíció, az alkalmazkodó lojalitás forgandó csillagzataihoz igazodnak, s nem ahhoz, aminek a politika csak eszköze. Így ritkán juthat túl a csapdán, a közéleti ügyek napi képviselésén, ritkán segíthet az emberi élet lehetséges értelmének, s lényegének megválasztásában, vállalásában, ezek erkölcsös érvényesítési módjának kialakításában, noha ez lenne a dolga.

E ponton kettős elhárítás tanúi lehetünk. Szembefordul „a pusztá szépségimádatával”, a teljesen „szabadjára eresztett gondolattal”, megtartva a keresés, a gyönyörködtetve értelmezés kötelezettségét, s elutasítja a taktikai szempontoknak engedő, azoknak mindent alárendelő, így a közösséget szükségképpen megtevésztő irodalmat, megtartva a mindennapok valóságához való ragaszkodás, a benne való illetékesség követelményét. Mert „hová kell az írói mersz, ha nem a közismert dolgok kimondásához? Mi lehet szigorúbb államtitok egy adott társadalom valóságos közállapotainál?” *A Találkozások Veres Péterrel*, miközben elének idézi a tudatos erkölcsi választás és vállalás példáját, a nemzet „higgadt, s rendkívüli bölcsességgel megáldott” nevelőjét, a kettős elhárítás konklúzióit is megfogalmazza: „Az író nem a portékáját, hanem a bőrét viszi minden szavával a vásárra” – írja. „És nem gazdálkodhatunk takarékosan lelki energiáinkkal. Az okos fukarság a választott ügynek megannyi segélykiáltására lehetetlenség.” Nemzetiségének lenni: légtund. Akit ez szorít, az nem akarhatja csak elviselni, átvészelni a történelmet. A megmaradás reményével alakítania kell azt. „A szép-okosság és édes-bölcsesség – idézi Veres Péter levelét – jó önkielégülés... Az ember nem a teremtes, hanem a gondolkodás monomániája lesz.” A szó ebben az értelemben tett Sütő Andrásnak. Az író, kor parancsolta ökonómiaja az olvasóé is: „a könyvek száma végtelen, az ember élete véges. Csak a nagyon fontos dolgokra ügyelj, mert nagy a világ, nem fogható kézbe. A létgondra, s e gonddal józanul, s tárgyilagosan, áltatás nélkül szembesítő művekre. Új Mikszáthnak lenni?”... nem lehetséges ez – válaszolja most Veres Péter legelső levelének kérdésére. A járható utakat befújja rendre a hó. Új csapást kell vágni. Valahol a lehetetlen hómezőin.”

A döntés megtörténtét az időrendi és az oksági, a megidéző-dokumentatív és a narratív réteg összeolvadása jelzi. A jelen idő fölerősödése. Innen minden írás az esztétikáin át megnyilatkozó igazság és valóság, a hozzájuk útbaigazító helyes és értékes írói-emberi magatartás polemikus kifejtésére, számonkérésére összpontosít. Az *Évek, hazajáró lelkek* egy saját törvényű személyiség mindent átgondoló, az erőviszonyokkal számoló, minden pontján gondosan kimunkált vállalkozása lett. Irodalmon túli érdekek és törekvések képviselésében is fellépő, azokat koncentrált erővel és komolysággal, közvélemény-alakító céltudatossággal és világossággal támogató küzdelem. Kétségbeesett és büszke, illúziótlan és távlatos, meghitt és apostoli, természetes és patetikus egyszerre, olykor egyetlen mondaton belül. Folytonos vibrálást, hullámozást érezni mindenütt, ami nyilván legalább annyira a tőle idegen, s az adott helyzetben többnyire értéktelen magatartásformákkal való vitának és leszámolásnak eszköze és eredménye, mint amennyire a maga kritikus körülményeit és belső állapotát kiegyensúlyozó ember erőfeszítésének következménye. Személyes érdekelttségének, nyugtalanságának, szorongásának rejtője és akaratlan megnyilvánítója. Szentencia-szerű fordulatok, hirtelen váltások, megvilágító ellentétezesek, a fogalmiságot minduntalan felizzító metaforák, a kötet sűrű vonatkozásrendszerét újra és újra kigyújtó utalások, társítások kivételes összeszedettségre valló összjátéka igézi, győzködi az olvasót. Egy nagyon mély, szenvedő, vívódó ember sorsát idézve fel, aki annak a gyöttrő fájdalomnak a hullámaiban is méltó, éltető szerepet tudott találni magának, amely a korábbi idők humánus hitére emlékezőket és vágyakozókat eltölti és megbénítja, amikor szembenéznek annyi remény, bizakodás, illúzió bomlásával, összeomlásával. Persze, távolságtartó, fénytörő humorral, bölcsességgel kiegyenlítő elégikus-sággal, rejtőzködő stilizáltsággal, a hangulati-érzelmi túlság veszélyével is színeződik olykor ez a szerep, s következetességében, szilárdságában is áthatja egy olyan „sors-

intelligencia”: hajlékonyság, rugalmasság, amit a cél, s a gondolkodás „monomániái” talán nem mindig néznek jó szemmel, de a lényeg mégsem ez. A lényeg abban áll, hogy magát és ügyeit, közösségének sorsát szinte veszteség nélkül képviselheti. Úgy, hogy a közösség, s benne a maga helyzetét, hiányait, korlátait, s álmait is tárgyasítani tudja. Tisztultan, szinte a végsőkéig egyszerűsítve álláspontja igazolásának argumentumait.

5.

A *Félrejáró Salamon* kapcsán „a gondolkodás és véleményalkotás jogának” ki-sajátítási mechanizmusát mutatja meg. A *tékozló szerelem* ürügyén a „macchiavellista cinizmust”, mint „kormányzási elvet”, miszerint „nem tiltunk meg semmit, de min-dent meg fogunk akadályozni.” A *Pompás Gedeon* felől részint a hatalmi tudat természeten töprenghet, ami olyan „betegség . . . mint a nátha, amikor is az ember nem érzi mi van körülötte”, részint azon tünődhet, milyen a viszony „szándék és objektív megnyilatkozási lehetőség” között. Fontos lehet, hogy Sütő András fanyar megjegyzései, helyzetfeltáró, elemző megállapításai nem az alapeszmékre, azok igazságára és érvényességére vonatkoznak, hanem megvalósulási változatukra és módjukra. De miután az előbbiek hitele az utóbbiakon is múlik, képviselőjük a köznapokban, s csak racionális érvekkel szinte lehetetlen. Innen érthető meg bizonyos mértékig Sütő András metaforázó, példabeszéd-szerű stílusa, szentenciózussága. Drámai légkörű helyzetben szólal meg minduntalan, ellentéteken át halad ahhoz a summázathoz, amely mintegy kimondatlanul is sugározza magából mindazt, amivel az ítélet szemben áll, megküzd, állást foglal. Találó és megragadó, az értelmet szállóige-szerűen vezető szentenciái utalásos, indulattal teli nyelvi közegben ragyognak fel, hol az, hol ez a meghatározó, érzékeltetve a polémiát, bevonva az olvasót az igazságkeresés, a fölismerés, az ítéletformálás, az egységteremtés folyamatába. Ahogy politikában, művészetben sem tűri, hogy „folyamatosan kitaszigálják a nézőt a dráma világából”, hogy „külsőséges szerepet szánnak neki, *átélés* helyett a tudomásulvétel, a racionális megértés bólintását várják tőle.” Együtt szenvedni a szenvedőkkel, s nemcsak gondolatait: az érzelmeit is műbe építeni, politikának és művészetnek egyként dolga, hiszen emberek sorsába avatkoznak, ha más-más módon is. Amitás nélkül beszélni csak így lehet, csak így ösztönözhetnek „az élet megújításának forradalmi módzatai”-ra. (Az *utazó halála*) Annak is, ennek is, tudnia kell: „nem elég a pusztas megszületés, a pusztas lét ajándékvétele. Valaminek a jegyében kell megszületnie mindennek.” Az egyéni és közösségi gond kötésében, az elkötelezettség társadalmi és nemzeti parancsolatai szerint. (*Bevezető egy szavalóesthez*)

Fontos lehet az is, hogy az a közösség, aminek létgondjáról beszél, Sütő András számára szükségszerű ugyan, de nem kizárólagos értéktérmető alakulat. Beletartozni tehát nem annyira választás, mint inkább vállalás dolga.

Magyarságának tudatos, erkölcsös vállalásáé. Ennek az élménynek egyik meghatározó mozzanata, a fenyegetett személyes és közösségi lét majdhogynem egyetlen kapaszkodója, a kontinuitás tudata. Ebben az összefüggésben idézi az elődöket, neveseket és névteleneket, értelmezi az anyanyelv szerepét, a szülőföld hatalmát, mert csak így hiheti magát egy olyan folyamatba tartozónak, amely a múlt felől a jövőbe tart, s ami oda talán meg is érkezik. „A jövő felé – minden jel szerint – a múltakon át is vezet az út”, írja *Sepsiszentgyörgy felé menet, premier előtti várakozásban*. Hogy a gondolathoz azonnal társítsa „a korokon átszivárgó, élő tanulság”-ok számbavételét, a „történelem nagy feladványain” való, kiutat kereső gondolkodás szükségét, „az adott történelmi valóság felméréséből származó erkölcsi álláspont” kialakításának feladatát, „a népelet számbavételének folytonossági parancsá”-t, a történelem napjainkig sugárzó vagy álmainkba sikoltó tanulságainak okos hasznosításá”-t, a szüntelen önvizsgálat kényszerét. A megidézettek a nemzeti közösség tagjaként magatartás-jelképekké súlyosodnak, jelezve a közösségbe tartozás kötelezettségeit („Mi más az író, ha nem a torkonragadott reménység, akitől a szorongó lelkek sokasága azt várja, hogy nevében is szóljon?”), s jelezve lehetőségeit, mert

mi más e közösség értelme, ha nem az, hogy a beleszületettek minél teljesebben bontakoztathassák ki azt a sajátosan emberit, amire képesek? Amivel nemcsak a „sajátosság méltóságának” védelmét igazolja, elválaszthatatlanul összekapcsolva nemzetit és emberit, magyart és európai, de a „nemzeti sorsproblematika” „Gond-arcát” is magátólérteltető természetességgel határolja el „Fanatikus-arculatától”, „a kényszerűleg megkésett nemzeti eszmélet vonásait... a faji mítoszok újabbkori dervistáncától”. Egyszersmind kilátópontra vezet hagyomány és újítás, öncélúság és községekszolgálat dolgában, hiszen fent vázolt felfogásának logikáján belül egészen nyilvánvalónak tűnik, hogy minden egyéni vállalkozás hasonlóba, közösségi ügyek hálózataiba szövődik történetileg is. A nemezissel szembe forduló „ezerszeresen meggondolt cselekvést igénylő” Kemény Zsigmondéba, Orbán Balázs szülőföld és népelet iránti hűségébe, minden értéket számbavevő, megőrző, gyarapító, a múlt tiszteltetére indító áldozatos munkájába. Apáczai Csere János újakra serkentő erkölcsi erőfeszítésébe. A színész Kovács György küzdelmébe, aki a szenvedés ellen szenvedésből „kovácsolt magának fegyvert, készen állva mindig a cselekvő erejű replikára... aki a történelem andalító logikáját aiszkhüloszi drámaiságában fogta föl, s közvetítette.” Latinovits Zoltánéba, aki „Ady mindenkorí föltámadásainak színterét szenteli föl bennünk. Minden gyertyalángnyi lélek-részben az Egészet, az Ady-álmodta szép és emberséges teljességet.” A mulandóság nagy vásárterein „missziót betöltő Kőszegi Margit művészetébe, „amit úgy hívunk: lelkiismeret, arcunkba világító mécses az emberi esendőség buktatói fölött.” Németh László, Nagy László, Kormos István sorsába, a festő Nagy Imrébe, a művészetnek abba a konokságába, mellyel még a haláltól is visszagaradja a szépséget. „Változatos érdekek szétszórhatnak: a halál egybegyűjt bennünket, akik mégis a teljes élet, a gyarapodás, a növekedés, az együvé tartozás szívénykapuját hajszoljuk – síron túli példákön is erősödve”, mondja Horváth István búcsúztatásakor, mintegy összefoglalásul is. Jelezve és megértette, hogy a közösségről tanúskodni a szellem emberének nemcsak kötelessége, de méltó jelenlétének feltétele is.

Magyarságélményének másik meghatározó mozzanata a küzdő nép, mint közösség, a nyelvörző és kultúrateremtő mezőiségi emberség, amelyre oly gyakran, s oly megindultán hivatkozik. Jelezve a kapcsolatok családias melegét, elevenségét, teherbírását, emlékekben és jelen próbákban az összetartozás azonosulásra és szolgálatra rendelő bizonyosságát. Elhatározó élmények sora, szemlélet és szándék összeforrásának, a képviselő vállalásának megannyi ösztönzője köti hozzájuk, illetékességét is újra és újra igazolva. Osztályélményben fogant nemzetképe, a társadalmi realitásokban gyökerező, konfliktusokban megszilárdult szemlélete az elmúlt évtizedek alatt sok kemény próbát kiállt, de lényege szerint maradt, ami volt, amilyennek annyi megpróbáltatás közt a mezőiségieké is bizonyult. Az édesanyjájé például, aki elé „a háború idején... királyi martalóc ugrott... a nagy kifent késsel, s a szuronyos kérdéssel: Mi vagy? Román-e, vagy kutya magyar? Ember vagyok – motyogta” anyja „fulladt ijedelemmel és riadt csodálkozással. Hát mondani kell vajon? – ember az embernek oda kell kiáltsa, hogy állj meg: ember vagyok?” (*Levél az otthoniakhoz, Pusztakamarásra*) Tűnődéseiben felmerül, hogy „minden nagyra törő, nemes szándék ellenére volt itt valamiféle fátum, aminek markában hajlott vagy törött a gerinc, s a kompsors ellentmondásainál csak a boldog hatalmasok praktikái bizonyultak döntőbb tényezőnek” (*Sepsiszentgyörgy felé menet, premier előtti várakozásban*), de ha ez árnyalja is a képet, átszínezni nem tudja. A székelységre figyel minden helyzetben. A föld népére. Azokra, akik elviselték „a fölvetett fejre zuhintott csapásokat”. A „kérekbetörteket, a megcsonkítottakat, a fejszével lenyakazottakat, az elbúdosottakat, a siculicidiumok iszonyatából kimenekülteket, a jövő iránti bizodalommal mégis megmaradókat.” (*Orbán Balázs kapui*) Ezért is lát a Heinrich von Kleist krónikája nyomán írott darabjában Kolhaas Mihály sorsán át „egy vérbefojtott parasztforradalom kormos-pernyés-akasztófás újramoccanó világá”-ra, s ezért is lesz „Kolhaas egyénisége, története, bukása létünk hármass dimenziójában – a múlt, jelen, jövő terhelése alatt zsongó idegpályán – máig érvényes gondolat hordozója: ott kezdődik az ember, amikor összetéveszti magát mindazzal, amittől megfosztották.” (*Naplójegyzet befe-*

jezett drámákról) „Szervét és Kálvin vitája: minden hatalomra jutott eszme vitája a nyomában támadó újjal, a még újjal” úgyszintén innen telítődik konkrét, a morális örökséget is hasznosító értelemmel. Hiszen „egyén és kollektivitás, ember és hatalom viszonyát még egyetlen korszak sem vetette fel oly szigorúan és oly türelmetlenül, mint a mi időnk, és a mi fantasztikus méretű kísérletünk az új rend – a szocialista rend – a legtökéletesebb, viszonylag legjobb formájának megteremtésére.” S ahogy Szervét és Kálvin konfliktusa, a Káiné és Ábelé is az emberség, s ilyenformán a magyarság alapkérdéseinek ütközése. „A szolgaság hajlamáé s a fölvetett-fejűsége.” (Beszélgetés Sinkovits Péterrel) Most világosodnak meg teljes jelentőségükben útegyengető kísérletei, a románság életének, kultúrájának megismerésére ösztönző cikkei, a szellemi szövetkezést szorgalmazó megnyilatkozásai, a földrengés áldozatait sirató, a közös terveket, a sorsokat egybefogó találkozásokat, a bensőségesen fénylő emlékeket idéző sorai. Mindaz, amit „az íróasztalokra szakadt mennyezetek elkevertek a porban és hamuban” (Visszalopott arcok)

Az emberség problémáitól közelít az anyanyelvhez is. „A beszéd, a nyelv és a nyelvhasználat – mondja a kötetzáró, Mezei Andrásnak adott interjújában (Szabad-e a nyelvből kultuszt csinálni?) – elvileg és általánosságban, időből, térből kiszakítottan is, éppoly természetes jelenség, engedélyhez nem kötött megnyilatkozás, mint a lélegzés. Hallottál-e arról államtól beszélni, hogy alkotmányos jog a légzés...? De arról igen, hogy ennek vagy amannak a nyelvnek a használata megengedtetik vagy nem engedtetik meg. Holott az embernek ez olyan természeti joga, hogy ki se kellene nyilvánítani. Szükséges mégis, mindaddig, amíg a század nacionalizmusának hétfejű sárkánya egyebek közt épp nyelvet, anyanyelvet zabál, növekvő étvággal. Nyelvében él a nemzet, idézzük ma is a reformkor jelszavát, hozzátéve: és akármiféle nemzetiség is. A nyelv ilyenformán az élet fogalmának szintjére emelkedik. Hát szabad-e az életből kultuszt csinálnunk? Igen, az egyetlen kötelező kultusz ez részünkről... valamely nyelvnek a másikkal szembeni türelmetlensége láttán – aminek ugyebár aggasztó jeleit mutatja ma is a valóság – indokolt és szükséges a nyelv kultusza, épp a nyelvhasználat jogának erősítéseképpen. A sajátosság méltóságának védelmében. „A nyelv nem szentírás – folytatja aztán, de kapcája sem akármiféle betyárkodásnak. Boldogságunknak nem egyetlen varázsköntőse, de váltóing sem a hiúságok vásárterein. Nem isteni parancsolatok gyűjteménye, nem is öncél, hisz épp emberi céljaink szolgálatában virágzik föl a nemzetek ajkán az Eszmélet jeleként... A nyelv... szentség... a magyarság szellemi értékeinek foglalata.” A nyelv közösséget kifejező alakulat, ezért nem választható el a költészet funkciója attól a közösségtől, amelynek nyelvén megszólal, s „amelynek élete, sorsa, törekvése, kinja, vágya, létérzése, eszmélete, eszméletlensége csak épp, hogy a szemünket veri ki.” Megszólalni, írni ezért tett. Áttétel nélkül. A nyelv, s a költő: mindenesünk a közönyös ég alatt.

6.

A szembenézés bátorsága, tisztasága és következetessége a lelkierő épségére és nagyságára vall. A helyzet és sors tudatosodása, az irgalmatlan önvizsgálat együtt jár a biológiai, pszichikai és szellemi sikon alakot öltő ráutaltság- és testvériségérzéssel, amiben ha szorongása nem is oldódhat, de szerepet kijelölő szövetségre talál. Ami csak nehezít dolgán. Megoldást sokfelé kereshetne. Ő, nagyságához méltón, „Sziszip-hosz örökségét vállalja, mint egyetlen lehetséges magatartást: kidőlt sebes vállak helyén odavetni a vállat a megoldatlanságok sziklaköveinek. Értelmetlenség lenne? Aiolosz fiának kígörgető szenvedéséből is fölsejlik a talán-talán reménység halovány mosolya: egyetlenegyszer a halált ő is kijátszotta.” (Sorok Illyés Gyuláról) Vigasztalan eséllyel feladata előtt – így látjuk most Sütő Andrást. S láthat ő maga körül sokakat, a saját sziklájukkal foglalatosskódva. Ez talán mégis enyhít valamit a jövő komorságán.

SZOLGÁLAT ÉS ELKÖTELEZETTSÉG

Czine Mihály: Nép és irodalom

Noha Czine Mihály irodalomról vallott felfogását igen széles körű érdeklődés (mindenekelőtt Ady, Móricz, József Attila, Németh László és Illyés Gyula) alakította, figyelmét mégis legnagyobb mértékben a népi irodalom története és eredményei tartották fogva. E megkülönböztetett érdeklődés hangsúlyát most kétkötetes új könyvének olvasásakor is érzékelhetjük: a népi írókról szóló fejezet központi jelentőségét nem csupán a terjedelme mutatja, hanem az is, hogy Czine Mihály címadó fejezet rangjára emelte.

A népi írók mozgalma már a harmincas évek végétől különösen vonzotta az irodalomtörténet szakembereinek érdeklődését. Lukács György pedig a negyvenes évek végén megkísérelte a mozgalom első vázlatos irodalomtörténeti felmérését (Népi írók a mérlegen, 1946; A népi irodalom múltja és jelene, 1947). Értékeléseiben fontos felismerések olvashatók: a mozgalom korszakos jelentőségű volt két háború közti irodalmunk fejlődésében, mert hozzá fűződött az igazi falu és az igazi parasztság felfedezése, egy addig ismeretlen világnak irodalomba emelése; benne szerencsésen találkozott az irodalom és a politika érdeke, új fényt kapott az írói elkötelezettség.

Az irodalomtörténet azonban mindezen érdeklődés ellenére sem végezhetette el a mozgalom jelentőségének és esztétikai értékeinek teljes felmérését. Különösen a népi írók tevékenységének utolsó szakasza maradt homályban, hisz Lukács György tanulmányai is közvetlen a felszabadulás után készültek. A felhalmozódott adósság törlesztésében Czine Mihály elévülhetetlen érdemeket szerzett, hiszen kutatásai éppen a mozgalom utolsó évtizedeire irányulnak: egyrészt általános képet rajzol a mozgalom végső eredményeiről, másrészt úgy alkot hiteles portrét legjelentősebb íróiról, hogy pályájukat lezárulásukig követheti.

Czine Mihálynak a népi mozgalom egyetemes érdekkörére vonatkozó kutatásaiban igen figyelemre méltó felismerésekre bukkanunk: mindenekelőtt arra, hogy a népi irodalom „a korabeli magyar társadalom valamennyi problémájának megoldására programot akart adni”, az irodalom ezért átcsapott a politika mezejére, s új szempontokat adott az irodalomtörténetnek, a kritikának, a társadalomtudományoknak és a néprajznak. Czine Mihály így talál rá azokra az okokra is, amelyek elősegíthették a népi mozgalom széles sodrását: nem csupán a dzsentrí és polgári értelmiségből induló írók között szerezhetett barátokat, hanem a társzművészetek és a tudomány művelői között is. „Ennyi sokfelől seregglő ember csak szabadcsapat módján tarhatott együtt: olyan mozgalomban, amely alapvető célban egyetért, de a megközelítések egyéni útjait is elfogadja” – írja. A *szabadcsapat* metaforáját szerencsés rátalálásnak minősíthetjük, mert nemcsak a befogadás és az alkotás szabadságára utal, hanem arra az ideológiai bizonytalanságra is, amely hozzájárult a népi mozgalom 1938 után bekövetkező széthullásához.

A népi mozgalom törekvéseinek általános jellemzésében Czine erős hangsúlyt ad a nép teljes felszabadítására, a demokratikus nemzet megteremtésére irányuló *szolgálatnak*, amely képes volt a különböző esztétikai normák befogadására. Így a népi mozgalom sodrában gazdag és sokszínű líra születhetett, amelynek fontos formai kritériuma csupán a folklór költészetbe emelése, s a nemzeti hagyományok jelenléte volt. Életképességének kisugárzó erejét Czine Mihály a magyar költészet második világháború utáni felvirágzásáig követi nyomon. Ösztönzéseket tudott adni a felsza-

badulás után induló legtehetségesebb költőnemzedéknek (Juhász Ferenc, Nagy László, Csanádi Imre, Simon István, Váci Mihály, Csoóri Sándor stb.).

Még inkább vezető szerephez juthatott a szolgálat törekvése a népi mozgalom prózájában. Az esztétikai igények még szabadabban érvényesülhettek: itt már a folklór sem összetartó elem (csupán Tamási Áron epikájában uralkodó tényező, másoknál legfeljebb a színezés motívuma). A széles sodrású kibontakozás lehetőségét követve Czine Mihály szép elemzést ad a népi próza sokszínűségéről. A következő főbb elágazásokról ír: az alvó nép ébresztésére az objektív leírás és az írói ihletettség elegyéből megszületett az irodalmi szociográfia; a valóság ismeretében, de nem a valóság dokumentumaihoz tapadva, a képzeletnek szabad teret engedve mesékben (Szabó Pál) vagy mítoszt teremtve (Tamási Áron) művészileg maradandóbb értékeket teremtett a népi próza egy másik ága; a modern lélektani látás és elemző módszer szülte meg a társadalmi realitás és költőiség összhangját Németh László és Illyés Gyula prózájában; Kodolányi János pedig a naturalizmusban gyökerező mítosz felmutatására tett kísérletet.

Czine Mihálynak a népi írók jelentős alakjairól készült portréi többnyire ünnepnapok, évfordulók alkalmából születtek. Ezekben sem éri be azzal, hogy ünnepi szavakba öltözteti az előtte járók által megfigyelt, összehordott tényeket. Minden portré valamilyen újat is hoz. Észrevételei nyomjelzői lehetnek a majdan megírandó monográfiáknak. Az Illyés-portré megállapításai — noha még 1969-ben készült — ma is hitelesek: az aktivista-dadaista-szürrealista iskolázottság módot adhatott volna egy avantgardista folytatásra — olvashatjuk. Illyés azonban mást vállalt: „a nemzeti költő szerepét, s egy hagyományokra épülő, tárgyias, realista jellegű, modern költészet megteremtését”. Czine nagy igényekkel méri Illyés prózáját is. Belehelyezi a magyar elbeszélő nyelv 20. századi fejlődésébe. Észrevételei így igazán súlyosakká válhatnak: „amire tudatos stilsztáink többnyire csak törekedtek, nála megvalósult: olyan intellektuális stílust teremtett meg, mely előbeszéd természetességű, gondolatnak, érzésnek, tudományos fejtegetéseknek és érzelmi állapotoknak az ábrázolására egyként a legalkalmasabbnak tűnik. Nagy prózai stíl ez, időt álló”.

Kritikánkban — még az értők írásaiban is — eluralkodott az a nézet, hogy Németh László regényeiben és drámaiban itéletet tart az esszéíró világképe felett. Czine Mihály Németh László pályájának egységét hangsúlyozza, mert úgy látja, ha terveit szépirodalmi alkotásaiban szembesíti is a valósággal, az alapeszme regényeiben és drámaiban sem változik, az esszéíró világképét vezetni tovább. Ez a felismerés fordulatot jelenthet Németh László életművének értelmezésében, helyes irányt adhat a monumentális életmű feldolgozásának.

Ügyszólván mini-monográfiát olvashatunk Tamási Áronról a népi irodalomról szóló fejezetben. Czine ebben igen jó érzékkel jelöli ki Tamási Áron helyét huszadi századi prózánk fejlődésében. Amíg korábban a kritika Tamásit szociális és nemzeti elkötelezettsége alapján egyértelműen a népiek között tartotta számon, Czine rámutat egy művészileg szélesebb epikus rokonságra is: a valóságból költészetet fakasztott, a novellát úrafogalmazta, költészettel gazdagította, a megfigyelt tárgyi világ köré mesei légkört varázsolta. Már a Nyugat nemzedékében voltak hívei a próza költői hangszerelésének. Amint Czine ennek a költőiségnek forrásait kutatja, mindenekelőtt Krúdy világirodalmi jelentőségű újításaira, s Móricz prózájának poézisére utal. De hasonló tüneteket ismer fel Gelléri „tündéri” realizmusában, vagy Pap Károly „stilizált költőiségében” is.

Czine Mihályt a legkedveltebb népi írók közül is Szabó Pálhoz és Veres Péterhez kötötték a legbensőségesebb kapcsolatok. Szabó Pálhoz fűződő viszonyáról írja: „Persze az első személyes találkozásra pontosan emlékszem, nem is tudnám elfelejteni. De már akkor nagyon ismerősnek tűnt. Nem is ismerősnek, hanem rokonnak, apám, bátyám legénykori híres cimborájának. Az álmaimban formálgatott hősök egyikének”. „Veres Péterhez engem fiúi szeretet fűzött; apám szavaira sem figyelhettem jobban” — olvashatjuk szép vallomását a még bensőségesebb hűségéről.

Ez a megkülönböztetett patriarchális ragaszkodás azonban mégsem altatja el Czine Mihály esztétikai érzékenységét. Felnyitja ugyan a szemét az igazi értékek

felismerésére, de abban sem akadályozza, hogy az „atyai” példaképek irodalmi hagyatékát tárgyilagosan mérlegelje. Jól látja például, hogy amíg mások derékba roppanó sorsokra figyeltek és tragikus látomásokkal küldöttek, Szabó Pált a „bimbózó életek” vonzották, őt alig érintette a nép és nemzet romlásának víziója. „Szinte a főnőbeli mesemondó gyönyörűségével ír, ő az egyik utolsó művésznünk, akinek bölcsőjét még mesék ringatták” – írja lelkesülten. Am azt is jól tudja, hogy Szabó Pál pegazusa „többször zablá nélkül röpül, az írón olykor csak átzúgnak a dolgok...”

Tudjuk, hogy Veres Péter inkább gondolkodóként és forradalmár politikusként él a magyar közvélemény tudatában. Czine Mihály tisztán mutatja fel írói erényeit is: a paraszti világ képe az ő művészetében teljesedett ki leginkább. Művei nélkül kevesebbet tudnánk a magyar parasztok világáról. A felszabadulás utáni irodalom „teremtő leltározása” pedig nála teljesedik ki leginkább. Veres Péter derűs bölcsesége, szemérmes lírája, fel-felszakadó vallomásossága szépprózánkat új színekkel gazdagította.

Czine Mihály kritikai és irodalomtörténeti munkássága rendkívül színes és sokfelé ágazó. Szava volt 20. századi irodalmunk történetének úgyszólván minden figyelemre méltó jelenségéről. Nem múlhatott el egyetlen százados irodalmi évforduló méltató szavai, tanulmányai nélkül. A köszöntő szavak mellett minden esetben irányt jelző észrevételei is voltak, amelyekre ma is érdemes felfigyelnünk. A 150 éves Petőfi-évforduló alkalmával irodalomtanításunkat marasztalta el „tévesztett hangsúlyai” miatt. Mert – véleménye szerint – bármily kevés óránk jut a tanterv értelmében Petőfire, egész irodalmunkat az ő világításában láttathatjuk; Petőfi nem fakulhat, hisz a népszerűt, az egyenesség és tisztaság sohasem lehet időszzerűtlen. – Az Ady-centenárium idejében pedig küzdött a „megkésettség” legendája ellen. Ady felmerhetetlen jelentőségét hangoztatva azt javasolta, hogy „a magyar kultúra nagy megújulását, századeleji virágzását Ady koraként tárgyalhatná az irodalomtörténet”.

Különösen szenvedélyesen szállt vitába kedvelt írója, Móricz Zsigmond örökségének védelmében. Perlekedett irodalmunk „móricztanítása” ellen. Hiteles példákkal igazolta a nagy író *időszzerűségét*, a régi erényeket is maradéktalanul őrző modernségét: a szerkesztés biztos vonalvezetését, a fordulópontot, a tömörséget, de az epikába ágyazott líraiságot, a tudatosba belejátszó tudatalatti rajzát és nyelvi bátorságát is. Korrigálta a szakirodalomnak azt a hangsúlyát is, amely szerint Móricz „nem tudott találkozni a munkásosztály szemléletével”. Az újabb kutatásokat, főként Balogh Edgár eredményeit tekintette időszzerűnek: mert véleménye szerint is „Móricz a Kelet Népe idején már meghaladta a falu és a parasztság önszemléletét, kereste a szocialista munkásság szövetségét”.

Czine Mihálynak külön könyve is megjelent már a naturalizmusról, annak bevezető tanulmányát most a Nép és irodalom-ban is olvashatjuk. Valószínűleg Móricz-kutatásai alkalmával ütközhetett a naturalizmus problémáiba, s kényszerült róla kialakult nézeteinek összegezésére. Példák sokaságának elemzéseivel oszlatja a naturalizmusnak – különösen a marxista esztétikában – elterjedt rossz hírét. Olyan elgondolkodtató jelenségekre hívja fel figyelmünket, hogy a naturalistának minősített tünetek ismételtelen fel-feltűnnek a szocialista célkitűzésű irodalmunkban is, és leginkább az újító szándékú, társadalmi érdeklődésű íróknál. Egyetérthetünk Czine Mihállyal abban is, hogy a naturalizmus kifejezési lehetőségei és művészi eredményei nélkül a múlt század végén és a huszadik század elején aligha lehetett volna utat nyitni a korszerű ábrázolás kiteljesedése felé: szakított a konvenciókkal, ősi bálványokat döntögetett. A magyar irodalomtörténet szemszögéből nézve pedig Czine jelentős tudományos eredményének azt tekinthetjük, hogy a naturalizmus világirodalmi áramlatainak bemutatása mellett tiszta képet rajzol a századforduló magyar naturalizmusáról. Végső konklúziója szerint csak azok az íróink tudtak előrejutni a naturalizmuson keresztül a realizmusig, „akik a parasztsághoz vagy a proletáriátushoz kötötték saját s nemzetiük sorsát”. Az igazán naturalizmusához kapcsolódó írók közül leginkább mutatja ezt Móricz és Nagy Lajos példája, akik egyúttal a 20. századi realizmust is a legteljesebben képviselték prózánkban.

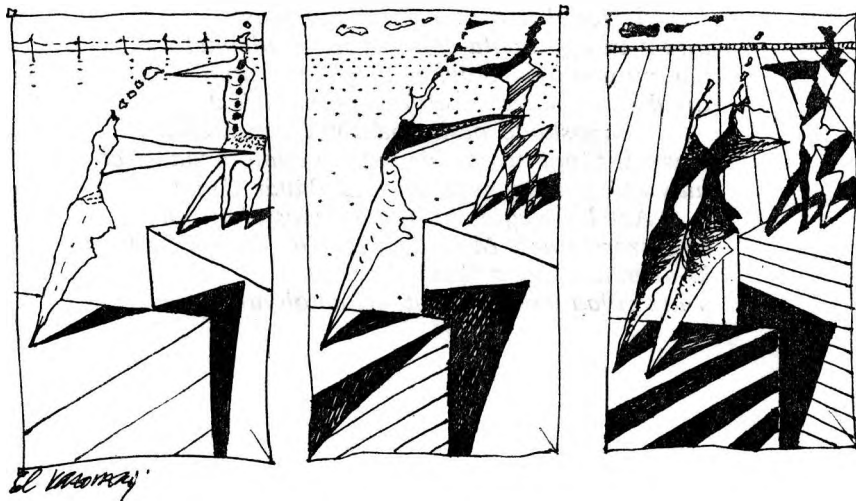
Czine Mihály érdeklődését mindig különösen vonzották irodalomtörténetírásunk

fehér foltjai. Az első között írt tanulmányt Krúdy Gyuláról, amit új könyvében újra olvashatunk. Ennek megállapításait a mostanában kibontakozó Krúdy-kutatás sorra igazolja. A realista regény hagyományainak „babonáitól” szabadulva mérlegelte Krúdy „az európai próza fejlődésével lépést tartó, sőt a nyugat-európai prózai kísérleteket megelőző” regényábrázolását. Úgy látta, hogy az emlékezéssel, az idő „dallamosításával”, a belső monológgal, a lélek kísérteties tájainak felidézésével némiképp Proust kísérleteit is meghaladta.

Czine Mihály szíve valóssággal együtt dobog a „mozgó világ” magyar irodalmával. Tudományos kutatásai mellett – amint ezt többek között itt közölt rádióelőadásai is tanúsítják – talán a legnagyobb hatású tudománypopularizáló és irodalomközvetítő tudósunk. Elkötelezettségénél fogva különösen a „népi vonal” folytatóinak (Juhász Ferenc, Nagy László, Simon István) munkásságát követte nyomon. Gondjaiban mindig osztozott a baráti együttérzés alapján is. Akkor is bizalommal és lelkesülten szólt róluk, amikor csupán néhány barát maradt mellettük, s a kritika is szó nélkül nézett el megjelent műveik felett. A nép boldogulásának, az ember emelkedésének reménye mindig szoros szállal kötötte a kortárs-nemzedék költőihöz, de mindenekelőtt Nagy Lászlóhoz. Hűséges kísérője volt író-olvasó találkozókra. Tanúja lehetett, ahogy hallgatói mindig, mindenütt megérezték költészetének tisztségét és szavainak hatalmas erejét. A „Mozgó Világ” c. fejezet kritikái között Nagy Lászlóról olvashatjuk – most összegyűjtve is – legszebb írásait.

Ügyszólván mindenütt, ahol magyar anyanyelvűek élnek, irodalmat magyar nyelven alkotnak és olvasnak, szerte a világban visszhangja van Czine Mihály szavának. A kisebbségi-nemzetiségi irodalmak kibontakozása és fejlődése régtől fogva izgatja. Könyve második kötetének nagyobbik fele a közvetlen szomszédos országok – Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia – magyar irodalmáról szól. Főként azt nyomozza, hogy ezek az irodalmak tudták-e szolgálni a demokratikus igények ébresztését, a nemzetiségi sorsba kényszerült magyarság életöszönének megszólaltatását. Czine Mihály ezekre a kérdésekre igen-nel válaszol, ezért reményt táplál és önértetet erősít.

Gazdag könyv Czine Mihály tanulmánykötete, minden eredményt számbavenni e helyen nem lehet. Távlatot mutató, hasznos olvasmánya, mintegy kézikönyve lehet a 20. század irodalmával foglalkozó szakembereknek, sőt – helyenkint szépirodalmi ihletettségű – színes és világos stílusánál fogva az érdeklődő olvasóközönség is örömmel forgathatja. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.)

Kavicsos

*Három kilométernyi kutyagolás után
vergődtünk el a csóró-nép strandjára
a Senki-sziget hordalékából töltődő
gyér fővenyű kövecses Kavicsosba*

*A bokor-kabinban glottgatyára vetkezvén
végigmasíroztunk a mezétlábas lidón
főltekintve az éppen aznapra rendelt
színebb vagy fakóbb hölgykoszorút*

*A Friedl vénkisasszonyok Noé-korabeli
bokáig érő slafrok-féleségben (tejükön kalap)
pancsikoltak a gyöngyhabos partközéiben*

*Kling Adám a spórmájszter cipész neje
félórát halacskazott csöppségeivel
négyórát következett a zsíroskenyér
tejenként egy-egy borizű órával*

*Ordas Misi a biciglis papnővendék
nekifutáskor stílusosan keresztet vetve
ugrott startfejest a löszpart-meredélyről*

*Kleidál Rozi feszes fürdőtrikójából
kikandikált egy pici göndör pihécske
Plézer Dönci fedezte föl nagyokat kuncogva*

*Kirschner Sandrit pipaszár-lába miatt
szekíroztuk s kiröhögtük mert az úszóversenyen
nem a mell- nem is a sprint-kategóriában
hanem háton indult egymaga és első lett*

*A Hanol kéményseprő négy lánya
újfent végigvihogta célirányos szemlénket
bár pulykatozás-képüket megbazsalintva
inkább mi heherészhettünk volna rajtuk*

*Hangoskodó ócska bakfütty-kunsztokkal
muszkli-fitogtatással vízalatti gatyalerángatással
hülyültünk megannyi selejtes Búvár Kund*

*Am ha megjelent sárkánymostohájával
nagyszerelmünk Miss Kavicsos a „Hawai Lány”
ki-ki mimeskedve felnöttesdizett
s kizárólag saját esélyét szimatolagatta*

Várakozók

*A stékes Pach Szepi bácsi
szertartásos ügybuzgalommal jelezte
az állomás lélekharangnyi csengőjével
hogy az alsó kanyarban föltűnt a személyhajó
azaz kibújt a pasasér
megsaccoltuk melyik esedékes a négy közül
Szent László Carl Ludwig Dömös Laudon
a Saturnus és Minerva luxushajó után
sóvárgó nosztalgiával integettünk
(kit sorsa partra ítelt: behajózna
s a muszáj-lusztrájs-os meglakná a partot)
ha kikötéskor a Dunaparton kaléztunk
áhitattal figyeltük a ceremóniát:
a matróz kidobja a vastag farkötelet
civiles-fesztelenül szalutál a kapitány
meg-megbillen a hatalmas hajótest
szürke-fekete felhőt ereget a kettőskémény
sipszó-pántlika tekereg a gesztenyelombokra
csattanva stégre puffan a járópalló
egymás hegyén-hátán tódulnak ki az utasok
megint nem akadt fia ösmerősünk sem
így volt tegnapelőtt így lesz holnapután
mégis ajzottan várjuk a Majdcsakmegérkezőt
smaragdölden repes szemünkben a remény*

Cigánymeggy

*A papa-kedvelte-ajánlotta
könnyű gyümölcs-vacsora
nem feküdte meg gyomrunkat
nem álmodtunk bikákkal
fogunk se vásott el
mert kenyeret majsoltunk
a savanyó-csípős cigánymeggyhez
miközben kóstoltgattuk
a szokatlan-furcsa
de nagyon ízletes túsóféli mondókát
amit Józsink hozott Kalocsáról:
ögyé mönyem mögyet könyéree
ha nemösző tödee
majmögöszöd rögee*

A TELJESSÉG VONZÁSÁBAN

Vészi Endre: Értünk is fussatok paripák

Szerep nélkül: ezzel a perújrafelvételt kívánó címmel foglalkozott Vas István 1968-ban Vészi Endre költői egyéniségével és munkásságával. A perújrafelvétel bejelentését az az ellentmondás okozta, amely a művészi teljesítmény és a kritikai befogadás között kialakult. Vas István szerint az irodalmi közvélemény, amely szereti egyszerűsítő címkék szerint tudomásul venni a költői jelenségeket, sokáig nem tudott mit kezdeni Vészi Endre verseivel. Ezek a versek ugyanis nem voltak egyértelműen sem „közéletiek”, sem „népiesek”, sem „urbánusak”, nem lehetett meghatározni őket sem a munkásköltészet, sem a polgári humanizmus védjegyeivel. Azóta ez a bizonytalanság megszűnőben van: értő kritikusok és költőtársak (köztük Lengyel Balázs, Szabó Ede, Fodor András és Garai Gábor) próbálták elhelyezni a mai magyar líra „térképén” Vészi Endre költészetét. Ennek a költészetnek a természetes helyét abban a tágas körben kereshetjük, amelyet a Nyugat (valójában a modern magyar költészet) „harmadik nemzedékének” munkássága jelöl. Erre a megoldásra tett különben javaslatot Vas István is: „tudásával és ösztönösségével, eredetével és alkatával, érzelmes és groteszk hangjaival együtt hozzátartozott, a fiatalabbak közt, a mi nehéz sorsú nemzedékünknek sokszólamú, de akkor még meglévő összhangjához...” Vészi Endre költészetének ezt a nemzedéki, mi több, líratörténeti identitását igazolja most új verseskötönyve is: az *Értünk is fussatok paripák*.

A „harmadik nemzedék” gondolati és poétikai törekvései ismerhetők fel ennek a szép és jelentékeny kötetnek a verseiben. Már a számvetés igénye, a visszatekintés erkölcsi szigora következtében is, amely a személyes és nemzedéki tapasztalatok teljesebb értelmét keresi. Vészi Endre mind gyakrabban idézi fel a múltat, mind fájdalmasabb érzéssel számol be a múlt idő okozta sérülésekről, az öregedés lassan megérkező gondjairól. „Kalapomra eperlevél / szemeimre fekete éj / szívemre a kétely árnya / ereszkedik spirálisan / míg az első fény elrohan / s megrebben a hajnal szárnya” – olvassuk *Kalapomra eperlevél* című versét. De talán a múlt időnél, az elmúlás fenyegetésénél is erősebben rendítik meg történelmi tapasztalatai. Vészi Endre nemzedékét igazán nem kényeztette el a történelem: a társadalmi és nemzeti lét szomorú kataklizmái között kellett költői terveit kialakítania és megvalósítania. Költészete nem lehetett más, mint válasz ezekre a kataklizmákra, vagy éppen szüntelen kérdés az arra, hogy a szörnyű megrázkódtatások után miként alakulhat a magyarság és az emberiség sorsa. Vészi Endre líráját is átszövi a történelmi meditáció: *Tárgyak a történelemben*, *Tavaszi hepening*, *Prognózis nélkül*, *Eltűnt a nyárban* és *Egy szó mely elmaradt* című versei jelzik, a többi között, a keserves tapasztalatot és a jövőt érintő aggodalmat. A múlt szürrealista rémálmok formájában zaklatja fel: „Álmodban razziák hangyatómeg / zsákfejú vállatók hétfejú nők (...) Kagyólósan rovátkolt szemhéjadat / méhburok-alvásod foglatát / lúgoskék hináros mélytengered / hajnal borítja” – hangzik *A szívenlőtt éjszaka*. Máskor groteszk sanzonban összegzi a múlt képtelen tapasztalatait: *Az utolsó tangó Budapesten* című versére gondolok.

A visszatekintés egyszersmind számadást jelent: a költő rámutat azokra az eszményekre, amelyek épségben kerültek ki a történelmi lét rengéseiből. Ezek az eszmények a visszatekintés igazodási pontjai, általuk lehet biztos rendet teremteni a személyes és nemzedéki történelemben. Ilyen eszmény mindenekelőtt a hűség a

néhai barátok és társak, s általuk a megtartó múlt iránt. Vészi Endre, hasonlóan a jelen magyar költészetéhez, mind gyakrabban kényszerül búcsúversekre és siratókra: barátait, költőtársait kell búcsúztatnia. Ezek a búcsúversek nem pusztán rekviemek, hitvallások is, amelyek a közös múlt és a közös eszmék megőrzését ígérik, a szellemi örökség megtartása mellett tesznek hitet. *Júniusi vasfeketé* című versében erre az örökségre hivatkozva száll szembe az elmúlással, s pereli vissza a haláltól a múltat: a közös emlékeket. Szomorú hűség köti azokhoz az embermilliókhoz is, akik a második világháború poklában lették halálukat. Vészi Endre, korábban több alkalommal is költői emléket állított a fasizmus áldozatainak. Most *Menyasszonytánc* című versében – a középkori „haláltáncok” groteszk költői világát idézve – ad hangot a hűség és a gyász soha meg nem fogyatkozó érzésének: „Táncolnak vagy menetelnek? / Talpuk alatt sár kotyog / szemük fakult szürke tükrén / lepecsételt vonatok / ezek a furcsa vendégek / bár a szájuk csupa föld / fénybe tartott poharakkal / köszöntik föl a jövőt.”

A hűség nemcsak a halottakat illeti meg, az élőket is: Vészi Endre munkáskörnyezetből, kétéves dolgozók közül érkezett az irodalomba, hosszú költői pályafutása során mindig súlyos szavakkal vallott a dolgozó emberek iránt érzett ragaszkodásáról. Tartalmas hűség az övé, számára nem pusztán szólam, nem pusztán retorikai fogás az osztályelkötelezettség és a munkásöntudat. Azzal a dolgozó emberrel azonosul, aki megerőltető testi erőfeszítéssel hajol egyhangú munkája fölé, és gyakran mostoha körülmények között teremti meg a maga szerény otthonát. *Százharminc fon* című versében az útépitők nehéz munkájába éli bele magát: „Százharminc fon a fájdalomküszöb amíg / mint egyetlen fül kifeszülve fájok / mint egyetlen agy iszonyodva lüktetek / miattuk is kik a légkalapácsot / szorítják és már a szívükben dübörög / bordáik közt a dugattyúk csapása / és agyukba lök a sűrített levegő / és apadt gyomruk darabokra rázza”. *Micsoda mérték szerint?* című költeményében pedig a munkáskörnyezetből kiemelkedett értelmiségi ember hagyományos morális dilemmáját szólaltatja meg, s e személyes dilemma nyomán sürget közösségi lelkiismeretvizsgálatot: „Kellene valami országos büntudat / estétől reggelig amikor fölkel a nap / arányosító eszmélkedés / írásra mutató kéz / *Mene Tekel* a végtelen fehér falon / tömör intelm utolsó nagy alkalom / hogy kinek mennyi s miért adatik / s micsoda mérték szerint?”

Vészi Endre hűséges a kétkézi dolgozó emberhez, és hűséges szülővárosához: Budapesthez. Városi költő, aki olyan gyengéd figyelemmel és szeretettel beszél a nagyvárosi tájról, ahogy a vidéki költő szokott a maga dunántúli vagy alföldi szülőhazájáról. A „harmadik nemzedék” egész sor költője tekint hasonló otthonossággal arra a történelmi tájra, amit az ország első városa jelent: Vas István a Duna-part, Rónay György a Rózsadomb, Jékely Zoltán Zúgliget, Zelk Zoltán Zugló köré rajzolt valóságos költői mitológiát. Vészi Endrének is megvan a maga mitologikus városi tája: a körfolyosós bérházak és a homályba vesző utcák vadona, amely éppen az ő tolla nyomán kap romantikus és idilli fényeket. „Város falában amióta élek / az életrajzom s életanyagom / bontásra ítélt házakon az arcom / egy ablaksor lett a homlokzatom / A körfolyosók körüljárnak engem / s vak udvarok sötét hálóiiban / fogságba ejtett karcsú ifjúságom / egy rést keres körbe-körbe rohan” – olvassuk *A város falára* című versét, de a szülőváros legendáját, mítoszáit és költészetét önti szavakba *Hol? Melyik? Mikor?* és *Öszrobbanás* című költeményeiben is.

A megtalált otthon belső biztonságot ad: Vészi Endre megalapozott önérzettel számol be szülővárosának mozgalmas életéről, illetékesnek tudja magát abban az emberalkotta tájban, amely körülveszi. Otthonos érzéssel tekint a nagyvárosi világra, ezért lehet tárgyilagos, midőn mérlegre veti tapasztalatait. A tárgyilagosság, a józan-ság és az értelem is biztos eszményei közé tartoznak, bennük találja meg a mentális egészség zálogát. „Ha már túlélted ne érezzél hálát / tárgyilagosan nézd a múlt halálát / tárgyak halála világod halála / tűzpiros barlang a holnapok szája” – mondja *A ágytól a zuhanyrózsáig* sorai között. „Igen igen a bátor értelemnek / tág fénykörében férfiként megállni / a történelem teremtményeként / kivésett arcom megőrizni

tisztán" – tesz önérzetes hitvallást *Egy arc környezetrajza* című versének zárószakaszában. Ennek a belső biztonságnak, úgy hiszem, nagyrészt az értelmes munka a magyarázata. Többen elmondották már Vészi Endre verseiről szólván, hogy mögöttük ma is ott rejlik az egykori vésnök kézműves-öntudata. Az az önérzet, amely a pontosan és teljesen elvégzett munkától kapja erkölcsi igazolását. Ennek a munkának mintegy jelképe az írói műhely is: a költő szeretettel és megbecsüléssel beszél munkaeszközeiről, az írói munka kézműves gondosságot kívánó apró fogásairól. „Meghegyezem a ceruzát valódi / grafitkristályok hullnak a papírra / e művelet eléggé régimódi / egy kézműves ki a sorokat írja” – indul a *Címervázlat* című költemény.

Az alkotó ember öntudatát az eredményes munkába vetett bizalom szabja meg: ez a bizalom hozza mozgásba azt a kivételes munkabírást és munkakedvet, amely Vészi Endre írói műhelyének feltűnő gazdagságát és termékenységet alapozza meg. Vészi sokat dolgozó író: verseskönyvei, regényei, elbeszélései, színpadi művei és hangjátékai igazolják, hogy műhelyében milyen következetes és átgondolt munka folyik. Egyformán szeretném hangsúlyozni a következetességet és az átgondoltságot: nem ennek az ismertetésnek a feladata ugyan, hogy figyelmeztessen Vészi Endre írói munkásságának koncepciózus voltára, annyit azonban mindenképpen el kell mondani, hogy már az eddigi életmű is, legalábbis fő vonalaiban, egyetlen nagyszabású vállalkozásnak tetszik, amely a huszadik század közepén élő kelet-közép-európai ember történelmi tapasztalatait és konfliktusait veti a józan értelem mérlegére. Ebben a tekintetben a költői, az elbeszélő és a drámai művek kiegészítik egymást: egyetlen összefüggő, célirányos opusz részei.

A kedvvel végzett alkotó munka alapozza meg Vészi Endre életszeretetét. Igen, ez a sokat próbált költő szinte fiatalos bizalommal ragaszkodik az emberi élet örömeihez: boldog kedvvel számol be külföldi tapasztalatairól (*Kupolák, fények Puskin útjain, Csoda harmadiziglen*), illetve a köznapok egyszerű ajándékairól (*Nyárforduló, Februári reggelek*). Nemcsak a városban és a munkában találja meg otthonát, magában a létben is: nem az emberi létezés abszurd voltának szorongató sejtelmét szóltatja meg, miként a modern költészetben annyian, ellenkezőleg, a létben megtalálható értelmes öröm mellett tanúskodik. Az imént idézett *A város falára*, majd a *Fejlődéstörténet* reménységről árulkodó sorai, a *Vakító pillanat* bizakodó nemzedéki vallomása éppúgy az értelmes rendre mondanak igent, mint *A huszadik század harmadik harmadában* című vers bizalma az emberiség jövőjének alakulása iránt: „Igen, az emberiség másik része / a gyengéd együttérző s mindig lázadó / ha nem is fegyvert – érveket kovácsol / s ha üldözik – de mégis fennmarad!” Vészi Endre az emberiség és a civilizáció önmegettartó erejébe veti reményét: a létezés teljességében gondolkodik, ez az a teljesség, amelyben minden megkapja a maga végső értelmét és helyét. A modern költő manapság gyakorta találkozik a lét megnevezhetetlen közönyével: a mindenség hűvös nyugalmát, sőt titkos rosszindulatát érzékeli. Vészi Endre képzeletét a teremtet világ eredendő szépsége és természetes költőisége ragadja meg: hisz abban, hogy a világegyetemben értelmes rend honol, ha nem is lehet oly könnyen felismerni és elsajátítani ennek a rendnek a törvényeit. Bizik abban, hogy a természet és a kultúra segítségével meg lehet őrizni, akár a gonosz történelmi tapasztalatok ellenére is, az emberi lényegét. Ennek a bizalomnak költői erejű vallomása az új kötet címadó verse: az *Értünk is fussatok paripák*.

Erről a költeményről részletesebben kell szólni, minthogy alighanem az utóbbi évek legszebb és legfontosabb magyar versei közé tartozik. Az *Értünk is fussatok paripák* egy régi olasz népi hagyományt ír le: a Sienában szokásos „Palio” ünnepét. A „Palio” középkori eredetű népi lovasverseny, amelyet minden évben augusztus 16-án rendeznek meg az olasz város világhírű főterén a várost alkotó kerületek: a „contradák” lovasai között. A versenyt színes felvonulás nyitja meg, amelyen középkori ruhába öltözve vesznek részt a „contradák” előljárói és a versenylovakok, illetve ezek csatlósai, zászlótartói és apródjai. A díszfelvonulás a közeli gótikus

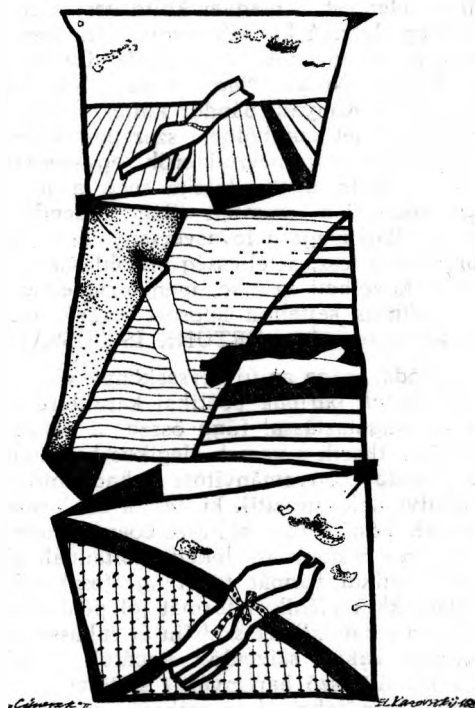
dómot is felkeresi, ahol egyházi szertartás keretében áldják meg a versenyzőket és a lovakat.

Vészi Endre ezt a mozgalmas népi szertartást eleveníti meg a versben, olyan gazdag és érzékletes színekkel, mintha közvetlen közelből látta volna a „Paliót”, holott csak egy televíziós kisfilm ragadta meg érdeklődését és mozgatta meg költői képzeletét. A költemény szövege valójában két versmondatból áll: az első mondat gazdagon kiteljesedő grammatikai szövevénye a „Palio” népi liturgiáját írja le. Díszes, az ünnepség pompáját érzékeltető költői képek idézik fel a sienai lovas felvonulást. A szöveg valóságos „laudatio”, a nemes paripák dicsérete: „a lovak / a fénytől esztergált paripák / a szél versenytársai s egyben játékszerei / féldrágakő fogaik között / örlik az aranyzománc zabot / s a parfümös szénát (...) a mézarany szőr és a rőtbarba szőr / és a sivatagsárga szőr / fénytakarója / az égre olyan ellenragyogást vetít / mint a mítoszbeli aranygyapjú...” A vers a diszünnepséggel gazdag középkori színvilágát idézi fel, mintegy mitológiai háttérrel rajzolva a versenylovak költői ábrázolása mögé: „a paripát arannyal kivert kék takaróban / metszett keleti szemén fémdisznókkal / bevezetik nevezett olasz kisváros főtemplomába / hogy a csodálatos futam előtt / amely a ferde sugárban esőző álmok futama / az *egyszer az életben éld át és halj meg* végzet-futama...” A paripa nemcsak a „Palio” ősrégi ritusában kap mitológikus jelentést, a magyar költő versében is a természetes erő és szépség mítikus erejű jelképe lesz. A kortárs magyar líra igen gyakran ilyen jelképes értelmű költői emblémaként jeleníti meg a lovakat: Kassák Lajos, Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Benjámin László, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László, Csoóri Sándor, Tandori Dezső vagy az erdélyi Kányádi Sándor költészetében a ló mint a (nem egyszer veszélyeztetett) természeti lét szimbóluma szerepel. Vészi Endre költeményében ugyancsak a nemes paripa lesz a természeti erő, egyszersmind az emberi vágyak mitológikus szimbóluma, a költő benne találja meg a lét teljességének erőteljes jelképét, amely mintegy összegzi a teremtet világ eredendő költőiségét és gazdagságát. De jelképes értelmet kap maga a lovasverseny is: a „Palio” az emberi törekvések és remények szimbóluma lesz, a teljesség birtoklásáért vívott küzdelmek győztes távlatára utal. Ezért is követheti az első, igen terjedelmes versmondatot a rendkívül rövid második, a mítikus sejtelmű képsort lezáró, végig nagybetűkkel írott személyes fohász: „Hát azt kérem én / ÉRTÜNK IS FUSSATOK PARIPÁKI!”

A kötet címadó verse óda, maga az új verseskönyv viszont nagyrésztben elégiából épül. Az *Értünk is fussatok paripák* poétikai karaktere a verseskötetben alakot öltő költői szemlélettel és magatartással függ össze: a visszatekintésből, az összegzésből és a számvetésből következik a versek elégikus hangneme. Vészi Endre elégiái meglehetősen eltérnek a műfaj hagyományaitól: a hagyományos líraiságot tárgyias, illetve groteszk költői motívumok egészítik ki, teszik modernné. Új poétikai minőség jön létre, különben nemcsak Vészi Endre költészetében, hanem általában a „harmadik nemzedék” költőinél: Weöres Sándornál, Jékely Zoltánnál, Kálnoky Lászlónál, Takáts Gyulánál is. Ezt a poétikai formát talán „groteszk elégiának” nevezhetné a kritikus. E groteszk, ugyanakkor elégikus formát jól példázzák *Az ágytól a zuhanyrózsáig* című vers következő sorai: „Évek szobáin át ruhásszekrények / rúdjaik függő textil denevérek / elvérzett zakók szívenlőtt kabátok / pókháló amely kékezüst uszály volt / Vöröspiros sálak áttetsző harisnyák / sejtetve egykor női testek titkát / melltartók bugyik műmellek műlábak / kurváknak mindig frissen vetett ágyak / Sonkanadrágok megkövült bakancsok / trombita mely már nem rivall parancsot / sár ukrainai mauthauseni sár sár / lábbal beírta mezítlábas császár”. A régi ruhadarabok és cipők groteszk szemléje elidegenítőleg hat: mintegy megszünteti a múltakat idéző nosztalgikus érzést, ironikus módon hangolja át az elégiát.

A „groteszk elégia” poétikája természetesen kihat a képi és zenei formák alakítására is. Hatására különleges, szinte szürrealisztikusan vibráló színvilágot hoz létre az alkotó képzelet, mint *A város falára* alábbi soraiban: „a krómacélból domborított alkony / összeötvözött nyugalmát a kék / és lilapiros sávok hamvadását / s a vaslemezből kalapált sötét / két elemét mely lassan összezáruk – –”. Furcsa, groteszk

képek szövik át a verset, például a *Menyasszonytánc*-ban: „a liftben egy madár-fészek / tojásból kél majd a Nap / kék hal ezüst kocsonyában / hólyagos zsír réz-csülök / s odakint az üres grundon / dérben tündököl a rög.” Máskor a szabadversbe, illetve a hagyományosan emelkedő jambikus sorokba kerül egy-egy klasszikus ütem vagy éppen szándékos döccenő. A címadó vers imént idézett zárósora mögött például felsejlik az eposzi nyugalom ritmikai jele: a hexameter. A szabályos strófaszerkezetet alkotó hangsúlyozottan rímtelen sorok (*Egy arc környezetrájza, Heszperidák kertje, Céltető*) hasonlóképpen a „groteszk elégia” műformájának szerves alkotórészei. Vészi Endre groteszk vonalakkal rajzolja át szóképeit, újszerű zenei dallamot keres: ezáltal tartja fenn a versszerűség hagyományát, pontosabban keresi a versszerűség modern lehetőségeit. (*Magvető*)

Szeptemberi szűrt fény

ALOMFORDULÓK

*A vaskilincs engem álmodott
csontos ujjaim hogy ráfonódnak
és az ajtó engem álmodott
sovány kamasznak hogy majd kinyíljon
s egy lavór víz engem álmodott
borda-rácsaim hogy végigmossam
és a tükör engem álmodott
foncsor síkjain hogy felragyogjak
és a kályha engem álmodott
átölelve egész didergésem
és az alvás engem álmodott
mint egy tiszta ingbe belebujjak*

KONTINUITÁS

*E finom keskeny hosszú lábnyomokba
új női lábak lépnek folytatásul
a vastraverzet majd új férfivállak
emelik újabb kijelölt helyére
S a reggel ködös könnyű csipkefátyla
új nemzedékek feje fölött lebben
és a kettévált mondat folytatódik
új hangszálakon a megszakadt dallam
Valahol ott leszek továbbra én is
mint ötvözetben az egyedi fém mint
kohézió a feszített acélban
mint gyöngyragyogás egy szép nő fülében
Mint folytatható aki örökségül
egy emberdadogást egy nehéz sóhajt
egy kételkedést hagyott az utódra
a termékenyítő hitetlenséget
A korpuszt akit keresztreszögeztek
a tévedéseket és végül még az
ellen-keresztet melyre nem feszíthet
a fanatizmus nemes tagadást mert*

*A tagadás lesz életünk kovásza
az anya-örzött kovász a kosárban
a kutató tagadás a magányban
hamu-homályban parázsló reményünk!*

FLUCHT IN DIE ARBEIT

*Egy őz trappol az Attila úton majd
hőkölve torpan vékony finom lába
és körülönti fogyó hold homálya
a Horváth-kertből özönlő levélrajt*

*En csukott szemmel látom az egészet
a riadt őzet s falevél-hajókat
és retinámon szikrázik ez oldat
az elképzelt s a létező természet*

*S hogy mire jó most ez a látomásom?
s a társadalmi érték mennyi benne?
nélkülük életem oly sovány lenne
ha nem vegyülne valóság és álom*

*Mert álmaimban hétfejű valóság
egy egész ember csodálkozó lénye
az egyszemélyes ember hét idénye
nem bizarr elképzelés nem is jóság*

*De mozgatása az eszméletemnek – –
tizenhat órám mivel tölteném el?
telefonokkal rossz beszélgetéssel?
Flucht in die Arbeit mert a lélek retteg*

*hogy szakadékát kinyitja a Semmi
nem viviszekcióból de beszélni
egy nap tértogatába belefért
s mint kézműves az asztalomnál lenni*

*Érveket vésni szokat és formákat
hogy egész szerkezetem dolgoztassam
míg hétszer szitált homokjával lassan
az ókori nap veti meg az ágyat*

*És így konzervál forró lágy homokban
s szép vonalzású könnyű mosoly árad
arcán az ezüstingés éjszakának
amíg az égen az a csillag robban*

*Épp az a csillag az a furcsa csillag
mely azt sugallja minden pillanatban
agyad kezéd szellemed még jelen van
és elhiteti mégis hatalom vagy*

VERSRŐL VERSRE

VÉSZI ENDRE: FARSANGI KIRÁLY

A VERSRŐL A KÖLTŐVEL LATOR LÁSZLÓ BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

*Zöld bakkecske az Attila-úton
háromszor szűrt holdfényben megáll
cafrangokkal máslis koronában
üdvözlí a Farsangi Király*

*Postadoboz benne nincs-levél van
homlokán egy keletbélyeg ég
olvasható dátum hetvenhatban
szemben vele leült a Sötét*

*Szálas posztóköpeny óncsatokkal
benne a test váll- szegy- s bordacsont
mészcsillagok fehér szikraténye
koponyában üreg-horizont*

*All a király sok zsebe kitömvé
nekrológok? dísztaviratok?
homlokán az alkony sara szárad
fenekén a kelő nap ragyog*

*Barna homály – itt a régi műhely
álmot fúj az álom-fújtató
kék és piros görbék arabeszkék
ablakon túl ugyanaz a hó*

*Ugyanaz a lány a járdaszélen
tölemeli sodronyos haját
mint aki a szürke égnek adja
havas égnek adja át magát*

*És az ismeretlenek az utcán
itt vonulnak nők és férfiak
arcukat a halál nem gyalulta
nem vitte el őket a vonat
jaj fekete vonat!*

*Fölrajzolom matt hólyagpapírra
cérnafonál tollal a napot
amikor a műhelybe beléptem
hátam mögött üveg jégcsapok*

*Fölrajzolom vastag nemeztollal
vaskályhából kicsapott a láng
Vautier-vésővel megidézem
ébentáiban ragyogó anyám*

*Szerszámaim függenek az éjben
kékre edzi őket majd a fagy
fejtem abroncsoló karikáról
papír-cserlevelek hullanak*

*Pehelytollú hamuban a szájig
mindig pöröl üvölt kiabál
szilánk-szemmel máslis koronában
föltekint a Farsangi Király*

*Nyitott kezét magasba feszítve
szétosztja igéit szavait
s egy-egy jelző fölrepül az égre
madárrajok törvénye szerint*

*Hamu arcból két szeme sötétlen
vakolatlan téglafalba ég
s onnan tekint majd a Pillanatba
ott festi be a feketeség.*

LL: – Ez a versed első hallásra aligha érthető. Újabb verseidben a régiekhez képest sok minden megváltozott. Mintha másképp látnád, másképp jelenítenéd meg a világot. Szokatlanabbak lettek a képeid, a vers kapcsolásai váratlanabbak, szerkezete szeszélyesebb, bonyolultabb, anyaga homályosabb. Bár lírádtól idegen mindenféle mesterségesen gerjesztett homály, s mint a pályájuk delére érkezett költők általában, te is egyre inkább a cicomátlan, pontos kifejezést keresed, költészeted most sűrűbb szövésű, sejtelmesebb, élményanyaga többnyire nem áttetszően egyenmű. Meg tudnád-e mondani, miért?

VE: – Azt hiszem, legelőször is azzal kell válaszolnom a kérdésedre, hogy én életkoromat, egész biológiai és tudati lényemet tekintve, történelmi ember vagyok. Ezt sajnálkozva is mondhatom, de némi elégtétellel is. Ez utóbbi arra vonatkozik, hogy lerakódott ugyan bennem a történelem, de nem meszesedett el, hanem tapasztalattá vált. No és ahogy a történelem torlódik bennem képekben, látomásokban, drámai tapasztalatokban, csapásokban és örömökből, ahogy a történelemnek ezek a drámai pillanatai átzuhognak az emberen, de nem távoznak belőle, ezek teszik azt tulajdonképpen, hogy sokkal tömönyebben és lüktetőbben jelentkezik a költői élmény, az egyik utat keres magának a másik mögött, és így aztán az egész sűrűbb, zuhatagosabb, rejtettebb. Tömöríteni kell őket, és ez kényszerít arra, hogy néha összevonjak olyan dolgokat, amelyeket békésebb körülmények között, nem történelmi létben élve, köznapiban is el tudnék mondani.

LL: – Hadd tegyem hozzá, hogy verseidben a történelem szétszálazhatatlanul össze van gabalyodva a magad sorsával. Legszemélyesebb emlékeid, még a gyermekkor homályában derengők is, egybeszövődnek többnyire súlyos, komor, olykor-olykor vigasztaló történelmi tapasztalataiddal. Ezek az egymáson átütő réteges élmények, az egymás mellett és egymáson át gomolygó különféle tartalmi, gondolati, érzelmi, hangulati elemek, bármennyire is, hogy téged idézzelek, „szabatos a forma és a körvonal”, fátyolosabbá teszik a verset. De hozzátehetném azt is, hogy te mindig is szemérmes költő voltál, talán azért is van, hogy legszemélyesebb ügyeidről ritkán beszélsz közvetlenül, mintha valami férfias tartózkodás a vers mélyebb rétegeibe kényszerítené a személyes vallomást.

VE: – Azt hiszem, hogy ez így van. Van bennem valami tartózkodás mindenféle önkijárusítással szemben: nem szeretem sem a fájdalmaimat, sem az örömeimet ponyvára rakni és úgy eladni a járókelőknek. Van bennem valamiféle, hát ha így

mondod – ahogy haladok előre az időben – férfias gátlás a legszemélyesebb élmények kifejezésekor: azt hiszem, a vers akkor teljes, amikor a személyest az *emberi közös szintjére* sikerül emelni.

LL: – Mielőtt a *Farsangi király*-ról beszélnék, beszéljünk még költészetednek egy nagyon jellemző (egyébként erre a versre is jellemző) tulajdonságáról: a tárgyak, a részletek a legsejtelmesebb verseidben is szinte foghatóan anyagszerűek. „Az életben általában a megformálhatót szerettem” – írod *Múltidőben* című versedben. És másutt: „En egykor, zsenge korban megtanultam / a réz s a vas komoly természetét”. Mindenben megérzed a matériát, s úgy alakítod, munkálsz, formálsz meg, „mint egy konok kézműves”. Anyagnak érzékeled, anyagként építed be a versbe még az elvont, a te szavaddal: gáznemű jelenségeket is. Hadd idézzem az *Észrevételek a télről* négy sorát:

vaslemez, egykori anyaföld,
fonálon kerek rézpecsét,
esztergakés a déli nap,
hullik a forgács szerteszét . . .

Vagyis költészetedben teste van annak a nehezen kifejezhetőnek is, „mit golyocsai-val eltakar a messze”. Honnan van benned ez az elemi vonzódás a használható, a megmunkálható anyaghoz?

VE: – Az anyag életem nagy élménye, amelyben egyre jobban meg tudok fogózni. Az anyagot nem az irodalomból ismertem meg, magát az anyagot, amelyet meg lehet és meg kell munkálni. Az apám szappanfőző volt, aki egész életében anyaggal dolgozott; zsiradékkal, lúggal, illó olajokkal; kisfiú koromban tanúja voltam, hogy ezekből az anyagokból hogyan válik egy másik anyag, hogy a zsírból, a lúgból, az illó olajból, a festékből hogyan lesz egy bizonyos vegyi folyamatban mondjuk pipereszappan, illatos szappan, amelyet aztán celofánba csomagolnak, amely megillatosítja a nők bőrét, amely habzik a kézben. Anyagélményem innen ered. A másik nagy anyagélményem a saját tapasztalatomból, a saját gyakorlatomból következik. Én vésnök-mesterséget tanultam, tizenöt éves koromban elmentem inasnak, és közel négy évig tanultam azt a komoly mesterséget, a vésnökséget, amelynek nagyon-nagyon sok köze van az anyaghoz, amelynek léte az anyag, az anyag megmunkálása, az anyag formálása; győzni az anyagon, alakot adni neki. Mi vassal, acéllal és rézzel dolgoztunk. A legellenállóbb és a legnemesebb megmunkálható anyaggal, a kézművesség nagyszerű anyagaival. Erre a mesterségre az a jellemző, hogy az inasgyerek egy esztendőn át hozzá se nyúlhat a szerszámhoz. Először is rajzolni tanul. Megtanulja az ívelő vonalak formáit, a különféle betűtípusokat, a geometrikus lehetőségeket a díszítésben. És csak ezután kerül a kezébe az anyag, amelyet vésővel és vésőgéppel munkál meg. És meg kell küzdenie érte. Ehhez a materiális ismeretvilághoz kapcsolódik irodalmi létezésem. Amikor a második verskötetemről, az *Ünneprontó*-ról mintegy fölfedezésképpen, Lesznai Anna a *Nyugat*-ban írt, a kitüntető elismerés mellett két bíráló megjegyzése volt: az egyik, hogy a verseimben némi prózai csikorgást érzlek, a másik pedig az, hogy vannak bennük formai ügyetlenségek. Én ezeket a szavakat igen komoly intelemnek fogtam föl, ugyanolyan komoly intelemnek, mint a mesterem szavát, aki arra tanított, hogy hogyan kell a rézzel és a vassal bánni, hogyan kell formákat kialakítani. A másik ilyen tanítómesteri szó a költészetben az Illyés Gyuláé volt, az ő szavai ugyancsak a formai ügyetlenséget érintették a verseimben, és figyelmembe ajánlotta Négyesi László verstanát, amelyet azonnal megvásároltam. Nagyon komolyan fogtam föl a tanítómesteri szavakat, és mind a mai napig érzem súlyukat. Most már, hogy hűtlen lettem a rézhez és a vashoz, vagy az hagyott el engem, ugyanúgy kezelem a prózát, a költészetet, mint azt a komoly mesterséget, amely a munka és a formák tiszteletére nevelt.

LL: – Valamikor én is a Négyesiből tanultam a verstant, és ha tehetném, szívesen a kezébe adnám a mai pályakezdőknek, mert akár a szappanfőzés vagy a vésnökség, a versírás is mesterség: meg kell tanulni.

VE: – Nekem az a régi Négyesi a sok háborús pusztulás és pusztítás ellenére ott van ma is a polcomon.

LL: – Hogy is tűrhetné el a kézműves, hogy a munkája formátlan, idétlen legyen? Nagyon jellemző rád, amit *Fohász szigorúságért* című versedben írsz: „... csupán az becses, mit nehéz próba vált ki.” Gondolom, a *próba* nemcsak az erkölcsi próbát jelenti, hanem az anyaggal való kemény küzdelmet is. S hadd térjek most vissza az anyaghoz: ha az anyaghoz való elemi vonzódásodról beszéltem, persze nem egyszerűen a szó szoros értelmében vett materiára gondoltam. A tárgyaidra is gondolok, amelyek átveszik, továbbvezetik indulataid áramait („Az egész csupán egy halom kacat / ha nem adja át kezem érintése / létezésemnek váltóáramát”) s azokra a közös „történelmi” tárgyakra is, amelyek mindig nagyon sokat jelentenek a verseidben. A te életed vagy az emberi élet egymásra rakódott anyagrétegeire.

VE: – Igen, sokat írtam arról a világról, amelyet én a földalatti Magyarországnak nevezek; arról, hogy a halottaink többen vannak, mint az élők, és hogy a halottaink a történelemben visszafelé, de kortársaink közül is sokan, a föld alatt vannak. És volt egy döbbenetes élményem, hogy a holtak országa fölött járunk, a holtak országa fölött suhannak az autók, bonyolódik a bonyolult élet. Az Attila utcában, ahol lakom, egyszer feltörték az aszfaltot, a gázvezetéket cserélték talán, és munka közben előkerültek emberi csontok, csontvázak, és állatok csontjai, szegycsontok, lókoponyák. Ezek nem a középkorból maradtak ott, hanem a második világháború csontvázai voltak, és akkor döbbsentem rá, hogy mennyire együtt élünk a múltunkkal, együtt él a föld feletti s a föld alatti ország, ez az ország egy lelet-ország, és a képzeletben nagyon sok minden kapcsolódik ezekhez a leletekhez. Voltaképpen én az egész emberi életet, a magamét is, múzeumként is látom, ahol a tárlókban ott vannak, ott lehetnének a tárgyaiink, az evőeszközeink, az írószereink, a füzeteink, amelyek aztán elporladnak; a játékaink, a ruházati tárgyaiink, kabátunkról a gombok, a csontgombok, amelyek nem porladnak majd szét; ott van az egész történelmi hagyaték ebben a múzeumban, ebben a furcsa muzeális világban, amely múlt és jelen óriási gyűjteménye.

LL: – Furcsa, hogy sokszor megidézett tárgyaiid mennyire kirajzolják életed határait, a történelem mezsgyéit, pedig tulajdonképpen nagyon kevés tárgyról írsz. Édesanyád önkeretes tükre, egy fésű, amelybe már csak a képzelet rajzolja bele a hajszálakat, a padlásajtó „négyfogú kulcsa”, a padlás porában kallódó kézifűrés, egy köszörűkő, vagy a mesterséged szerszámai: a vastag nemeztoll, a sokszor emlegetett *Vautier-véső*. De nagyon rád vallanak nem-személyes tárgyaiid, színtereid is: a Nyár utcai kerámiatéglás épület, ahol a tanonciskola volt, a Maglódi út, a sörgyárak „tűzoltóságos kéményével”, az az Andrássy út, amelynek „valaha-volt fakockáin a rendőrlovak patáinak nyesett dobbanását” hallod (s ezek persze a közös történelem színpadai is) vagy későbbi, már derűsebb lakhelyeid, a Rózsadomb és az annyiszor megírt Vérmező, az Attila út, ahová képzeleted nemcsak a valószínűtlen „zöld bakkecskét” festi oda a Farsangi Király színe elé, hanem a hajdani vésnökműhelyet is és „ébenfában ragyogó” édesanyádat is, sőt azt a „vakolatlan téglafalat” is, amely már mintha maga a részvétlen történelem volna. De amennyire jelentősek, már-már jelképesek szülőfölded, Pest aszfalttájai, ugyanolyan sugallatosak, sokféle jelentéssel derengőek a természeti képeid is. Hadd idézzem a *Védekező őszi vers* egy szakaszát: a létezés milyen teljes, milyen sokféle sajjással, szépséggel villogó képe ez az olyan érzékletesen megjelenített őszi táj:

Hűvös, sziszegő fagyapötba
csomagolják a rőt napot,
gáznemű héján még remegnek
ezüstkék kocsány-csillagok,
harapja füst csorba fogával,
ami a nyárból megmaradt,
fekete kémény kék vizében
fényvillanású madarak.

Úgy tetszik, hogy neked a város és a természeti világ egyformán fontos élményed.

VE: – Azt hiszem, nagyon érdekes dolgot fogalmaztál meg: nálam a nagyváros, az én szülőházam, Budapest és az azzal találkozható természet, amelybe kisfiú koromtól kezdve mindig kimenekültem, ölelkező világ. A kettő sohasem volt ellentétes egymással. A nagyváros nem volt ellensége a természetnek, kiegészítette egyik a másikat. Fiatal költő voltam, nagyon régen, szinte a mitológiában, 1935-ben volt szerencsém, így kell fogalmaznom, megismerni Szabó Lőrincet, aki megkedvelt, tehetségesnek tartott. Akkor jelent meg az *Est Lapok Hármaskönyve* (minden esztendőben megjelent) gyönyörű ezüst fódele volt, abba Szabó Lőrinc egy antológiát állított össze, amely ha jól emlékszem, élő költők gyűjteménye volt, Babits Mihállyal kezdődött és Zelk Zoltánnal végződött. Tőlem is közölt Szabó Lőrinc egy verset. Végül még bele is javított. És ekkor kérdezte: maga pesti fiú, ugye? Honnan kerül annyi természeti elem meg virágnév meg tájrészlet a versébe? Zavarba hozott a kérdésével, mert akkoriban egyáltalán nem beszéltem olyan folyékonyan, mint most – sokkal ártatlanabb lény lévén, nem tudtam azonnal válaszolni, aztán azt mondtam: a budai hegyekbe szoktam kirándulni. Meg azt, hogy nagyon szeretem Bartalis Jánosnak a bukolikus verseit, és a természetélmény átsüt azokon. Meg akkoriban olvastam Reymont *Parasztok*-ját, és még az orromban éreztem a mentafű illatát, úgy, ahogy a regényből kicsapott. Szóval ezzel csak azt akartam mondani, hogy valóban igaz, mind a mai napig, bennem a nagyváros és a természet elválaszthatatlan.

LL: – A te verseid, bármilyen tárgyhoz nyúlsz, nagyon erősen kötődnek a látványhoz, onnan emelkednek az elvontabb régiók felé. A *Farsangi király*-ban nem ilyen közvetlen az élménnyel való kapcsolatot: a köznapi élet képei is valami félálomközegbe mosódnak. Van-e ennek a versnek köznapi értelemben vett élményalapja?

VE: – Igen, van. Az a tapasztalatom magamnál, de másoknál is, nálamnál sokkal elvontabb, abszurdabb költőknél is, hogy az absztrakció magva, startvonala mindig a valóság. Bármilyen rejtjelesen és jelképesen van is előadva, mögötte mindig megfejthető a hétköznapi élmény. Azt kérdezted, hogy a *Farsangi király*-nak is van-e ilyen valóságélmény-magva. Egy kicsit megakadok a válaszbán, hogy vajon kell-e, szükséges-e egy versről lefejtetni a titkát, azt a fátylat, amely mögé szándékosan rejtette a költő alakját, mondanivalóját. Ha azonban így szemközt ülünk egymással, és rámhárul a kötelezettség, ha nem is fenyegetően, de morálisan, hogy válaszoljak erre, mert a rádió hallgatóinak is tartozom ezzel, hát válaszolok... Ez a groteszk látomás tulajdonképpen nem egyéb, mint egy nekrológ, amit magamról írtam, hogy legalább élvezzem is ennek a nekrológnak az örömét, hasznát és tragikumát. A *Farsangi király* egy hatvanéves embernek, hogy is mondjam, a siratója, anélkül, hogy ez valamiféle érzelmes hangrezgetésben vagy pedig zenekari hangszerelésben szólna meg, inkább valóban valahogy rejtettebb módon igyekszik tudatni a világgal, hogy íme egy ember, aki olyan szerencsés volt, hogy történelmi ember létére mégis csak megérte a hatvanadik évét, de esendő is, mert *ebben* múlik az élete. Életrajzi vers és látomás-vers is. A verseimben, ahogy nézem őket, az utóbbi tíz-tizenöt évben, gyakori az ilyen ambivalencia, amikor a múlt és jelen összefonódik, találkozik, és az ember belülről is éli a dolgot, és kívülről is látja önmagát. No most ezt nem lehet másképp méltósággal elviselni, ezt a kettős állapotot, mint ironikusan. Valami-

féle öngúnnyal; a mulatságos figurát, fején a cafrangokkal és a máslis koronával és az üdvözlő táviratokkal, gratulációkkal együtt, amelyekkel teletömi szegény a zsebét, és aztán ugye egy-két napig ünnepelnek is érzi magát, a harmadik napon már csak öregnek vagy öregedőnek. És ezt nem lehet másképp megírni – nekem az az érzésem – mint hogy valami látomásba helyezi az ember. Mégpedig egy tragikomikus látomásba. Az Attila út, ahol én most már huszonkét esztendeje lakom, és nagyon hozzátartozik az életemhez, az az egész krisztinai világ, amelyről külön lehetne beszélni, de most nem térek ki rá, amelyben sokféle keveredése van az embereknek, a társadalomnak, ahol a nagyváros és a kisváros még mindig együtt van, ez az Attila út nekem a mitológiám egy része, helyszíne, és ott én vagyok a Farsangi Király, ezzel a koronával és a máslikkal. Hát ez a vers erről szól, elég közérthetően, most, miután megmagyaráztam.

LL: – Igen, így már érthető, miféle szándék, miféle költői ösztön hívja életem egy valóságos pillanatába, valóságos színterére ezeket a fura-jelmezes figurákat. Mert viszolyogsz „az aranyfüst szavaktól”, „a szétrezgő kántorhang baritonjától”, ríktó jelmezben ríktó díszletek közt „játszod el” a hatvanadik születésnapodat. De azért ez a farsangi játék mégiscsak komoly számvetés. Mert mégiscsak annak a néhány vonással olyan borzongatóan megjelenített középkorias alaknak a színe előtt folyik. S az a képsor, amelyet az emlékezet rátol a jelenre, nemcsak a tiszta rajz láttató erejével, a pontos vonalak mégis-sejtelmes derengésével fogja meg az olvasót: a múltadhoz való kötődés megindult megvallása is. De az a bizonyos férfias szemérem ezt is rögtön ellenpontozza. Erre az életem-túli ragyogással fénylő képre:

Szerszámaim függenek az éjben
kékre edzi őket majd a fagy

megint csak egy groteszk színezésű következik:

fejem abroncsoló karikáról
papír-cserlevelek hullanak

És ha a versedet tragikomikusnak mondtad, hadd tegyem én most hozzá, hogy az utolsó sorokban a tragikus szólam erősödik fel. Mert nagyon szuggesztív, sokféle asszociációt elindító képeid („Pehelytollú hamuban a szájig”, „Hamu arcból két szeme sötét / vakolatlan téglafalba ég”) a halált, a pusztulást jelenítik meg. De ezt a tragikumot az ellene „üvöltő pörölő kiabáló” indulat (mert bármennyire irtózol is a nagy gesztusoktól, itt mégis csak a költői hivatástudat szólal meg a versben) világítja át.

ÁLLAPOTOK ELLENFÉNYBEN

Csorba Győző: A világ küszöbei

1.

Másnál már talán állandósult rögeszmének is nevezhetnénk ezt a megszállottságot. S féltő figyelemmel óvnánk a lírikust fenyegető veszélytől, a költői monotónia csapdától. Mást több nyitottságra, a világ éltető forrásai elé nagyobb odahajolásra volna érdemes bízgatni. Azt remélve így, hogy több esélye lesz az elháríthatatlannal való birkózásra.

De Csorba Győzőt ekként bízgatni nem lehet. S rögeszmét rábizonyítani is csak akkor, ha más rögeszmébe falaznánk be magunk. Olyanba, mely szerint az embernek csak az élettel, csak az élet felpörgő és tűnődő hangulataival lenne dolga, míg az elváláshoz, az elmúláshoz, a halálhoz nem volna semmi köze. A „megszállottsága” is viszonylagos. Annyit jelent csupán, hogy a változást, az idő koordinátáit ott is meghatározó elemként kezeli, ahol többnyire nem szokás számolni velük. Akkor is észleli, figyeli a tűnékenységet, amikor éppen a maradandóság élményébe merül el, amikor az elmúlásra gondolni látszatra a legkevésbé időszerű. A lírai egyhangúság veszélye pedig? Több a lelemény a költőben, erősebb az ösztöne és tisztább a tudatossága a vershelyzetek kimunkálásában annál, hogysem ilyen csapdák martaléka legyen.

Annyi igaz persze, hogy ez az új kötet, *A világ küszöbei*, egy korábban kibontott lírai folytonosságba illeszkedik. Élet és halál egymásba kulcsolódó motívuma immár negyedszázada egyik meghatározó szövege Csorba költészetének. S az elmúlás fókuszában ragyogó vagy megbicsakló, sőt szétporladó élet szituációja is jó évtizede lírai főtémája poézisének. Erősebben az 1972-es *Időjáték* című könyvével kezdte, ezt fokozta egyre emelkedettebb tónusban az *Anabázis*, az *Észrevételek* és az összegyűjtött költemények sorába foglalt *Új versek* lírai darabjaiban. Hogy továbbvigye és új variációkkal, leágazásokkal gazdagítsa, más összefüggésekbe állítsa ezt a főtémát *A világ küszöbei* című friss verseskötetében.

2.

Mennyiben indokolt más összefüggések megjelenéséről beszélni? Csak bizonyos módosulások, bizonyos hangsúlyok erősödése mértékéig, csupán a költői indítékok markánsabb megmutatkozása értelmében. Hiszen gyanakodhattunk volna már előbb is, hogy e kiemelt főtéma korántsem olyan elmúlás-centrikus, olyan öregedéstől, haláltól szorongó, mint ahogy kötetéről kötetre szuggereálni látszott ezt a ciklikus kompozíció s a riadtan analizáló vagy a fölényesen kérdező-állító költői magatartás. A felszínen, a közvetlen olvasatban tagadhatatlan e versekben a halálnak kiszolgáltatott élet dominanciája, egyfajta folyton visszatérő és elhallgathatatlan haláltudat. De mindez azért tűnik fel, mert a mindennapi életben erről gyakorta nem veszünk tudomást, észleléseink és eszmélkedéseink margójára szorítjuk. Így persze könnyebb élni, tenni a dolgainkat, és feledni azt, hogy végülis minden tettünk, gondolatunk, mozdulásunk majd egy távoli véghez vezet. Nem azért élünk, hogy meghaljunk. De a halál árnyéka életünk fölül — akár akarjuk, akár nem — eltávolíthatatlan. Élete sűrűjébe érkezve Csorba nem tett mást, mint verseiben, azok zömében ezt az árnyékot többnyire mindig megragadta, sőt nem egyszer közvetlen premier plánba állította.

Nincs szó halálvágyról, sőt éppen az ellenkezőjéről. A költő pozíciója a folytonos szembesülés és nem a gyakori ingerkedés az elmúlással. Képzletbeli állandósított jelenlétére is csak azért van szüksége Csorbának, hogy általa a különböző rendű és rangú emberi dolgoknak más fénytörést, más megvilágítást adjon. Sejtethető volt ez a költői törekvés koráb-

ban is, de határozottabb kontúrokat éppen ebben az új kötetben mutat. A főtéma különös ellenpontozása itt felfokozottan érvényesül.

Szuverén költői képzelgés, fokozott érzékenység sem szükséges ahhoz, hogy az elmúlásnak finom árnyalatait élje meg az ember. Akár egy fiatal fantáziája is megmozdulhat és hasonló módon oldódik bele a világba ama látvány nyomán, amit egyik versében a költő felidéz:

Csodagömb, hófehér, egy-muzsika:
virágzik az öreg meggyfa a kertben.
Ledülök alája, színhab az ég,
kék pora villan a habba keverten.

Ledülök alája, omlana rám,
födne be vastagon ölpuha sírhant.
S majd mire szétviszti lassan a szél,
én se legyek, vigyen engem is onnan.

(Tavaszi temetés)

Elemző legyen a talpán, az aki a nyolcsoros versben egymástól képes elválasztani az elmúlás-hangulatot és a határtalan belefeledkezést a szépségbe, a virágzó természetbe. S talán csak az egyéni olvasat vagy Csorba művészetének hatása okozza, hogy az utóbbit, a szépség mámorába oldódó hangulatot érezzük nyomatékosnak. Ezt a természetbe elmerülést erősíti az is, hogy a poéta maga is meghatározó alternatívaként, fontos határként jelöli meg azt a különbséget, ami a természetet és az embert elválasztja:

Én tudom hogy mi lesz a fával
a fa nem hogy mi lesz magával

én tudom sorsát a madárnak
ő nem rövid múltát a nyárnak

— — — — —
Én tudom... Mégis de szeretném
bölcsségük ha elvehetném!

(Bölcsség-óhajítás)

Növények és állatok „bölcssége” a nem-tudásból fakad. Az élet egyes helyzeteihez kapcsolódó ama önfelédtt azonosulásból, amelyben az idő, a jövő, s így a halál képzeete is csak az ösztönök szintjén, az öntudatlanság sejtelmeként bukkanhat fel. Míg az embert a tudata fel nem oldható szembesülésre készíti, kényszeríti az idővel, a jövővel s a halállal. Ezért lehet irigye olykor fák és madarak öntudatlan létezésének. S ezért érzi oly példásnak máskor az évszakok ritmusához igazodó növényi létet. Vagy merül bele a természet pazarló-ragyogó folytonosságába, ahol csak áttűnés, átalakulás létezik, az élő, formálódó szervezetek tündöklő csodája. Csorba Győző is a tájhoz, a természethez tapadva képes a ráfeledkezésre. A kiszakadásra, a felröppenésre a mulandóság bűvköréből. A maradéktalan kitárulkozásra: „Bárhogy rendeltessék felőlem: / leszek, leszek, leszek” (*Igy először*). A természet változandóságához igazodva kevésbé tűnik gorombának az elmúlás törvénye. Mert a személyiség széthullásától riadozó szorongás ilyenkor látszatra visszahúzódik. Mintha nem magát féltene az ember, csupán a nagy világ-egész részeként érzékelné átmeneti állapotát.

3.

Csorba valódi terepe azonban ott kezdődik, ahol ez a mulandóság állandóan a tudat fókuszába kerül. Ezt a kényszerű tudást persze az ember legszívesebben elhessegetné magától. S a nyugodt közérzetre vágyó, a nyárspolgári harmóniába kézzel-lábbal kapaszkodó többnyire ezt is teszi. Nem így a poéta! Akár öröm, akár üröm éri, nem marad meg az egyetlen érzés lebegő felszínén, hanem a mélyebb örvénylések, az élet nagy folyamának sodrához is odakapcsolja az éppen megrezdülő érzést. Az esti, éjszakai ébrenlét lehetne

megnyugtató vagy éppen közeli cselekvésre készítő is, de Csorbánál élet és halál meزgyéjén vergődő aggodalom lesz a vezető szólam: „A kutyák torkába is éj megy / s ahogyyugatnak: lenyelik // fekszem méhburkában a fénynek / hogy megmaradjak reggelig” (Ébren).

Versei jelentős hányadának kettős holdudvara keletkezik így. Az egyik póluson újra meg újra megjelenik ez az elmúlásra vonatkoztatás, ez az öregségbe, tépettségbe hátrálás. A másik póluson viszont minden jelenség felfokozódik: különös fényeket, sugárzást kap. Állandó búcsúzás glóriája ragyogja be a meghitt vagy veszendő pillanatot, a nyugalmat, s a nyugtalanságot, a tájat, s a költő személyes körét. E versekben Csorba úgy perel az eltűnő idővel, a változással, a halállal, hogy a maradandóság áhítatát kölcsönzi minden tűnő és átmeneti ténynek. Néha már a himnikus könyörgés magaslatára emelkedve: „nem-tudom-minek-életem / irgalmas ég! / ne pucérítsa le szemem / irgalmas ég! / hagyja még széplátni szemem / irgalmas ég! / ó jaj / irgalmas ég!” (Könyörgés). Másutt elégikus meghittsége tölti be az egész megidézett világot, hogy visszaperelje — a haláltól? nem; éppen az a költői bravúr, hogy az élettől — a kellő mennyiségben és minőségben meg nem élt örömet, szépet, nagyszerűt. S az elégikus hangba közvetlen természetességgel keveri az öniróniát: „Eddig mert nem tudtam még kezdeni / most meg — mert lassan el kell veszteni // Az örömmel fura viszonyban / voltam s vagyok vonzó iszonyban” (Vonzó iszonyban). A modern őszikés hangban humorra és könnyed játékossággá oldódik az elfojtott keserűség.

A magunkban hordozott halál el nem titkolt tudata persze nemcsak törékenységünket, esendőségünket juttatja eszünkbe. De előnyt is jelent, szellemi fölényt, amellyel önmagunk és mások ellen fordulhatunk. Ebből az élethelyzetből, alapszituációból építkezik e kötet költeményeinek másik jelentős vonulata. Analitikus, önelemző típusú versek ezek, amelyek leginkább alkalmasak az életben tapasztalt fogyatkozás, a kudarcok nyomán támadt rossz érzés, a betegség, a „gonoszkodó test” keltette bonyodalmak irónikus megragadására. Nem lemondás, nem belenyugvás fakad így a megörökített helyzetekből, hanem nyugtalanság, vita, gyengeségekkel perlekedő irónia.

gonoszkodik a vén test: nyűgös kényes hiú
szeretne bőröm börtön-falaiba bezárni

de régi jó szokása szerint nem tűri a
lélek s nagy mozdulással ki-kivág tömlőcéből
(Gonoszkodik a test)

Ez a fölény, ez az önirónia nemcsak Csorba Győző tárgyilagos hajlamainak megnyilatkozása. De hordozója emberséges eszményeinek is. Az esetleges fölé növekvő egyetemes horizontnak, az értelmes életbe kapaszkodó nagy és tágas indulatnak, amelyről verseiben nyíltan és közvetlenül ritkán beszél. Megrendítő és rokonszenves konoksága azonban csak innen, eszményeinek e drámai feszítő ereje felől érthető:

négymilliárddal együtt rám is kiosztatott
e szörnyű csoda-század szégyene dicsősége

egyetlen rögdarabról se mondhatok le még
élek: birtokolnom kell az egész világot

egyetlen rögdarabról se mondhatok le még
élek: mind a világért rajtam a felelősség

mi történik a földben a vizek mélyein
a föld alatt s mi az elérhető egekben
(Gonoszkodik a test)

Az esetlegest elkerülni persze nem könnyű és nem is mindig lehetséges. Még olyan mindenkit általánosan érintő érzelem-komplexum esetében sem, mint amilyen az elmúlás-sejtelem, vagy mint amilyen a sokakat szorongató haláltudat. Mert nem azonos módon és a gondolatársítások eltérő pályáin haladva kínozza meg az embereket ez a hőkölő érzés. De még a közhelyektől és az olcsó vigaszoktól oly igényesen tartózkodó, az elmúlást övező érzelmi és gondolati szférákban oly járatos Csorba Győző sem képes mindig elkerülni az esetleges, a szűkebb érdekű megközelítéseket. Előfordul vele is, hogy a személyes vergődés szintjét a vershelyzet nem haladja meg. Hogy általánosító többlet helyett csupán egyéni panaszt vagy háborgást hordoz a vers. Nem az érzés hitele kétséges ilyenkor a szövegben — mint például a *Heverőm fedélzetéről* című vers esetében —, hanem a gondolati átütő erő kevés ahhoz, hogy a befogadói élmény több, az olvasót is magával ragadó felismerés legyen. Hogy ne csak tudomásul vegyük azt, amit olvastunk, de meg is rendüljünk tőle. A valóban megrendítő és így Csorba lírai világát meghatározó költemények sugárzását e kevésbé markáns versek nem csökkentik, nem ronthatják le, — mégis a kötet esztétikai értékét egyenetlenné teszik. S ez már művei érlelésénél, vállalásánál és kompozícióba foglalásánál a poétának sem lehet közömbös. Legalábbis olyan rangos szinten, és olyan magaslatoakra emelkedve, mint amit és amilyeneket Csorba Győző elért.

Minderről azért is volt érdemes szólnunk, mert a költő nagy, s eddig korántsem teljesen kimerített lehetőségek birtokában van. Perlekedése az elmúlással nem a közvetlen személyes veszélyeztetettség állapotából fakad. E polémiának általánosabb, költői értelemben bölcséleti-filozófiai töltete van. Csorba Győző *a halált*, az elmúlást *mint a legnagyobb emberi megaláztatást éli meg*. Nemcsak mint az életet kioltó, szétporlasztó ürességet, hanem mint az emberi értékeket és kapcsolatokat megdermesztő katasztrófát. Ez a gondolati-érzelmi pozíció igen alkalmas arra, hogy a személyes megrendülés is általánosabb érvényességet kapjon. Hogy a szorongás, a félelem ne csak pillanatnyi hangulatként jelenjen meg a versekben, hanem kellően felnagyítva az emberi lét teljességéért sóvárgó vagy annak hiányát panaszló érzelmeként töltse be poézisét.

Mert nincs hatalma az embernek a halál fölött, de annál inkább a halálnak az emberen. Ez olykor a teljes kiszolgáltatottság nyomasztó súlyával nehezedik mindenkire: „a törvényektől megalázva / berekesztve és meggyalázva / szürkülni a tömegbe veszni / magát végképpen lefejezni” (*Epigon-Hamlet*). Mindez különös módon átalakítja Csorba Győző lírájában az időviszonyokat is. Természetesen nem a grammatika szintjén, nem a versmondatokban megtalálható jelen-, múlt- és jövőidejűség arányainak feltűnő eltéréseiben a köznapi vagy a poétikai használatról. (Bár kellő strukturális vizsgálatok eredményeként talán az ilyen konkrét viszonyítások is bizonyító tényezők lehetnek.) De a lényeg az, hogy a múlt- vagy jelenidejű helyzetek szinte folytonosan érintkezésbe kerülnek ama szorongató jövővel, amely minden emberi életet elért már vagy még elérhet. Csorba verseiben ezért ritka, sőt kivételes a „maradékaltalan jelen”. Nem képes az egyes jelenségeket annak a „végső” vonatkozásnak az összefüggéséből kiszakítani. Mintha megalkuvásnak érezné, hogy a pillanatnak, a töretlen és némiképpen öntörvényű jelennek fenntartás nélkül adja át magát. Gyötrődve vagy büszkén, talán maga is érzi és megvallja ezt: „Nincs képességem megnyugodni. / A meghunyászkodó jelen. / nem tud szolgálatába fogni” (*Visszább*).

4.

Költészete világában a fölemelő lelkiállapot, a boldogság is az elmúlással szemben folytatott állandó küzdelemben jelent ellenerőt. Mintha az ilyen emelkedettség önmagában nem is volna érték, csupán e szüntelen konfrontációban jelentene nyomatékos energiát.

„Két napra is boldogság visszanézni” — ámul el Csorba lírai énje a lényét betöltő életöröm diadalán. S a vers íve követi is az ujjongó, felröppenő kedv szárnyalását: visszafogottan is töretlenül érvényesül az ódai zengés. Mert ujjongását a tájba szórva szét a lírai képzelet szinte természetesen emelkedik az égbolt magasába: „kedvem... léglökéses repülőgépre kötném / hogy áttörvén a hangfalat / a robbanással híre szétömlőjék / s nevesen aki hallja majd —”. Más típusú költő e hangulati tetőponton meg is állna, a tónusbeli egyértelműsége törekvő poéta pedig a verset itt be is fejezné. Csorba Győző viszont éppen

a következő tónus-, sőt műfaj-váltással véli teljessé kerekedni a mondandóját. Az ódai szárnyalásból az elégikus bizonytalanságba, fenyegetettségbe leereszkedve érzi hitelesnek a verset, s az ellentmondó elemekből összeötvözött hangulatot. Mintha csak így lenne pontos és találó a maga lelkiállapotairól készült lírai beszámoló:

Két napra is mert két nap is erősség
míg most lépő lábam talán
talajt se lel többé s kész már a pontos
tervrajz utamról s nem tudom
mikor kezdődik megvalósulása
véggépp kivédhetetlenül

(Két nap is)

Poézisének jellemző alapképletét tapasztalhattuk ki így: verseiben különböző *állapotok* bontakoznak ki előttünk *ellentényben*. Töretlen jóérzéssel az élet izgalmainak, fényeinek, lendületének szinte sohasem adhatja át magát. Folyton éreznie, észlelnie kell, hogy mindez csak átmenet, hogy minden gesztussal, fölemelő vagy közömbös állapottal is csak közeledik az a „vég”. Különös érzelmi hangoltság, nyugtalan, el nem csitítható gondolkozási mód szerveződik így költészetté. Az egyes lelkiállapotokból, a világgal való bármilyen érintkezésből, a körülményekből aligha következik ez az állandóan a végső perspektívával szembesítő készség. Mert a keletkezés és elmúlás bármennyire is alaptörvénye a világ mozgásainak, hogy az átlagostól eltérően éber és meg nem alkuvo tudat kell, hogy valaki ezt mindig számon tartsa. Olyan tudat, amely nem képes megbékülni, fegyverszünetet kötni a halállal. A másokéval sem, de még kevésbé a magáéval:

Az árnyék-e nagyobb rajtam, a fény-e?
Napból jövők, s megyek, mint más, az éjbe.

— — — — —
Most mi vagyok, ki tudja? Ha tükörbe
nézek, nem látszik rajtam semmi görbe,

csak ha magamba, szemem akkor ér be
folyton vigasztalanabb feketébe.

(Nő, fogy)

A halál értékrendje mindent, amit csak lehet, nivellál, egybemos. Hatását csak megrendüléssel lehet tudomásul venni, mert az embert már a fuallata is letaglózza. Felborítja az élet értékrendjét: mindent lekicsinyít, relativvá, szinte értelmetlenné tesz. Még a költészet „menedékét” is szétzilálja: „Érkeznek dolgok, komolyabbak, / hatalmasabbak, hangsabbak, / szégyellem a kicsiny / bíbelődést a papír mezein” (*Meddő hetek*). A két értékrend érintkezési, ütközési pontjain húzódik, szerveződik Csorba Győző költői „birodalma”. S ma már egyre kevésbé csak a szorongás halkabb, bensőségebb lírájával köröz e „határtartomány” fölött. Mind több a firtor, a lázadó indulat, a nemcsak önmagát, de a mostoha világot is perbe fogó irónia. A két értékrendet drámaian ütköztető, fojtott felháborodás. Ezt jelzi a versek végén nemegyszer az ilyen könyörtelenül ítélkező poén, aforisztikus fordulat: „jövetelemmel nagyobb úrt tömtem be mint / amekkorát távozással itt hagyok” (*Betelik*).

Meggyőződése, hogy a további térhódítás, a poétikai emelkedés Csorba költészetében erre vezet. A halál értékrendjét a világból kiiktatni nem lehet. De hadállásait bemérni és vitássá tenni viszont igen. Nem jajongással és szorongással, nem önmardosással és megalázkodással, hanem az alázat állapotait is tudatosító lírai analízissel. Az élet értékrendjét a haláléra rávetítő, fokozottan társadalmiasult iróniával. Amely az elmúlás relativitásával szemben a tudás, az önérték, a készenlét fölényét állítja. A megmáshíthatatlan kiszolgáltatottság ellenében a belső szabadság erejét.

Az egész kötet azonban több szólamú, több motívumra tagolt, mint amennyit eddigi fejtegetéseinkben belőle megragadtunk. A kompozíció hét ciklusából mindössze három kapcsolódik közvetlenül az elemzett főtémához. Bár eleve hangsúlyos elhelyezésben: az első két (*Helyzetváltozás, Nélkülem is*) és a befejező (*A túli Nap felé*) ciklus. A megmaradókból azonban a poéta-elődöt idéző, az irodalmi republikából távozókat gyászoló vagy más emlékező versekből szervezett harmadik (*Érmekek*) az elmúlás-motívummal közvetetten összefügg. Míg a kevés számú groteszk és szatirikus verset egybefogó hatodik ciklus (*Szél ellen*) a kötet egészében alárendelődik, nem válhat meghatározóvá. (E vonulat határozottabb jelenléte pedig kívánatos volna, mert mint az előbbi és a jelenlegi példák mutatják, a költő játékos-figurázó tehetsége igen erőteljes.) A tengelyben álló negyedik és ötödik (*Velük, A másik rejtély*) ciklus már másféle irányba is mutató motívumköröket nyit: a család és a szerelem érzelmi, gondolati koordinátái közé vezet.

Az ember persze azt hinné, hogy az olyanfajta felfokozott érzékenység — mint amilyennek a Csorba Győzőé bizonyult — leginkább közvetlen környezetében lelhet az elmúlással szemben megnyugvást, védelmet. A tartós és tiszta emberi kapcsolatokban, amelyek a fenyegetett személyiséget a szülőkhöz, élettárhoz-szerelmeshez, gyermekekhez és unokákhoz kötik. Bőséges forrása volt és maradt Csorba lírájának ez az élménykör. De sohasem passzív keretként, sohasem emberi vigasz gyanánt felmutatott, kifejezett idillként. Hiszen az emberi kapcsolatoknak is története van: mozgása, változásai, feszültségei. Egy-egy kapcsolat az embert nemcsak feltöltheti, hanem ki is foszthatja. Nemcsak a tartás biztonságát adhatja, hanem a vergődés, a kínok mélységeit is: a távolodás, a megszakadás örvényeit. S Csorba — miként az életet is legtöbbször az elmúlás fénytörésében mutatja, a létszituációknak nemcsak a színét, hanem mindjárt a fonákját is felvillantva — az emberi kapcsolatokat sem statikus egyszerűségükben, hanem dialektikus folyamatukban éli meg, és sűríti vershelyzetté.

A hagyományosnak látszó témakörök így hangolódnak át a költő kezén. Nem szokványos névértéke szerint fogja fel a már untig ismert és az irodalomban számtalanszor megörökített, kifejezett fogalmakat, viszonylatokat, mint amilyen a család és a szerelem. Nem az érdeklő bennük a poétát, ami eleve van, ami ezeknek az érzelmeknek meghatározó motívuma, hanem mindenekelőtt az, ami bennük feszültség, bonyodalom. A kapcsolódás és a magány, az érzelmi telítettség és sivárság alternatívái ezért válnak nála másodlagossá, kevésbé jellemzővé a verseiben. Csorbát leginkább az izgatja, hogy — miként egyik versében maga is megfogalmazza — „mért kellett össze-vissza kötődnünk / ha majd el kell szigetelődnünk?” (*Visszaszámlálás*). Az érzelmek, a kötődések természetete, időbeli alakulása, a változandóságnak alávetettsége tehát. S így már evidenssé válik az is, hogy e motívum-kör miért párhuzamos, sőt összehangolt a kötetet meghatározó főtémával.

Néha maga a költő is felfedi közvetlenül ezt az analógiát, ezt a változandóságot-elmúlást együttesen faggató közös érdekeltséget. A szerelemről, „a másik rejtély”-ről úgy beszél, mint az elmúlás párjáról, mint az egész életünket átható, kibogozhatatlan erőről, amely „áll lassacskán a halál oldalához / áll lassacskán és növekszik vele” (*A másik rejtély*). Másutt, a *Visszaszámlálás* című versesnaplóban a végső búcsú és az emberi kapcsolatban bekövetkező lényeges változás között a különbséget elvétele, az analógiából éppen az utóbbihoz szükséges távolságtartás vész el. Az Arany János-i fájdalom prózába ereszkedő lírai sikolya — „Nagyon fáj! nem megy!” —, amivel naplóját Csorba zárja, viszont mást sugall, mint ami aggodalomként és az eddigi kapcsolat alakváltozása miatt abban az apában támadhat, akinek a lánya férjhez megy és külföldre távozik. Ez a túlnövelés azonban csak félreérthetővé, lírailag pontatlanná teszi azt, aminek a költői föltárása különben nagyonis újszerű és termékeny lehet.

A kapcsolatok, a kötődések „érzelmi anatómiája” ugyanis minden analógia ellenére másfajta lírai elemző eljárást igényel, mint ami az elmúlással szembesítő versekben kialakult. Az emberi viszonylatok „infrastruktúráiban” másként, más módon hatnak az idő és tér törvényei. A lét vagy nem-lét ellentéteiben minden mozzanat végül is objektíve adott. Míg a személyes kapcsolatokban döntően meghatározó minden szubjektív reláció: a kölcsönösség és az azonosulás szintje, a vonzás és a taszítás mindig másként alakuló keveréke.

Belső elvárások és külső tapasztalatok között olyan könnyen és az érintettet annyira leverően támadhat feszültség, hogy már azt is megkérdőjelezi, ami vitathatatlanul van. „Csak gondolom hogy van család” — panaszkodik Csorba — „s érintem a magányt magát”. A már-már ideál-képpé emelt család-képzetből, a túlzó elvárásokból logikusan következik a meglévő elégtelensége: „mert nincs család s hogy van család / csak gondolat csaló csalárd // nem is lehet hisz lehetetlen / ahány élő: bevehetetlen” (*Lehetetlen*). A tagadásban persze állítás rejlik: a család szemérmes apoteózisa.

Akár másik főtémává is érlelődhetne Csorba poézisében az emberi kapcsolatok költői elemzése, kiélezett vallatása. Csak merészebben, következetesebben érdemes leválasztani mindezt a bármennyire hasonló, de mégis másfelé ágazó elmúlás-motívumról. Hiszen jól észleli a költő a versben fordított logikával feltárt ama tényt, hogy egy-egy személyt nem a nagyobb közösségek, nem a százazrek, a százmilliók kötnek igazán. „Am az a tiz-húsz, kit pártomra adott vala sorsom, / óvatlan rám jött, s gúzsba kötött ügyesen” (*Ők voltak jók*). Az elvont és a konkrét közösségek lírai megkülönböztetése nemcsak azért fontos, mert így az emberi kapcsolatok belső köre élesebb megvilágításba kerül. De azért is, mert éppen e személyes gúzsok, kötődések teszik körülöttünk valóban otthonossá a világot. Perlekedni velük pedig azért jó, hogy érezzük erejüket, biztonságukat. Hiszen elsősorban ők „a világ küszöbei”: érkezőt befogadók, távozót megőrizők.

Új kötetében Csorba Győző változatlanul folytatja a személyiség köreinek terep-felderítését. Olykor az áthangelődés kitérőivel, megbicsaklásaival, de mindig felfedező szenvedéllyel. S legjobb darabjaiban példás szellemi és esztétikai erővel. (*Magvető*)

HIGGADT ARCÚ NYUGTALAN

Bertók László: Tárgyak ideje

Új kötete a létbiztonság és a szellemi bizonytalanság feszültség-ihletéből kiküzdött versek sora. A harmónia skizofréniája. S mert Bertók igazi költő, hát olvasójába injekciózza a kételyt: sorsom a tied is, ne tagadd!

Mint aki kiment, rázárta az ajtót,
s a kulcsot elvesztette.
Kívül is bent már végérvényesen.

— — — — —
Hiszen már ott sem, sohasem.

— — — — —
S minthogy szó nélkül kimehet,
megáll a tárgyak idejében.

Éppígy előző könyvében, a hatvanéves Csorba Győzőnek ajánlott *Triptichon*ban: „Kívül marad, ha belekényszerítik, s belül, ha a szem kívül rátalál.” Lelki helyünk meghatározatlan, csak a tárgyakban a bizonyosság. Ajtó, kulcs, balta, fogkefe, műfog, szekrény, kabát – a tizennégysoros nyitó *Történet*-ben. A kötet cím: Tárgyak ideje. Utószava: „s hogy ne legyen olyan reménytelen, lassan elrejtőzik a tárgyaiban. Amelyek képletesek is lehetnek, s őrizhetik még valamедdig.”

De ne higgyük, hogy most már mindent megtudtunk. Könyvét becsukva képzeletem elkalandozhat a korszerű művészi tárgyiasság fajtái felé, képzeletben Bertókot is közéjük sorolhatnám a kötet cím és a vallomás értelmezésének könnyedén engedve, ám olvasva őt azonosságot nem találok, rokonságot is csak annyit, amennyi minden kortársi műalkotásban föllelhető.

Picasso, Robbe-Grillet, Georges Perec, Jean Follain, Mátyás Iván jut hirtelen eszembe. Picasso tárgyai képelemek, melyekkel nagy művészet valószínűleg meg, körülzárja velük magát, hátha előkerül, s mindig előkerül a sok kacatból valami, Picasso nem emlékeztet, inkább a múltat felejteti azzal, amit belőle konstruál. Robbe-Grillet-nek sincs a tárgyi képzetekhez semmi köze, a tárgy önmaga, csak láttatott valóság, Mátyás onnan rugaszkodik álmaiba, vagy álomi tárgyaiból a való világba. Perec hőseinek dolgai tulajdonosi viszonyban sorakoznak: „Azt szeretnék volna, ha a világ, a dolgok mindöröktől fogva a birtokukban lennének, s ők csupán szaporítanának ennek a birtoklásnak a megnyilvánulásait.” Prózája a fogyasztói társadalom vizsgamintája; mindent megvenni, pénzt szerezni státuszuk kellékeire, aztán beléjük élvezni magukat, feldokolni, szabadulásra vágyani, kitörni, de hogyan, hová a Westonicpőben?

Vannak, akik a hasznos színeibe
szürke és fekete szövetekébe
acél kékjébe
magvak sárgászöröskébe
menekülnek élni

Hallani néha szavaikat
ahogy hívják az esőt
a napot a zöldet

s a dolgok körük tömörülnek
szemükben tükröződni

– írja Follain még a negyvenes évek elején, 1955-ben Tárgyak címmel ad ki könyvet, pontosan megmetszett prózaverseket: „A kecses holmiktól finomul a világmindenség. Minden szép tárgy tartogat valami titkos átbocsájtó jelszót.” „Dal árad minden tárgyból.” – én pedig megállapíthatom emberiségüket és összekapcsolhatom Bertókkal a gondolatsort.

Itt az ideje a nagy árnyak alól kihívni a napra, hadd lássuk világosan. A tárgyas művészet mai rengetegében kalandoztatott eddig, tehette volna az Emlékek választása könyvével más irányba, de ha címeit elfelejtem, sokkal jobban rátalálok, s hála isten nem látom programosnak, sokkal bonyolultabb a költészete, mintsem egy szóval megjelölhetné. Emlékek? Tárgyak? Igen, de összefonódva mindennel, ami Bertók László, s ebből az együttesből egyformán kitetszik táj, történelem, személyes sors – az egész élet.

„Túl a negyvenen, a költő is ráébred, hogy végérvényesen felnőtt, és többször gondol már a halálra, mint a halhatatlanságra.” De ez az a kor, mikor az ember a múlt és a jövő egyensúlyában él még a felelős élet nehéz igájával a nyakában. A *Dédapám, március* rokkaorsójára rátekeredik ugyanazon rostokból font sorsa. A családtörténet megismétlődhet: „a néhány tőlény, mit ellövellőztem magányosan, és ráadásul versben, dédapámé volt,” és folytatódhat:

s ki lesz az, aki átnyúl majd fölöttem
fiammal együtt, és mondjuk, százötven,
vagy talán száznegyvenkét év múlva, hogy
dédapám életkorát ne feledjem,
tehát kétezeregyszázhuszonegyben,
talán március tizenötödikén,
talán dédunokámmal és helyettem
elmondhatja itt, hogy befejeztem?

A vers rokkaorsóhoz való hasonlítása nemcsak képletes, de majdnem valóságos is, hiszen ritmusa, a dátumok lüktetése, rímképzetet támasztó ismétlődése, az oda-vissza pörgetés, a rímek, mint sodró ujjak egyengetése már-már egy örökkévaló Paraszt-Párkát föltételez. A történet folyamatos: a családi történet határától a jövőig, serkentő lényege mégis a dédapa és dédunoka titkolt puskája és titkos verse. Mindegyikért kijár a börtön. A költő szervezete máig nyögi az ötvenes évek óta a sötétzárkába félemlített időt, s a megtörténhet máig sem hagyja nyugodni, még akkor sem, ha illő helyen van egzisztenciálisan. Mondtam már, jelen kötete a létbiztonság és a szellemi bizonytalanság feszültség-ihletéből kiküzdött versek sora. És kapaszkodás akár a tárgyakba, akár az emlékekbe, akár a magyarságba.

Városban élő falusi származék, a második világháborúban serdült, az ötvenes években ifjodott, s olyan tapasztalatok birtokosa lett, hogy talentumával jelentős költővé érhet, s mert tiszta és érzékeny ember, leleményes művész, kisebbnek hinni magát oktalanság. Megjegyzem, ha már kitetszik verseiből, hol engedelmesen, hol keserűen „vidéki” magányossága. Az Emlékek választása című kötet *Levél egy pályatárshoz* versében még természetes tiszteletadás:

De azután is rád figyelnek,
mert tudom, hogy estére kelve
a te kenderkupacaid dicsérnék
a hazamenők lelkesedve

Am ez után nem túlzott szerénység-e *Hallom, hogy indulsz* című szonettjében:

Én, aki a költészet közlegénye
vagyok és maradok mindörökre,
sem vitézség, sem hadiszerencse
nem röptetett föl, nem lökött az élre,

azazhogynem születtem vezérségre,
— — — — —

így nincs igazi ok pöffeszkedésre,
miért ne húzódnék a sor szélére,
ha hallom, hogy indulsz „legelőre”.

S már ingerel, hogy bizonyítsam, tiszt ő civilben, vagy könyvtáros munkaruhában
poéta. Kimondó akaratával kezdeném, vagy inkább folytatnám, hiszen beszéltem
róla. Figyelmes olvasója legyek, amit mond, új-e nekem, részesít-e a rátalálás öröme-
ben?

Mert minden vers alkalmi vers,
alkalmat benne ne keress.
Magadban van, ha megtalálod.

Nekem most a *Kockakövek*-kel rakja ki a megtalálás útját, azt is mondhatnám, köz-
életi zsörtölődésekkel. „Valami végképp elveszett a rugóvá tekert világból.” „Zabál-
hat, túrkálhat, kifuthat, a disznó *belakta* az ólat. Otthon van. Úgy néz a világra
lassacskán, mint aki csinálta.” „Felkötöd magad? Kit érdekel? Magával van elfog-
lalva, eltelve mind.” „A természetüknél fogva jók, elfogynak ők is. Csupa volt s lehe-
tett volna a világ.” „Se ki, se be nem látni, pontos csak a homály lesz. Önmagukhoz
méregetnek mind, zsák a foltját keresi, király a bolondját.” Lehet ilyen direkt is,
és olyan pontos fogalmazású, hogy nem enged semmi mellégondolást ez a tiszta
beszéd, tolmácsolása fölösleges.

Ezen a költői talapzaton biztosan állhatnak korszerű bizonytalanságát kifejező
versei, az áttételeességek, mint a *Bádog szitakötő*-ben, ahol a tárgyat megszemélyesíti,
a személyt eltárgyasítja. A bádog szitakötő a borotva, a borbély, vagy maga a költő?

emberi lesz
már érzékszerveid
mozgatják zörgő csápjait,
már nem tudod, hogy te, vagy ő.

A tárgyak megszemélyesítése a lét határainak a gyarapítása a vagylagosságban.
A díszdoboz jelentése megnő, virág lesz a novemberi kompozícióban: „mintha ő fogná
össze gombként ezt az odamázolt tragédiát.” A szavak mézes darazsak veszett vad-
méhek között, s a királynő se-méheket, se-darazsakat szül.

Végül semmi sem ugyanaz,
az érkezésnek háta van,
a jelenlét csak maszkabál,
és úgy megy el, ha itt maradsz.

Elmenés-maradás, egyszerre bent és kint, te vagy ő, „ott történik meg nélküled,
ami veled”, újra és újra, mint az amorf lüktetés, mozgás és sohasem célba jutás, a
kötéltáncos tériszonya, mikor hátrafelé éppúgy lezuhanhat, mint előre.

Megkapaszkodni valamiben,
— — — — —
a halandó különvaló,
aki elhitte, hogy szabad, –
annyira csak,
hogy életed árán megjegyezze
halálotat.

Picassót említettem, mintha a kompozíciót kirakósdiban kereste volna míg végérvényes nem lesz a kép. A vers a kaland leírása, rögzített lelki mozgás. Georges Perecről is szóltam, széppróza-tanulmányáról, a dolgok csödjéről a fogyasztói társadalomban. Hozzá képest Bertók *Holdudvar* című verse satirikusnak tűnhet, pedig komor magyar valóság-szelet: az árleszállítási helyzetképből az absztrahálásban annyira remeklő költő sodró verset csinál a prózai dikció ellenére. Zaklatott enjamement-jai által, a tizenegyszótagos ritmus szabályosságán belül töri, zúzza a szövegeket, mintha a rimelés kedvéért, de inkább valami barbár kereplő-zene miatt. Kis légzési szünetekkel, majdnem egyszuszra fújja ki a három oldalas költeményt, és még betoldott magyarázó mondatokra is futja a tüdejéből. Leírhatná, milyen a szezonvégi kiadás vásári képe, de egyetlen szava sincs az áruk fajtáiról, színeiről, szagáról, a vevők külleméről és viselkedéséről. Őt most az a szomorúan nevetséges, tömegmértű esendőség izgatja ebben a tülekedésben, ami egész költészetét: a lemaradás, kimaradás: „titokban erre spórolt”, „megkaphatná, ami eddig divat volt”, „magukra sem ismernek rá néha, s hogy melyiken van a lerázott gönc és melyiken a teljes áron vásárolt, senki sem firtatja most még, összekeveredik átmenetileg minden.” „S míg így a maguk módján divatoznak, udvara nő a születő szezonnak,” s pillanatnyi mámorukra rácsap az új évszak, s kezdődik minden előlről, az egész ódivatú magány, amikor

kimaradtak a korzókról, a templomokból, sehova
nem jártak, ahol szerették volna, ha
ott vannak mégis, hiszen nem a ruha
teszi az embert, mondták nekik folyvást,
de már hatalom, dicsőség és ország
sem érdekelte őket, s nem véletlen,
hogy csak saját gyártmányú értékekben
hittek lassan, sőt, kételkedni kezdtek
azokban is

Mondandója hatását a képiség, vagy az objektív líraiság csak apasztotta volna. Akár szonettjeit, melyekben semmi cirádát nem enged az önmarcangolás. *Ez, én, ha* szavakkal indítja, rímeivel gyorsítja a verset, aztán lejárni engedi, mint a megpörgetett facsiga gyors pörgése egybemosódó látványából lassulva kivehetők a vonalak, vagyis a vers kimondott végeredménye, mi lett belőle kérdőjeles sorozata: ez az idült bűntudat? ez a látványos semmi körbe-körbe? ez a halni serkentő céltalanság?

Bertók nyugodt természetű embernek tűnik, költészete csupa nyugtalanság. De én egyszer verstermő órájában is megismerhettem, azóta tudom, micsoda önfegyelemmel tartja higgadt ábrázatát. Van személyes közöm is két verséhez előző kötetében. Az *Örültek a dagályban* és a *Cipőmből a tenger* eseményében én voltam az a másik, akivel nekiindult a Fekete tengernek ruhásan 1974 koraőszi éjszakáján. Talán a Krisztusi vízjárás csodahite futtatott be a szárazföldről „két önjelölt szentet”, leszámolni a múlttal a jövő vizivilágában medúzáként „lebegni, mégis megmaradni”. Aztán másnapra sós gönceink megszáradtak, s hazautaztunk valóságos multunkba, hazai jelenünkbe és jövőnkbe. Mert minden új élménye az alapokhoz repül, menekül vissza, mint a *Krakkói elégiában* „a körgalléros hegyi faházak kotkodácsolva vízszaszálnak anyád méléző tyúkjai közé.” Mint mi is, mert nincs menekvés. Örizni kell a jóslat henteskampójára akasztott hazát! (*Magvető*)

A KÍNOS IGAZSÁGOK KÖLTÉSZETE

Parancs János: Profán szertartás

Szokatlanul egységes pályakép rajzolódik ki Parancs János két-két és fél évtizednyi munkásságot felölelő, *Profán szertartás* című versválogatásából. Kezdetől napjainkig az úgynevezett objektív költészet hatása érződik versein – mégsem lett „objektív költő”.

Szerencsére.

Mondom, hogy miért.

Az objektivizmus, eredete, lényege, legfőbb hazai és világirodalmi képviselőinek öröksége szerint, arisztokratikus. A szubjektív költő fejedelmi lehet, arisztokratikus nem. Aki ebben önellentmondást gyanít, gondolja meg: a fejedelmi költőt az különbözteti meg az arisztokratikustól, hogy a közösségért, a közösség nevében szólal meg. Ő az első az egyenlők között. A költészet arisztokratája pedig: különálló. Nem hatni kíván, magával sodorni vagy ígét hirdetni, hanem önmagában tökéletessé akar válni. Költészete semleges tükör; benne a világ dolgait voltaképp szélsőséges szubjektivitással szelektáló ízlés önmagát szemléli, miközben a személyiség rejtve marad. Ady, Nagy László fejedelmi alkat, de nem arisztokratikus. A mai költészet individualistái – különállói – viszont olyan sokan vannak, hogy nem érdemes felsorolni őket. Köztük „népiesek” és absztraktok, homo aestheticusok és homo ludensek egyaránt akadnak.

Parancs János verseiből olyan személyiség bontakozik ki, aki közember, sőt „kisember” akar maradni, de akármennyire „kisember” marad, meg szeretne mutatkozni, hogy látva lássák. A prófétáló költőfejedelmekre pillanatig sem kíván hasonlítani, de többségesen elkülönülni sem akar.

Sikerült megőriznie besorolhatatlanságát.

Az alábbiakban mégis alkalmazok verseivel szemben egynéhány kategóriát.

Kezdetben szürrealisztikus magán-mitológiával kísérletezik, de nem élményekből, emlék- és álmokképből építkezik, hanem úgy, ahogy az objektív líra jó tanítványa: kozmológiai, biológiai képekből, égitestek, állatok, erdők, berkek, rengetegek, folyamok, a végtelen tér, s a vágató idő – vagyis a jó öreg természet – elkaphatatlan kelléktárából (*Arcképcsarnok, Az enyészet közönye, Számvetés* és így tovább).

Dacolt a hivatalból menedzselt irányzatokkal. Igaz, megtehetette, mert néhány évet Párizsban töltött. De úgy látom, ez az időszak sem volt számára önfeledt fürdőzés a szabadság boldogító vizében. Százazernyi ex-honfitársa sorsában osztozva, mindenesetre sikerült kivonnia magát abból, ami kötelező, és nem sikerült megtalálnia azt, ami kíváncsú; kiábrándult, hontalan, szomorú fiatal költőként indult. A későbbi versekből derült ki, hogy ez az ifjonti világfájdalom nem a megszokott, minden huszon-évesen Byron-i önérzettel feszülő formaruha volt. A korszakos csalódások, a fiatalok perspektíva-vesztése, az újraformálódó jövőkép késlekedése leplezetlenebbül kifejeződhetett az ő verseiben, mint társai többségében. Megpecsételődött, hogy Parancs János a kínos dolgok lírikusa lesz.

Hozzá képest kortársai közül Orbán Ottó az értelmes öntudat optimistája, Ágh István a sorssal szemben hetykén kihívó költő, Marsall László a megváltó humor és a diabolikus játékok életrevaló költője. Ő mindenkinél fenyegetőbb végletekig sodródik – de éppen ez akadályozza meg abban, hogy továbbra is lekössék az objektív líra látványos arabeszkjei. Magány, begubózás, szorongás, félelem, reményvesztettség, csömör, undor, céltalanság, unalom hatalmasodik el rajta ellenállhatatlanul (ezek

egyébként gyakori szavai), s csupán a legveszélyesebb kísértőnek, a közönynek tud úgy-ahogy ellenállni. Mintha az egzisztencializmus áramlataival barátkozna – de rá kell jönnünk, hogy ez inkább véletlenszerű találkozás a személyes közérzet és a filozófia érintkezési pontjain, mintsem elhatározott világnézeti választás.

Párizsból hazatérve mintha valamelyest megnyugodna, de nyugalmaiban sok a rezignáltság. Majdnem belenyugvón veszi tudomásul, hogy semmi sem sikerült. Mire a kötetben ide érkezünk – körülbelül a hatvanas évek közepe felé írott verseknél –, már hajlamosak voltunk azt gondolni, hogy az egytónusú vigasztalanságból, egy-egy erőtlennül lázongó gesztusát beleértve, semminemű kibontakozás nem várható. Ám egyszer csak megvilágosul az önálló hangját igazából ekkoriban megtaláló költő titka: az emberi léttel, egyénivel és társadalmival szembeni igényessége. Elégedetlensége most már nemcsak visszahúzó, hanem előrelelendítő erőként is felfogható. A rossz közérzet lírája létkritikává és – ha csak áttételesen, jelzés-szerűen is – társadalombírálattá rendeződik át. Többé nem misztifikált, kiismerhetetlen hatalmak irányítják sorsát, s kűszálják össze az emberi viszonyokat, hanem maguk az emberek lesznek okai minden emésztő gondjának – és önmagát is a csalódások előidézői közé számítja. Két okból: minél nagyobb önismeretre tart számot, és meg akar maradni demokratikus érzésű közembernek a többiek között.

Nincs már szüksége bibliai jeremiádokra, fogcsikorgató káromkodásokra és a panaszfal telesírására. Meddő absztrakciókra sincs többé szüksége, a valóság előli menekülésül. Fontosabb lesz a meztelen tények tudomásulvétele és tudatos elemzése. Ez most másféle közeledés az objektív lírához (vagy inkább az objektív líra más fajtájához való közeledés, talán Vas István hatására?), mint az absztrakt-tárgyas módszer meghaladott pályaszakaszában. A tárgyak (a természet „őselemei”) helyébe tények, a saját élettényei kerülnek, az absztrakciókat konkrétumok váltják föl. Növekvő jelentősége lesz a versben munkáló intellektusnak, az elemző, oknyomozó értelemnek – csak a célképzet körvonala zódása várat magára.

Morális kérdéseket feszeget, szinte egész életprogramját a morál talaján akarja megvalósítani. Nem csoda, hogy sokszor a moralizálás csapdájába esik: a moralizmus többet foglalkozik azzal, hogy mit csinálunk rosszul és mit ne csináljunk, mint azzal, hogy mit tegyünk. Ugyanakkor elítélés, megbocsátás, a gyöngeségek iránti megértés váltakozik verseiben, mint aki előtt nem egészen világos, hogy a bűnös emberiséggel együtt nem vétke-e maga is. Kínzó etikai dilemmáit feloldatlanul hagyja; tudja, mennyire esendők vagyunk, s mennyire gyarlóak törvényeink, meg akik alkalmazzák őket. Ez az önmarcangoló moralizmus hozza költészetének legnagyobb nyereségét: nagymértékű őszinteség-igényét.

Ennél a költői jellemvonásánál érdemes elidőzni.

A magyar líra legnagyobb őszinteségi rohama a huszas és harmincas években tört ki – főleg a romboló ösztöneit is nagy intellektuális bátorsággal feltáró, önmagát „élve boncoló” Szabó Lőrincen, s a freudizáló József Attilán. Az igazi őszinteség társadalmi szempontból is érvényes: az egész társadalom hiányzó őszinteségét pótolhatja. Döbbenetes találkozása e két költőnek (holott világnézetük fényévnvi messzeségre esik egymástól), amikor az egyik azt mondja: „minden férfi bandita, minden asszony örült”, a másik pedig ezt: „zsoldos a férfi, a nő szajha”. S mindketten önmagukon is mintegy kipróbálják tételük gyakorlati érvényességét.

Parancs János figyelemreméltóan őszinte költészetet művel magáratalálása óta, igaz, meglehetősen szűkös lírikusi parcellán. Szeret az előnytelenebb oldalával felénk fordulni. Ez most csupán visszájára billentett tetszelgés, „exhibicionizmus”, hanem bátorság, virtus is; és következetesség, mert ahogy ő az embertársai veséjébe lát, úgy másoknak is lehetővé teszi feltárulkozásaival, hogy titkaiba tekintsenek.

Látszólag lelki tulajdonságokról beszélek, holott ezek a legszorosabban vett költői, költészettani konzekvenciákat hordják magukban. A vesébelátás és a viviszekció költészete nem ismeri a prófétai dörgelemeket, a világmegváltó fogadkozásokat, az átszellemült, impresszionista ámulatot és önáltatást. Ismeri viszont az érvelést, a tények poézisét, a megrendülést a tudomásulvétel mozzanatában. S ez alapján meghatározza költészetének tónusát. Versei hasonlítanak az objektív lírára, de nem

objektív ez a líra. Intellektuális, tárgyias és tárgyilagos, de nem személytelen. S a személyességet nem „a stílus = az ember” áttételességével fogja föl (az úgyis jön magától szerencsés esetben), hanem mint ember az emberhez, beszél olvasójához. A másokkal megosztott önismeret gyakorlóteréül használja a költészetet. Ezt így tudatosítja:

A szűrő és rendszerező elme
könyörtelen bíró, az inkvizitornál
tökéletesebb. A képek szabad
áramlása nem létezik a folyamatos
mérlegelésnél. Talán elképzelhető
kevésbé fegyvelmezett állapotban.
(A mikrokozmosz)

A líra — ha egyébhez hasonlítjuk — közelebb áll a lélektanhoz és a filozófiához, mint a poétikához. Ha valaki belátja, hogy a „rendszerező elme folyamatos mérlegelése” és „a képek szabad áramlása” kölcsönösen kizárja egymást, akkor már választott a meditatív költészet és a szabad asszociációs, szürrealista líra között, mondanom se kell, az előbbi javára. De van ennek itt poétikai gyümölcse is: a gondolatnak megfelel a meditatív költészetben oly régóta bevált *blank verse*-höz hasonló forma — vagy talán így pontosabb: a fellazított változatú *blank verse*. A mondat intellektuális szigorát, aforisztikus és epigrammatikus tömörségét, a sortördelés prózára emlékeztető véletlenszerűsége (az *enjambement*) ellenpontozza. Láthatóan a gondolati pontosságot tartja elsődlegesnek a poétikai feszességgel és aggályossággal szemben, mégis helyreáll az oldás és kötés finom egyensúlya.

A *versírás természetrajzában* így tisztázza költői célját, szerényen megfogalmazott, valójában maximalizmus táplálta kételyektől súlyos programját: „Naponta újra a zűrzavarból, / a szakadatlanul ömlő, / mocskos áradatból valamit, / valami viszonylagosat legalább.” Viszonylagos megoldást vár csak, nem akarja megragadni azt az állítólagos abszolutumot, amit oly sok változatban kínálnak a különféle tanok hirdetői. Ezt az óvatosságot a kor diktálja neki, s ő morális engedelmességgel követi a néma diktátumot — mégsem fogadhatom fenntartás nélkül. •

Költészete szüntelen mérlegelés a rossz és a kevésbé rossz között, s legfőljebb fanyalgó választás az utóbbi javára, mert könyörtelen szemmel ítéli meg a dolgokat és mindenben kételkedik. Ám ez a mindent-sötéten-látás megengedi, hogy végeredményben, ha rosszkedvűen és undorodva is, de elfogadja a világot olyannak, amilyen. Így a saját választását nehezíti meg; a moralizálás visszaüt, s végeredményben semlegesítheti a moralitást.

Az elmúlás gyakran foglalkoztatja — és itt is van egy-két megjegyzésem a margóra. „Mindannyiunkra a föld mohó ajka vár, / ödöngsz boldogan, mert ajándék minden haladék” — ezek az 1970 táján született sorok (*Most mihez kezdsz?*) mintha nem harmincöt, hanem legalább kétszer annyi éves költőtől származnának; Parancs még érett lírikusként is a hitelvesztésig belé-beléfeledkezik a pesszimista költő szerepébe. Semlegesítő borúlátás ez: ahol minden sötét, ott semmi sem igazán fekete. Mellesleg a lírai környezetben is a pesszimizmus mondható „közkedvelt” életérzésnek. Eszem ágában sincs az „optimista költészet” követendő útjának megmutatása — ilyenről nem is tudok. De jó volna megtennie azt a lépést, mellyel a csömör és undor állapotából eljuthat — például a felháborodásig. Úgy, ahogy *A romantika születésében* már tett is jelzést ilyen irányban: „nem bírja elviselni / a megalázottak a kisemmizettek tekintetét / nem bírja elviselni a szolgaságot / fegyvertelenül is veszélyes és ragályos / lobogó gyöngé láng”.

Károlyi Amy:

VERS ÉS NAPLÓ

A költészetnek annyi szabálya van, ahány a jó költő. Aki csak keréknyomban, kitaposott úton jár, nem poéta. Az eredeti költő viszont maga teremt törvényt.

Károlyi Amy költészetének is megvan a maga „szabálya”. Új könyvének egyik játékos-ironikus hangú versében, az *Ars poetica pegazussal* címűben írja: „Ha nem izennek versben a Sybillák, / ha nincs benn más, csak bor és írásminták, / és közhelyek, mit öszvér rágott nyolcszor, / Rozinántém sem eszik ilyen kosztból.”

S talán nemcsak minden igazi költészet törvényalkotó, hanem minden jó verseskötet is teljes világ: saját renddel, szabályokkal, törvényekkel fölruházott műegész.

Károlyi Amy új könyvére ez még akkor is érvényes, ha némely tekintetben korábbi kötetére, a *Kulcslyuk-lírá-ra* emlékeztet. Emlékeztet, de nem annak mása, nem folytatása, hanem rokona, „ahogy testvérek csontszerkezete is hasonlít egymásra”.

Miben rejlik a kötet sajátyszerűsége, önállósága, eredetisége? Mi a *Vers és napló* saját ars poeticája? Mi adja a mű törvényalkotó erejét és szépségét?

A tartalmi-tematikai leltározás a könyvebb. Mi a könyv anyaga? Idegen eredetű és saját szerzeményű szövegek. Verses és prózai munkák. Idézetek, jeles mondasok, apróhirdetések: mit mondott Cézann és az egerlővíi nagymama, egy csallóközi éjjeli bakter nótája este 10-kor és W. S. levele egy diáklánynak. Idézetek, főként „örök szerelmétől”, Emily Dickinsontól, akinek „teli pohárral a kezében kellett szomjan hálnia”. Szójátékok, paradoxonok, asszociációk. Szavak jelentésének izlelése (sajog, izolál, bennök, piszkavas, csipővas, pikszis). Emlékek, álmok, arcok, impreszsiók, törékeny, múló pillanatok rögzítése. Hallomásból fölszedett és átélt történetek, tanulsággal. Önéletrajzi adalékok. Egy erdélyi és egy amerikai utazás emléke. Hazai helységnevek: Debrecen, Szombathely, Bozsok, Csöngye. Zenei és képzőművészeti élmények. Följegyzések állatokról, főként a macskáról. Miniatur esszévé kerekedő elemelkedések a költői nyelvről, Berzsenyiről, Kondor Béláról, a Barcsay-életműről, Tóth

Árpádról. Weöres Sándor-kommentárok: levélrészletek s Weöres egyszavas versének (*Tojáséj*) értelmezése. S az elmélkedő szövegekben is a leggyakrabban visszatérő név Emily Dickinsoné: átéli rokon-sorsát, külön ciklusban vall „az évtizedekig tartó együttéléseiről”, a fordítás műhelykérdéseiről. *Ars poetica*-értékű vallomások. Apró versek, dallamtöredékek. S néhány nagyon szép, teljes Károlyi Amy-vers: *Egy Goya-kép köré*, egy Dickinson-sor („Nagy éhségek önmagukat táplálják”) ihletére született hétrészes költemény, valamint egy cím nélküli, „a halott első estelése”-ről szóló megrendítő vers.

Mi hát a könyv? A költő „halászó hajlamáról” valló gyűjtemény? Emlékkönyv, miscellanea, concordantia, aforizmagyűjtemény, ahol a különféle eredetű szövegek valamiféle tartalmi, hangulati vagy időrendi csoportosításban követik egymást? Nem. Megkülönbözteti tőlük egyfelől az, hogy itt az idézetnél sokkal több a költő egyéni, eredeti szövege, másfelől a kompozíció. Azok megmaradnak családi emléktárgyaknak, házi albumoknak vagy praktikus hasznú, gyakorlati értékű olvasmányoknak, Károlyi Amy kötete igazi költészet. A *Vers és napló* olyan könyv, ahol a szerkezet, a montázs-technika önálló esztétikai értékké nő, ahol a szomszédságtól, az eredeti szövegektől a kölcsönzött, átvett szövegek, az idézetek jelentése is átlényegül. Ahogy a filmben két kép jelentését a sorrend adja meg — vagyis a filmművészetben „a” plusz „b” nem azonos „b” plusz „a”-val —, itt is a műegész esztétikai minőségét a kompozíció határozza meg. Látszatra semmiségek, cédulák, „filmkockák” a *Vers és napló* darabjai, ám új jelentést ad nekik a montázs-technika. Ami „hulladékként” a költő elébe kerül, fölszedi, megtisztítja, s a kompozícióba illeszti. Amit Károlyi Amy Tóth Árpád prózájáról mond, erre a kötetre is érvényes: „A filmszerű láttatás eszközeit használja, látszólag nem összetartozó dolgok egymás mellé helyezésével emeli ki a kiemelendőt. Nem hasonlít, hanem montíroz.” A kötet tizenkét (kerek szám!) részből áll. Van, amikor egy-egy ciklus egyetlen határozott gondolat köré rendezi az anyagot, ezek a markánsabb, határozottabb arcú, egységes, tömörszerű ciklusok (ilyenkor külön címet ad a ciklusoknak: *Tündérkert*, *Beszélgetek Ameriká-*

val, Emily Dickinson nyomában); van, ahol a részek összetartozása lazább, szerkesztetlenebb. Illelnek erre a szerkesztésmódra Csorba Győző *Ritmus, rend, zene* című versének sorai: „Így szabálytalanul szabályos. / A kis káosz nagy geometria.”

Belső építkezése van a kötetnek: ez teszi fontossá, érdekessé az elemeket, ez szorozza meg a részek jelentését, akár Jézus szava a csodálatos kenyérszaporítás morzsáit. A költő az egyszerű hírt, a pusztá jelenséget megmozgatja, s új jelentés hordozójaként mutatja föl. A kiemelés, az új környezet, a szerkezet jelentéstöbbletet ad az idegen eredetű szövegeknek, s az idézet sajátos jelentéstartalommal gazdagítja a költő elmékedését. Van, amikor időben, van, amikor térben egymástól távol álló jelenségek kerülnek egymás mellé, s ezáltal újfajta idő- és térélményt sugallnak. Károlyi Amynak kivételes képessége van arra, hogy az idézeteknek valami furcsa fényt, különös értelmet adjon, hogy a látszólag bizalmas, személyes közlések — újszerűségükkel, egy-egy vonás kiemelésével — megemelkedjenek, új jelentéssel bővíljenek. Igazi költészet ez a lírai montázs. Minden átalakul a költő kezében, a kölcsönzések is költészetté nemesednek. Amire ránéz, mint Orfeusz lantjától a fák és a kövek, dalolni kezd. Károlyi Amy itt is lírikus. Intim kötet a *Vers és napló*, Károlyi Amy szavával: „szinte piheg benne a valóság”. A montázs a lírai kifejezés lehetőségét kínálja a költőnek: egy lírai életforma dokumentuma a kötet. Költészet ez, akár versben, akár prózában szól, akár a költő kölcsönzött, akár saját szövegeit olvassuk. A „vers” és a „napló” egymás közelébe kerülnek, egymás megfelelőivé válnak. Ahogy Török Sophie írja: „Minden vers Napló, elmúlt napok ízeivel, eseményeivel s szorongásaival tele napló.”

A *Vers és napló* meditációra, gondolkodásra és álmokra, öröme serkenti az olvasót. A kötet remek grafikákra, vázlatokra, vonalrajzokra emlékeztet. Ahogy ott a néző folytatja a művész kezének mozdulását, és kiegészíti a rajzot, itt az olvasó fejezi be a gondolatot, rakja össze a részeket, tölti ki a szavak közti fehér foltokat. Károlyi Amy rácsodálkozik a világra, s ámulatát, álomszerű képeit, fölvillogzó gondolatait megosztja velünk. A változást, a pillanatot akarja megragadni ezekben a „töredékekben”, ahogy mondja: „A kettősség érde-

kelt, úgy látszik, a hirtelen és megdöbbenő felismerés, hogy valami még az, ami, és mégis már nem az, ami.” Vannak motívumai, amelyek bűvópatak módján bukkannak föl és tűnnek el. Ilyen a változó idő élménye, az élet és a halál, a születés és az elmúlás gondolata. Érzelmait, beleérző erejét nem titkolja; a humánus tartalmak, a szeretet, az emberi kapcsolatok fontosságát vallja. Kedves fintora és megnyerő mosolya, iróniája és humora is van. Nőiségét őszintén és tisztán, kompenzációk és gátlások nélkül vállalja.

A kötet egyik kulcsmondata: „Ne becsüljük le a másodlagos ihletet. Alkalmas pillanatban az alkalmas szó olyan sort indíthat meg bennünk, amelyért élethossziglan hálasak lehetünk.” Annak is, aki azt hinné talán, hogy e lírai montázs valamiféle másodlagos költészet, rá kell döbbernienie, hogy Károlyi Amy a *Vers és napló*-ban egyik legégyénibb, legszuggesztívebb kötetét alkotta meg. (*Szépirodalmi*)

TÜSKÉS TIBOR

Zelei Miklós:

ALAPÍTÓLEVÉL

„Feszegetés nyomait... / mutatta építményünk sűrű rácsa, de a betörő nem / tudott megbirkózni vele...” (Alapítólevél). Nos, itt állok a rácsok előtt betörőként, az építményről készített vázlataim forgatom; hogyan juthatnék hát a szoba közepéig? Meresztgetem a szemem befelé, próbálok leltározni a tágas helyiségben szétrakott, közszemlére tett verseket. A kérdés adott; szétfeszíthető-e a sűrű rácszat? Amiről azt hittem, hogy zavarja a közelítést, a tisztánlátást, arról kiderül-e, hogy vezető vonalak szerkesztett hálózata (mely elválaszt ugyan, de a helyiség tárgyai, méretarányai nélkül megismerhetetlenek), hogy tagolni segít és viszonyítani, hogy része a „szobának”. „Röntgeneznek térképeznek / helyemen nőhetek vadon / csillagok cséritelepe alatt / vers rácsa mögött szabadon” — szól a *Vadon* című vers utolsó szakasza. A vers rácsa mögött Zelei Miklós harminchárom éves, kiskunhalasi születésű, magyar—orosz szakos tanár, jelenleg újságíró, „szokatlan holmijai”.

Sokféle holmi. Ezt a sokféleséget eleve

garantálja a versek időbeli szóródása. Az *Alapítólevél* „passzusai” 10—13 év alatt álltak össze kötetté. Ennek külső okait már közhelyszámba megy elősorolni, elég a hetvenes évek „fiatal”-vitáinak képzelt tárgymutatóját végiggondolni „antológia-láz”-tól „visszhangtalanság”-ig, „kiadói gyakorlat”-tól „nyomdai átfutás”-ig, „megkésztetés”-től „összefoglalás”-ig. Nem csoda, hogy effajta — persze igaz — vezérszavak árnyékában egyre szerényebben húzódtak meg olyan kitételek (a priori létezőnek tekintve), mint „tehetség”, „kötet-érzettség”, megtalált, vagy legalábbis keresett „egyéni hang”, stb., hogy aztán a mégis kötettel jelentkezők — több-kevesebb joggal — e téren marasztaltassanak el, mondván: „na, látjátok, mire volt jó ez az egész húhó?”. Előbbieket állítja nagyobb távlatba Zelei egyik legjobb — s így visszatekintve már már mottó-értékű — verse, *A hal kivétele a kádból*: „halunkat felgyűrt ingujjú karunkkal ha üldözzük a kádban / elemében van... de hogy elkerülhessük a hosszadalmas üldözést / csapkodást csatakos verdesést iszamos zajt / A DUGÓ KIHÚZÁSA A KÁDBÓL / ahogy fogy a víz úgy szaporodik a győzelem / halunk ebből annyit érez / ÁRAMLIK MI EDDIG ÁLLÓ VOLT VALA / eleven sodrás...”.

Zelei fő „rácsképző” eszköze a személytelenség, a távolságtartó, olykor szinte „értekező” módor. „Szép” verseket, a szó köznap értelmében, alig találni kötetében, ahogy a vallomás, a kitárulkozás sem tartozik költészetének sajátosságai közé. Az ennek ellentmondó versek, mint a *köszöntő*, vagy az *ellenem fordul* és a részben idetartozó *Itt állok a tenyerem közepén* nem változtatják meg, csupán árnyalják a képet s mutatják a költő másfajta (jó!) lehetőségeit. Bizonyítva azt is, hogy a személytelenség nem arctalanságot takar; szerep, de nem póz, az alkatból („se szerzetes nem voltam se világi”), a belső bizonytalanságból („erős ingásaimban faggatom / gyökerem és leveleim”) s az önismeretből, hajlam-ismeretből („eltűnök belső nyaráimban”) következik.

A rejtőzés különféle eseteit, más-más módon stilizált típusait „próbálja” végig a *tinódi sebestyén éneke* kissé alkalmi ízű, gunyoros-kedélyes strófáitól a *Bábel* szaggatott, összetörlesztett Nyugat-Európa-verséig, változó súllyal és hőfokon. Sok és sokfajta verset tartalmaz az *Alapítólevél* s zömük

nem csak a keletkezési időt tekintve van egymástól igen távol. A gnomatikus „kis” versek, „plakettek” (*tánc, plakett, szívünk, 5 másodperc, örmény esküvő, sarkadi* stb.) és a „nagy” vállalkozások között (*Itt állok a tenyerem közepén, Bábel, Alapítólevél*) stílárís, poétikai kapcsolatokat aligha talál a még oly figyelmes olvasó: mindkettő más irányt, lehetőséget rajzol ki (maradva a „rajz”-nál; előbbiekben kirajzol, utóbbiakban inkább „satiroz”). Ezt is, azt is avatottan, tehetséggel műveli, bár nagyobb igényt és tétet nem csupán a mennyiségi különbség miatt sugallnak a hosszú versek. „neved-az-ho / l-van-igy hát-a-hi-pi-sig-mond-jki-min-dent-a / mit-le-het-azt is amit nem” — olvasható a kötet címadó vers egyik „töredéke”. A „mondj ki mindent” önbiztatása s az (itt szaggatott vonalakkal, üres sorokkal is hangsúlyozott, de az egész kötetet jellemző) elliptikus fogalmazás, elhallgatás közti ellentét tűnik versei egyik feszültségforrásának. Ugyanez a kötet egésze, az összenyomás felől *rejtőzés és önkiadás* dilemmájaként érhető tetten.

Zelei „út”-versei a „nem maradhatok nem futok el” (vaden), illetve az „amikor odaértünk tulajdonképpen még nem értünk / oda” (*Alapítólevél*) állapotát, az „indulás pillanatát” járják körül, kimondva-kimondatlanul arra keresve választ, hogy „menynyit érek és meddig”. Az *elindulás*, az *utazás*, a *megérkezés* jóval több, mint tematikus sajátosság, bár így értelmezni sem hiábavaló; jelzik azt az élménykört, (egyik) inspiráló mezőt, melyen a költő feltöltődik, melyből a versek táplálkoznak, apropójukat nyerik. A *Bábel*, a *karakum*, 1976, s főleg a *varsó*, 1966 közvetlenebbül őrzi az úti élményt (persze legkevésbé sem *útibeszámoló* vagy képeslap-vers), míg az *utazás emlékére*, az *eladhatatlan*, a *zárójelentés* és az *elindul európa* című versekben az emlékre egészen más „utazások” montírozódnak több rétegben. „A város elhagyása egy másik város” az *eladhatatlanban* belső út is, ahol „emlékeink ablaktörés”, ahol megérkezés nincs, csak „der menekülés to budapest”, megterhelve az említett „menynyit érek és meddig” kérdéssel (mely minden választáskor feltevődik) és a „már-már visszaszöknék” vallomásával, ami szintén — titkolt, vagy bevallott — tünete a döntések pillanatának.

Fontos tudni, Zelei küzdelme a megkísértő Mikes-séggel, a „meg se állni rodostóig”

készítettségével eldőlni látszik az *Alapítólevél* 113 oldalán. Nemcsak azért, mert „a portáról / távirányított fülbemászó / már küszöböd alatt jár” (mikes) s így mindenfajta — önkéntes vagy kényszerű — kivonulás illuzorikus, legalábbis ideiglenes. Nemcsak azért, mert „a körénk telepített éles metaforákat / egyetlen mozdulat hatás-talanítja” (jelkép) és „mint pázsit köti-pgőin / közeledik rajtuk a kertész”, ha-nem (és elsősorban) azért, mert — mint a *holnap logosza* mondja — nem lehet „ki-szerelni” a „repülésből a repülést / szabad-ságból a szabadságot”, nem lehet szétvá-

lasztani „a szabadságot és a repülést”, dönt-ve csak az egyik, vagy csak a másik mel-lett. Itt kell repülni, ebben az „egyetlen ki-sérleti laboratórium”-ban. Így oldódhatik egyensúlyiá *rejtőzés* és *önkiadás*, *menekülés* és *maradás* ellentéte, így lesz a „rácsok-ból” fel- és bemérő rászterháló, s nem börtönablak. Ennek tudása, keserves, alkat-gyötrő felismerése teszi Zelei Miklós első kötetét, számos és meggyőző *alaki* értékei mellett, *helyi* értékében is fontossá. (Koz-mosz könyvek, 1980)

PARTI NAGY LAJOS

